

HU ISSN 0010-3551

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

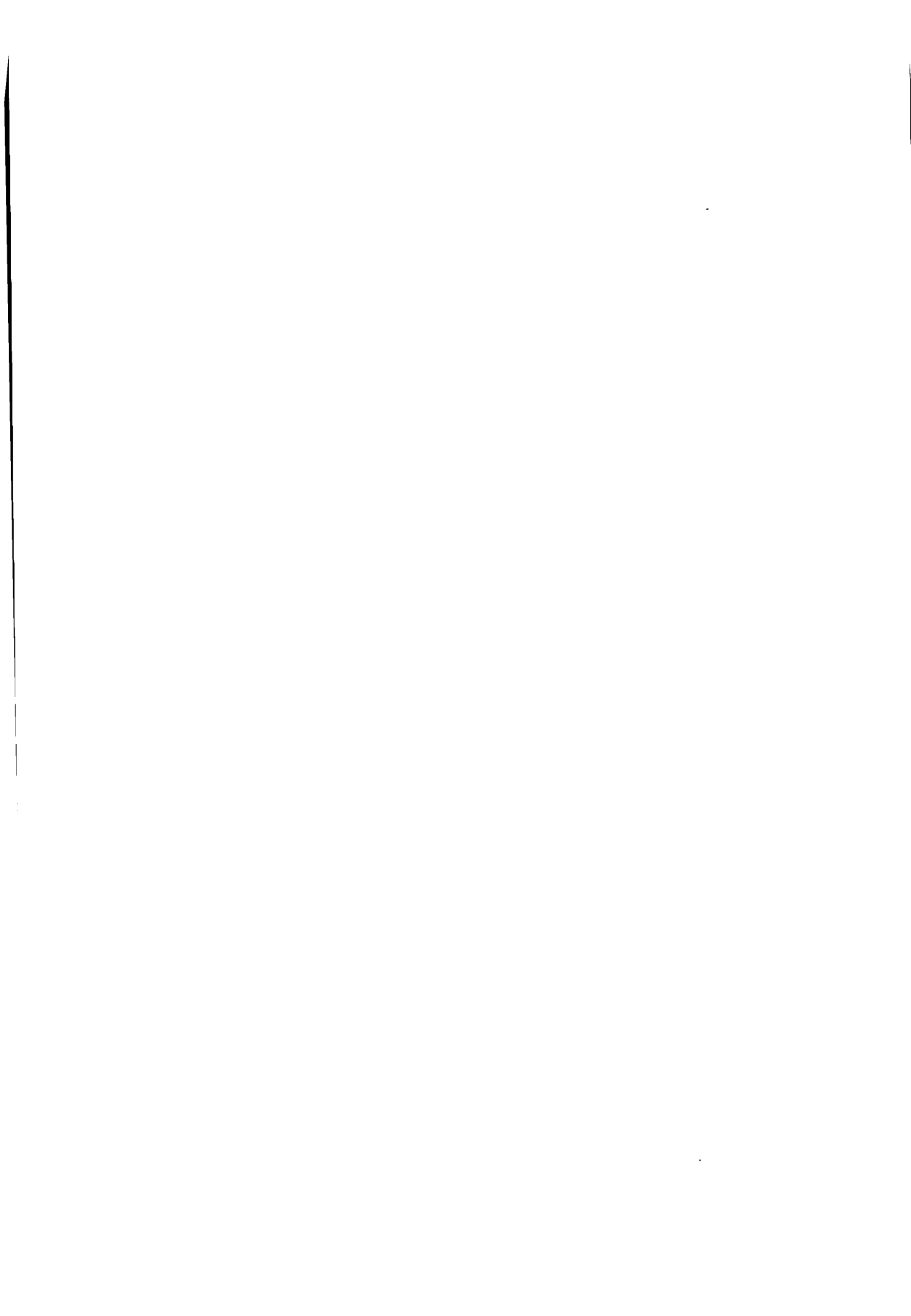


147-148

BUDAPEST

1994

HUNGARIA



ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

A Nagyszombati Egyetem Orvostudományi Kara megalapításának 225. évfordulójára

147–148

BUDAPEST

1994

NO. 3–4.

HUNGARIA

VOL. XL.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — EDITORIAL BOARD

KALLE ACHTÉ (Helsinki), GYŐZŐ BIRTALAN (Budapest), TADEUSZ BRZEZINSKI (Szcecin), DIETRICH von ENGELHARDT (Lübeck), HEINZ GOERKE (München), TAMÁS GRYNÆUS (Budapest), KARL HOLUBAR (Wien), JÓZSEF HONTI (Budapest), GYÖRGY HUSZÁR (Budapest), ZOLTÁN KÁDÁR (Budapest), WOLFRAM KAISER (Halle), KÁROLY KAPRONCZAY (Budapest), DÉNES KARASSZON (Budapest), GUNDOLF KEIL (Würzburg), LÁSZLÓ MAGYAR (Budapest), ROMAN MEISSNER (Poznan), AXEL HINRICH MURKEN (Aachen), LORIS PREMUDA (Padova), HANS SCHADEWALDT (Düsseldorf), RUDOLF SCHMITZ (Marburg), EMIL SCHULTHEISZ (Budapest) (president), EDUARD SEIDLER (Freiburg), FERENC SZABADVÁRY (Budapest), ÁRPÁD SZÁLLÁSI (Esztergom), JÁNOS SZENTÁGOTHAI (Budapest), BENEDEK VARGA (Budapest) (editor), MÁRIA VIDA (Budapest) (Editor-in-Chief), KÁROLY ZALAI (Budapest)

Szerkesztőség — Redactio
H—1023, Budapest, Török utca 12.

A szerkesztő munkatársa: Plavec Tibor

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár (Museum, Bibliotheca et Archivum Historiae Artis
Medicinae de I. Ph. Semmelweis Nominata)
és a Magyar Orvostörténelmi Társaság (Societas Hungarica Historiae Artis Medicinae) kiadványa.
Felelős kiadó: Dr. Vida Mária

Sajtó alá rendezte az Akaprint Nyomdaipari Kft. 9421579 — Felelős vezető: Dr. Héczey Lászlóné
ISSN 0010—3551

TARTALOM — CONTENTS

Vida Mária: Az Orvoskar alapításának 225. évfordulójára	5
---	---

TANULMÁNYOK — ESSAYS

Schultheisz Emil: Tankönyv és curriculum a középkori orvosi fakultáson (Textbook and curriculum at medieval medical faculties)	7
Kaiser, Wolfram: Das ungarische Medizinstudium des 18. Jh. an der Universität Halle	25
Szabadváry Ferenc—Vámos Éva: A nagyszombati egyetem orvostudományi kémikusai (Lecturers in chemistry at the Medical Faculty of the University of Nagyszombat)	45
Antall József: Az orvostörténelem helyzete Magyarországon (magyar és angol nyelven) (The position of medical historical scholarship in Hungary)	55

KISEBB KÖZLEMÉNYEK — STUDIES, LECTURES

Szende Béla: A magyar pathológia egyetemi oktatói, Arányitól napjainkig. (Hungarian university lecturers and professors of pathology from Arányi to the present days)	71
Kapronczay Károly: Gondolatok a Semmelweis Orvostudományi Egyetem történetéhez (1951—1994) (Remarks on the history of the Semmelweis Medical University 1951—1994)	79
Vida Mária: Török József orvos és természettudós (1813—1894) halálának centenáriuma. (On the centenary of József Török's death (1813—1894) a physicians and scientist)	83

ADATTÁR — DOCUMENTATION

Magyar László: A Nagyszombati Orvoskar alapításával kapcsolatos királyi és helytartótanácsi iratok (magyar és latin nyelven) (Documents about the establishment of medical faculty at the University of Nagyszombat from 1769)	93
Szögi László: Iratok az Orvostudományi Kar önálló egyetemmé válásának történetéhez. (Documents on the separation of the medical faculty of the Budapest University in 1949—1951)	103

KÖNYVSZEMLE — BOOK REVIEW	119
---------------------------------	-----

KRÓNIKA — CHRONICLE	137
---------------------------	-----

AZ ORVOSKAR ALAPÍTÁSÁNAK 225. ÉVFORDULÓJÁRA

1769-ben alakult meg a nagyszombati, Pázmány Péter alapította egyetemen az orvostudományi kar Mária Terézia rendeletére. November 7-én gróf Fekete György udvari kancellárt Supremus Directornak nevezték ki az egész egyetem élére, december 14-én az az orvostudományi kar létesítéséről szóló rezolúciót írta alá az uralkodónő. A tényleges működés 1770. november 7-én az ünnepélyes megnyitóval kezdődött, bár 1772-ig az oktatás a sebészképzésre korlátozódott. Az 1635-ben alapított nagyszombati (Trnava) egyetemet az uralkodó a fővárosba, Budára helyeztette át 1777-ben. Történelmi és jogutódja a Pázmány Péter Tudományegyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, illetve az 1951-ben önálló egyetemmé vált orvosi kar, a budapesti Semmelweis Orvostudományi Egyetem.

A 200. évfordulóra az Orvostörténeti Közlemények két jubileumi kötetet jelentetett meg. Az 51–53. (1969), majd az 57–59. (1971) sorozatkötet a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Tudománytörténeti osztálya által Szomolányban tartott konferencia (1969. október 9–10) és a Semmelweis Orvostudományi Egyetem és a Magyar Orvostörténelmi Társaság jubileumi ülése (1969. november 11) előadásait adta közre magyar, német, francia, angol és orosz nyelven. Mindkét kötet szerkesztője Antall József (1932–1993), az 1968. január 1-jén egyesült Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Országos Orvostörténeti Könyvtár (1974-től: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár) akkori igazgatóhelyettese, 1984-től főigazgatója, majd a Magyar Köztársaság miniszterelnöke 1990. május 23-tól 1993. december 12-én bekövetkezett tragikus haláláig. A jubileumi ülések a magyar orvos és gyógyszerészképzés múltjával foglalkoztak a magyar és a szlovák orvostörténészek álláspontjának kölcsönös tiszteletben tartásával.

Újabb, a 225. évfordulóra összeállított kötetünkkel egyrészt a 200. évfordulóra és az ünnepek szervezőire, rendezőire emlékezünk; másrészt az előző tanulmányok kiegészítésére törekszünk. A tanulmányok összeállításánál a hiányokat igyekeztünk pótolni, bővíteni az orvostudományi kar működésére vonatkozó ismereteinket. A jubileummal szoros kapcsolatban megemlékezünk a 150 évvel ezelőtt alapított I. számú Patológiai Intézetéről és az alapító Arányi Lajosról, mivel a kórbonctan XIX. századi fejlődése az orvostudományi kutatás szemléletében alapvető változásokat jelentett. A medicina történetének határát a középkori oktatástól kezdve az önállóvá vált Semmelweis Orvostudományi Egyetem kezdetéig vizsgáljuk. A közelmúlt történeti stúdiumát jelenti az orvostörténelem hazai értékelése 1985-ig (Antall Józseftől), míg a szervezett, kötelező orvostörténeti egyetemi képzés megírására a következőkben vállalkozunk.

Az évfordulókra a Semmelweis Orvostudományi Egyetem, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár és a Magyar Orvostörténelmi Társaság jubileumi ünnepekkel, kiállításokkal készül. A SOTE I. sz. Patológiai és Kísérleti Rákkutató Intézetének 1994. szeptember 29–30. között rendezett tudományos üléséhez „Arányi Lajos, a kórbonctan hazai megteremtője” címén kiállítás ké

szült a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban. A Semmelweis Orvostudományi Egyetem és a Magyar Orvostörténelmi Társaság közös rendezésében jubileumi ünnepségre és egyetemi kiállítás rendezésére kerül sor 1994. november 4—5-én. Ennek programja Semmelweis Ignác szülőházában és hamvainak nyughelyén megtartott koszorúzás, amelyre először 1993-ban került sor, s évenként ismétlődő hagyománnyá vált. Terveink szerint az évfordulókon elhangzott előadásokat a korábbiakhoz hasonlóan, újabb kötetben készülünk megjelentetni. Reményeink szerint a Semmelweis Orvostudományi Egyetem eltelt 40 esztendejéről is számot adunk, hiszen ezt a korszakot is már az orvostörténelem múltjaként tekintjük.

VIDA MÁRIA

TANKÖNYV ÉS CURRICULUM A KÖZÉPKORI ORVOSI FAKULTÁSON

SCHULTHEISZ EMIL

Az általános egyetemtörténet nagy irodalma ellenére úgy tűnik, nem felesleges az orvosi kar jubileuma alkalmából néhány új adatot tartalmazó és bizonyos alább kifejtendő szempontokat ismertető áttekintést adni az európai középkor orvosi stúdiumairól különös tekintettel a tankönyvekre és a tananyagra. Azoknak a rövidéletű magyar egyetemeknek, melyeknek bizonyosan volt orvosi fakultása, mint Óbuda ill. valószínűleg volt orvosi kurzusa, mint az Accademia Istropolitana-nak, a curriculumuma — a középkori egyetemek jellegénél fogva — azonos kellett hogy legyen a jól ismert európai egyetemek curriculumumaival.¹

A középkori medicina kutatása elsősorban magára az orvostanra, részben a gyakorlatra vonatkozik. Jóval kevesebbet tudunk az orvosok kiképzéséről, kisebb számú az erről szóló forrás, de kisebbnek tűnt az érdeklődés is. Az egyházi társadalom kiképzésének pontos útját jól ismerjük,² a jogi értelmiség tanulmányairól is teljes képünk van.³ Az orvosok képzéséről kevés írást találunk, ezek is zömmel a tanulmányok formai elemeire utalnak. Hiányosak eddigi ismereteink a középkorban a curriculumot meghatározó, tankönyvként használt írásokat illetően. Az erre vonatkozó kutatások eredményei nem egységes szempontok szerint rendezettek.

A középkori egyetemi orvostudomány ismerete nélkül pedig nehéz igazán jól megérteni a 18. századi orvosi fakultás működését, az orvostudomány fejlődését. Azok az összefüggések, melyek a megelőző századok orvosi stúdiumainak tartalmát és jellemzőit mutatják, annak a kontinuitásnak és diszkontinuitásnak a képét adják, melyek az orvostudományt tulajdonképpen — elveiben — ma is meghatározzák. Nem teljesen tisztázott maga a képzés tartalma sem. Sokat tudunk ugyan a medicináról, annak elméleteiről, mint diszciplináról, gyógytanról: keveset ennek tanításáról.⁴

Az egyetemek keletkezését, funkcióját, működéstörténetét tárgyaló monográfiák többnyire foglalkoznak a képzés tárgyával és tartalmával, noha kevésbé részletesen, mint a működéssel az organizációval és a formai elemekkel. Ez alól kivétel az artes fakultás tananyaga, melyet tantervi szempontból is többen vizsgáltak. A septem artes liberales és az orvosi tanulmányok közötti kapcsolatra vonatkozó ismeretek azonban nem teljesek. Jelentős irodalma van a teológiai és jogi stúdiumoknak, mind a stúdium célját és tartalmát, mind pedig a tananyagot és a használatos kéziratokat, könyveket, illetve azok szerzőit illetően.⁵

¹ Ábel Jenő: *Egyetemeink a középkorban* (Budapest, 1881); Gabriel, A.: *The medieval universities of Pécs and Pozsony* (Frankfurt/Main, 1969); Schultheisz E.: „A hazai orvostudomány története a nagyszombati orvosi kar felállításaig” *Orvostört. Közl.* 51—53. (1969), pp. 1—33.

² Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon* (Budapest, 1971)

³ Bónis György: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Középeurópában* (Budapest, 1972)

⁴ A kora- és késő középkori egyetemek általános és kultúrtörténeti irodalma jelentős, a nagyszámú forrás jól feldolgozott. Mindmáig a legjobb és legteljesebb átfogó monográfia Hastings Rashdall könyve: *The University of Europe in the Middle Ages* (Oxford, 1936) New ed. in three vol. Ed. Powicke, F.M. and Emden, A.B., (1987)

⁵ Rashdall i.m.; Mályusz E. i.m.; Bónis Gy. i.m.

Az orvostörténelmi kutatás elsősorban a medicina fejlődéstörténetének szempontjából vizsgálta a középkori forrásokat, beleértve az egyes diszciplínák kialakulását, továbbfejlődését. A medicina virágzásának korszakaiból származó írások vizsgálata elsősorban azt igyekszik bemutatni, mit tudott a már kész orvos, mit használhatott a diagnosztika és terápia céljaira. A középkori auctorok egyes munkáinak vizsgálatánál több szerző csak utal arra, hogy az ismertetett mű szerepelt vagy szerepelhetett a curriculumban.⁶

A középkor orvosának működését és egyetemi tanulmányainak összefüggését nem minden ellentmondás nélkül tárgyalják. Ennek egyik oka az orvosok akkori gyakori kettős — orvosi és teológiai képzettsége ill. kettős gyakran hármaskörű funkciója. A későókor gyakori orvosi-közigazgatási együttes működése a kora középkorban nemritkán még pápi hivatással is bővült. A klerikus és laikus funkcióik betöltése egyazon képzett személy által magától értetődővé vált.⁷ Hogy miként jutott a címéhez, lektori, esetleg jóval magasabb és jövedelmezőbb állásához a klerikus, s milyen egyetemi ismeretek elsajátítása révén — vagy éppen anélkül — tudjuk. Mint ahogy ismerjük mind a teológia, mind pedig mindkét jog tantervét, előadási anyagait és tankönyveit.⁸

Számunkra a kérdés az, hogy milyen tananyagra épült a kor orvosának tudása? A középkori orvosi fakultás tanára mit adott elő, milyen szellemben és milyen rendszerben? Milyen irodalmat használt előadásaihoz, s végül milyen előírt, milyen engedélyezett tankönyvek és egyéb, csak tolerált írások voltak használatban.

A kora középkor első évszázadaiban a tanult orvosok száma igen kevés.⁹ Az viszont tény, hogy Ravennában és Rómában a 6. században orvosi *schola graeca* működött. Rómában ennek tanára volt egy ideig az ismert bizánci orvos *Alexander de Trallianus*.¹⁰ Ezek az iskolák azonban orvostörténelmi szempontból nem a középkor kezdetét, hanem az ókor végét jelentették. Éppen a Ravennában működött iskolából származik több, görögből latinra fordított ókori kézirat. *Simplicius*, a ravennai iatrosophista, archiater *Agnellus* munkája alapján megkísérelte a Corpus Hippocraticum egyes részeit és azok bizánci kommentárjait az oktatás céljára hozzáférhetővé tenni, latinra fordítani.¹¹ Nagy jelentőségük ezeknek a későbbi egyetemi oktatásban nemigen lehetett. Nem találkozunk ezekre a kéziratokra való utalással az egyetemi könyvlistákon sem.

A Merovingok udvarában több „tanult” orvosról esik szó. A nyugati gótok törvénye (ebben a korban ez az egyetlen germán törvény) külön szabályozta az orvos működését, de itt iskoláról, képzésről és képzettségről nem történik említés. A helyzet nem változik egészen a rendalapításokig, amikor is a kolostorokban nem csak a másolás, de a közvetlen, bár nem nagyon magas szintű fordítási munka is megindul. A kolostorokban a medicina iránti érdeklődés azáltal, hogy Nursiai Benedek a rend szabályzatába iktatta a beteg rendtársak ápolását, ismét feléled (Regula 36). Ezzel egy időre meg is szabta a

⁶ Grundmann, H.: *Vom Ursprung der Universität im Mittelalter* (Berlin, 1980); Rashdall, H. i. m., Cobban, Alan B.: *The Medieval English Universities: Oxford and Cambridge to c. 1500* (Cambridge, 1988)

⁷ Az archiatria intézménye példa arra, hogy a koraközépkorban klerikus és laikus funkció miként fonódik össze. Elpidius lyoni diakónus Theoderik keleti gót király udvari orvosa és kancelláriai tisztviselő. V.ö. Fischer, K. D.: „Zur Entwicklung des ärztlichen Standes im römischen Kaiserreich” *Med. Hist. J.* 14, (1979) pp. 165–175. Ugyancsak ilyen funkciót tölt be a görög Anthimus, akit comes-ként is említenek. Ez a comes archiaterumot jelent. Vindicianus óta ismert orvosi „felügyeleti hatóság” vezetője, aki többek között az orvosok kiképzését is ellenőrizte. V.ö. Cassiodorus *Variae*, 23, 4, „Formula comitis archiaterorum” *Variae* 6, 19., V.ö. még Baader, G.: „Die Anfänge der medizinischen Ausbildung im Abendland” In: *Settimane di studio del centro italiano di studi sull’ alto medioevo* (Spoleto, 1972), p. 677.

⁸ Mályusz E. i. m.; Bónis Gy., i. m.; Rashdall, H. i. m.; Cobban, A. B. i. m.

⁹ Ausonius ugyan azt írja, hogy Bordeaux-ban a 4. században az antiknak megfelelő képzés volt, ezt azonban senki nem erősítette meg. V.ö. Ausonius 5, 26, 5., valamint Baader, G.: i. m. p. 677.

¹⁰ Baader, G.: i. m. i. h.

¹¹ Baader a *Codex Ambrosianum G 108 Inferior*-ban bukkant erre és egy Dioszkoridész fordításra. V.ö. Baader, G.: i. m. pp. 685–687 és p. 691.

medicina helyét. Az orvosi ismeretek átadásának a helye is a kolostor lett. Ez azonban nem az egyetemi szintű oktatást jelentette. Sőt még azt sem, hogy a középkorban itt orvosdoktorok működtek volna.¹²

A középkori egyetem a görög-római és arab intellektuális élet visszfénye volt. Korporatív jellege viszont már a keresztény középkor jellemzője. A szakmai képzés megnövekedett igénye, a fokozódóan urbanizálódó európai társadalmak fejlődése nem egyenletes és nem egyforma, így a középkori egyetem terminológiája sem egyértelmű. A 12–14. században számos testület, sőt céh, városi tanács is viselte — alkalmanként — ezt a nevet. A magiszterek, másutt a diákok, illetve a magiszterek és a diákok korporációja, melyben mintegy cégszerűen gyűltek egybe az említettek, használta a nevet, jóllehet még mindig inkább az akadémiai személyekre, mint a teljes entitásra vonatkozott az *universitas* elnevezés.¹³ Egyértelműen csak a 17. század használja az universitas kifejezést a teljes „egyetem”, hallgatók, tanárok és a stúdium megnevezésére a *studium generale* szervezett, újabb formájára.¹⁴

Szükséges erre az ismert tényre utalni, mert a középkori orvosképzésre vonatkozó irodalomban a szóhasználat nem egységes, félreértések származhatnak belőle. Mind a hazai, mind a külföldi irodalomban olvashatunk „egyetemet járt” sebészekről, akik valójában felsőbb iskolát nem végeztek. De nem azonosak az egyetemen vizsgázott sebészekkel sem. A tévedést a szövegből kiragadott *universitas* szó okozza. A *studium* szó is magyarázatra szorul. A stúdium egyben jelenti a tudományos törekvést és annak tárgyát. Mint a *studium generale* szó része olyan iskolát jelent, mely szervezett formában nyújt lehetőséget a felsőbb iskolai, főiskolai tanulmányokra. A kifejezés „generale” komponense nem a tanulmányok generalis, universalis természetére vonatkozott, hanem a *localis* régióon túlmenő, a diákokat nem helyhez kötő tanulási lehetőséget jelentette, természetesen a magasabb iskolák értelmében. Ezzel szemben állott a csak egy város vagy szűkebb régió szükségleteit kielégítő *studium particulare*, mely csak később lett a *studium generale*-t megelőző fokozatú iskola.¹⁵ A fejlődés folyamán lett a *studium generale* többféle ismeretet nyújtó universitas a megfelelő fakultásokkal. A legnagyobb egyetemek így quasi a szokásjog révén alakultak ki a 12–13. században: „*Studium generale ex consuetudine*”.¹⁶ Az egyetem formái alakulása a stúdium tartalmát, így az orvosi tevékenységet is befolyásolta.¹⁷

Először, meghatározott aktussal egyetem csak a 13. században alapított.¹⁸ Az a körülmény, mely szerint a 13. század második felében már teljesen egyértelmű volt, hogy az egyetem létesítése az uralko-

¹² Valószínűleg tartom — amit Jahrig vél, hogy a gottweigi bencés apátság számadás-könyvének ama bejegyzése, mely szerint: „*Item isto anno [1453] non habuimus proprium medicum*” feltétlen azt jelentené, hogy a kolostoroknak általában és rendszeresen volt egyetemet végzett saját orvosuk. V.ö. Jahrig, G.: *Klösterliche Rechnungsbücher als Quelle für die Rolle der Medizin in monastischen Gemeinschaften des Spätmittelalters*” In: *Jahrb. des Inst. f. Geschichte der Med. der Robert Bosch-Stiftung*, Bd. 9 (1990) p. 83. Éppen a kolostori terminológia az, ahol a *medicus, doctor, physicus, chirurgus, minor, cyrologus* sőt *balneator* gyakran egymás helyett áll. Orvosdoktor többnyire csak az apáthoz hívtak szükség esetén konzíliumba. Egyetemi grádusú orvosról csak akkor lehet szólni, ha név szerint is ismerjük, illetve ha végzettségéről megbízható, egyértelmű adataink vannak. Egyetemi végzettségű orvosok nem gyakran láttak el orvosi feladatot kolostorokban. Inkább kivétel *Johannes von Seligenstadt*, aki 1469 és 1488 között 7 ízben volt a bécsi egyetem orvosi fakultásának dékánja. Rendszeresen látta el a gottweigi kolostor betegeit. A kolostor irataiban, mint a monostor „saját orvosa” szerepel. Ld. Kühnel, H.: *Mittelalterliche Heilkunde* (Wien — Graz, 1965) p. 78. „*Medicus monasterii... Item Johann medico nostro*”, továbbá Stadtarchiv Gottweig. Ebben az esetben éppúgy mint a nagynevű humanisták. *Johann Tichtel* vagy *Johannes Cuspinianus* klosterneuburgi orvos vizitjei alkalmából inkább konzíliumról, mint a kolostor betegeinek rendszeres orvosi ellátásáról lehet szó.

¹³ Michaud — Quantin, P.: *Universitas: expressions chi mouvemant comeunautaire dans moyen âge latin* (Paris, 1970) és u.a. „Collectivités médiévales et institutions antiques” *Miscellanea Mediaevalia* (Berlin, 1962) pp. 239.

¹⁴ Denifle, H.: *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400* (Berlin, 1885) p. 54.

¹⁵ V.ö. Cobban, A.B.: *The medieval universities: their development and organisation* (London, 1975) pp. 34–5.

¹⁶ Rashdall, H.: i.m. p. 10.

¹⁷ Cobban, A.B.: i.m.: Nakdasi, G.: *The Rise of Colleges: Institutions of learning in Islam and the West*. (Edinburgh, 1981) Radcliff — Umstead, D. ed.: *The University World. A Synoptic View of Higher Education in the Middle Ages and Renaissance* (Pittsburgh, 1973), valamint Verger, J.: *Les universités au moyen âge* (Paris, 1975)

¹⁸ A kasztíliai egyetem *Palenciában* (1208–9., VIII. Alfons) *Nápolyban* (1224., II. Frigyes császár).

dók, vagy a pápa prerogatívája, arra készítetett néhány régebbi, már a 12. században a szokásjog révén működő egyetemet, hogy formális királyi megerősítésért folyamodjék vagy egy pápai bullával növelje státútumban rögzített tekintélyét. Ez az eljárás nem mindig volt tisztán alaki, mert az ezzel együtt adományozott *ius ubique docendi* végülis Európa-szerte érvényes megerősítést kapott. A *ius ubique docendi* a 14. századtól az egyetemek egyik legfontosabb jogi jellemzője lett. Tanárok és tanulók szabad mozgása a tudományok terjedésének és a curriculum fejlődésének alapvető feltétele. Ugyanakkor tévedés volna azt hinni, hogy ez a jog a középkori egyetemeket egymással szorosan összekötő kapcsolatot jelentett volna. Valójában egyes egyetemek nem szívesen fogadták a *ius ubique docendi* szupranacionális implikációját. Különösen áll ez a legrégebbi alapítású, ill. kialakulású egyetemekre, melyek ebben, bár tévesen, de pozíciójuk és privilégiumaik veszélyeztetését látták.¹⁹

„Egyetemi kézirat”, a mai értelemben vett tankönyv az, amelynek anyaga a négy fakultás valamelyikén tanított tárgyakból került ki hivatalos jóváhagyással. Tehát textusok, mint az annotált bibliai fejezetek a teológián, *Gratianus* decretumai a jogi karon, pápai decretales, XII. János extravagánsai. A fakultásokon oktatott, olvasott klasszikus auctorum műveinek kéziratok, a summáknak, traktátusoknak kommentárjai, glosszák, szentenciák. Az orvostan irodalmát illetően azonban a definíciót szűkíteni kell. Nem lehet ugyanis tananyag alapjául szolgáló szövegnek tekinteni azokat a kéziratokat, ill. könyveket, melyek ugyan klasszikus szerzők művein alapulnak és alkalmanként egyetemi írásként is említettek, de céljuk a laikusok orvosi tanáccsal való ellátása, egyes járványok elleni védekezés leírása, fejedelmek, főurak, s egyúttal nem egyetemi képzettségű orvosok számára írott munkák.²⁰

Az már kérdéses, hogy a latin nyelv helyett, vagy részben ahelyett, vagy vele együtt használt nemzeti nyelv feltétlenül a tudományos, tehát egyetemi jelleg ellen szól-e? Tankönyvnek tekintendők azok az írásművek is, melyeket egy-egy külső magiszter írt s amiből praelegált. Ezek a *lectiones circulares* ritkák voltak. Nincs kétség a műfajt illetően akkor, ha egy könyv az előírt könyvek listáján szerepel, ha

¹⁹ Ez magyarázza azt, hogy IX. Gergely pápa brevije az 1229-ben alapított toulouse-i egyetem megerősítő bullája a *ius ubique docendi*-re is kiterjed (1233). Ennek kapcsán meg kellett nyugtatni a párizsi egyetem tanárait, hogy ez az intézkedés nem ellenük irányul, hogy Párizs privilégiumait garantálja. V.ö. *Chartularium Universitatis Parisiensis* (Chart. Uni. Par.) I. p. 101., ed. Denifle, H. — Chatelain, E. (Paris, 1889) p. 97. vol. 4. v.ö. még Strasser, M.W.: „The Educational Philosophy of the First Universities” In: Radcliff — Umstead i.m. pp. 4–5. Az említett tanítási jogkiterjesztés még kevésbé jelentette a tudományos grádus kölcsönös elismerésének megkönnyítését. Ha az előadás jogát már nem is vitatták, vagy legalábbis nem gyakran, a grádust és a grádussal járó jogokat új vizsga nélkül gyakran nem fogadták el. A csaknem azonos tananyag, az előírt könyvek egyező volta sem volt minden egyetemen elegendő a teljes elismeréshez. Erre vonatkozik az oxfordi egyetem részletes szabályozása: *Statuta Antiqua Universitatis Oxoniensis* ed. S. Gibson (Oxford, 1931) „De resumentibus” pp. 53–4. A szabályozás a kontinens többi egyetemén is hasonló volt. (Ld. *Les Statuts et Privilèges des Universités françaises* ed. M. Fournier [Paris, 1890–2] 3. vol). Nem kétséges, hogy az új vizsgához való ragaszkodásnak finánciális oka is volt. A középkorban sem csak a tudomány szeretete vezette azokat, akik egyetemi grádusra pályáztak. A 13. századtól kezdődően, bár nem volt *conditio sine qua non*-ja, mégis inkább lehetett magasabb egyházi funkcióba jutni magiszteri fokozat birtokában. A lektoroktól ezt többnyire meg is követelték. Rövid úton, némi támogatással a pápa breviben, vagy bullában adományozta a *magister*, gyakrabban *doctor* címet. Ezeknek a *doctores bullati*-nak (*doctores sub camino*) nem volt előadási joga, de igényt sem tartottak erre. A *studium generale* tanulóinak másik ilyen lényeges privilégiuma, hogy egyházi javadalmait élvezhették tanulmányaik idején. Ez — a 13. századtól már Európaszerte elterjedt jog — az egyetem egyházi beneficiummal rendelkező tanárait is megilleti éppúgy, mint a jogászt vagy teológust. Noha ez nem minden egyetemen volt általánosan élvezett jog, pápai engedélyt nem volt nagyon nehéz kérni és kapni. Az egyházi beneficium élvezetének joga nélkül, hogy a tanárnak, még ha klerikus, sőt *sacerdos* volt is, egyházi funkciót kelljen teljesíteni, lehetővé tette, hogy minden idejét a tudomány művelésére és átadására fordíthassa. Így az akkor nem nagy létszámú tanári testület, valójában néhány *magister licentiat* és *doctor* igazi akadémiai feladatát látta el.

²⁰ Schultheisz, E.: „Ein spätmittelalterliches medizinisches Handschriftenfragment” *Arch. f. Kulturgeschichte* XLVII., (1960). p. 236.

az egyetemi státútum, chartularium említi. Magától értedődő a könyv jellege, ha a délelőtti *lectio*, ill. *disputatio*, a délután tartott *repetitio*, *resumptio* kapcsán említik a *libri formales* között a kérdéses *summa*-t, *tractatus*-t, a *quaestiones* vagy *colliget* etc. című írást, vagy egyenesen a *libri audiendi pro gradu baccalaureatus*, illetve a *pro magisterio* jegyzékében szerepel.²¹ Az egyetemi tanulmányokkal kapcsolatban említeni kell a tankönyvek terjesztésének módját. Ez az ún. *pecia*²² segítségével történt. A pecia a másolat hivatalos egysége. A középkori egyetemek *stacionariusai* révén jutott a tanulók kezébe a korrigált és kontrollált tankönyv.²³

A kanonizált tankönyvekhez, melyeket az egyetemi könyvjegyzékekből ismerünk, tartoznak azok — a többnyire más listákon is fellelhető — könyvek, melyeket olyan tudósok említenek ajánlott tankönyvekként, mint *Isidorus de Sevilla* és *Fulbertus de Chartres* ők *Démoszthenész*, *Theodorus Priscianus*, *Sextus Placitus*, *Accius Justus*, *Quintus Serenus Sammonicus*, *Marcellus Empiricus* és *Oreibasziosz* írásait említik. Ezek kétségtelenül a késői antik medicina fundamentális művei között voltak. Az arabizmust megelőző korszak orvosi oktatásának teoretikus alapjához tartoztak a 10. század végéig. A legismertebb ilyen munkák a praesalernitanus orvosi iskolában, *Ravennában* a 6—8. században az ott tanító *Agnellus de Ravenna* „Simplicius medicus”-a.²⁴ Természetesen voltak olyan szakmunkák, melyeket tankönyvnek szántak, de nem kerültek az egyetemen kanonizált művek listájára, nem szerepeltek a disputációkon tárgyalt könyvek között sem. Ez ugyan nem jelenti azt, hogy nem használhatták, csak azt, hogy nem volt kötelező, nem volt vizsga tárgya. Ilyen könyv a késő antik (I. sz. vége) pseudogalenoszi *Definitiones Medicae*. A szerző bevezető szavaiban expressis verbis közli, hogy ezt az írást az orvostant tanulók számára tankönyvnek, fiatal orvosok részére kézikönyvnek szánta, de nincs adat arra, hogy egyetemi tanulmányok céljaira használták volna.²⁵ Az egyetemek státútumaiban rögzített, kötelezően előírt, századokon keresztül praelegált könyvek mellett előadtak recens traktátusokból, ill. könyvekből, ezek azonban nem képezték vizsga tárgyát.

Az orvosi stúdiumok tananyagát meghatározta a görög-római szakpróza közvetlen újjáéledése a Karoling prehumanizmus korában.²⁶

A görög-római tudományt továbbvivő, majd az arab tudományt befogadó keresztény gondolatvilág szintéziséből született az a korai keresztény humanizmus, amely az orvosképzésben különösen nagy fontosságú.²⁷ A középkori orvosi stúdium antik tradícióra és arab traductóra épülő tudományosságát a keresztény világkép teszi teljessé. Hogy ezek harmonikus szellemi egységet alkotnak a medicinában, magyarázatra szorul. Számos auctor, coadunator és kommentátor műveiben találkozunk olyan expozícióval, mely a teológia és a medicina kapcsolatát, méginkább a vallás emberről alkotott képe és a medicina adta ismeretek összefüggését tárgyalja. Ezek a fejtegetések egyúttal arra is módot adnak, hogy eb-

²¹ *Statutenbücher der Universität Leipzig* (1861), p. 311., és p. 326.

²² A pecia (péce-ből) egy pergament quaternio, amely a forgalombahozandó egyetemi kézirat egy részének hivatalos másolatát tartalmazza. A peciák összessége alkotja a hivatalos *exemplarumot*.

²³ V.ö. Gabriel, A.: „A középkori gondolat újabb tudományos irodalma Franciaországban” *Archivum Philologicum* 4. (1937) pp. 4—9. Klny.

²⁴ A „Simplicius medicus”-t (A milánói Ambr. G. 108 kódexből) közli McKinney, L.C.: *Early medieval medical education* (Roma — Salem 1954)

²⁵ Mégis kedvelt írás lehetett, mert a 28 fennmaradt görög, de csak két latin nyelvű kéziratnak a textusai igen sok helyen térnek el egymástól. Ez annak jele, hogy sokan és sokszor másolták. A 10—11. századi latin szakpróza az 5—6. századi fordítói periódusból való. V.ö. Kollesch, J.: „Zum Fortleben der Pseudogalenischen Definitiones Medicae in der Medizin des lateinischen Mittelalters” *Beitr. Gesch. Univ. Erfurt*, 14 (1968/69), pp. 55—59.

²⁶ A humanizmus korai kibontakozásának egyes jelenségeit tárgyalja Southern az oktatás anyagának szempontjából. Ld. Southern, R. W.: *Medieval Humanism and other Studies*. (Oxford, 1970), pp. 29—35. V.ö. még Morris, C.: *The Discovery of the Individual 1050—1200*; Church History Outlines 5. (London, 1972)

²⁷ Bolgar, R.R.: *The Classical Heritage and its Beneficiaries from the Carolingian Age to the end of the Renaissance* (New York, s. a.) pp. 1—5.

ből a kontextusból kiindulva a medicinát is beilleszték a keresztény világrétegbe és szükségességét teológiai érvekkel is indokolják.²⁸

A lényeg röviden az, hogy Isten az embert egy földi és egy mennyei részből teremtette. A bűnbeesés, alkotóelemét illetően, különböző következményekkel jár (*pro partium varietate diversa supplicia*). A „mennyei résznek”, tehát a léleknek Isten az orvosa. Az ember törődjék mindannak orvoslásával, ami földi. Ennek a földi, emberi medicinának részei a *theorica* és a *practica*. A „practica” a belsőleg ható befolyások által létrejött betegségek gyógyítását tanítja, ennek része a *cyrurgia* a külsőleg ható befolyások, sérülések, sebesülések gyógyítását szolgálja. A *physiologia* mint a *theologia* és *philosophia* ancillája az emberi funkciókba enged betekintést. Így tekintve a medicinát nem meglepő, hogy a halált fiziológiai okkal magyarázzák. Maga Aquinói Tamás is mintegy „életteni” jelenségről ír *Arisztotelészt* idézve, amikor a testi halál bekövetkezését magyarázza.²⁹

Rhazes Liber continens-ének latin verzióját (1282) is egy teológiai-filozófiai rész vezeti be, melyben a kommentátor kifejti, hogy a betegségnek és a halálnak életteni okai vannak, ezért keletkezésüket és lefolyásukat nemcsak teológiailag kell megmagyarázni. Ez az indoklás mestert és tanítványt, klerikust vagy laikust egyaránt a továbbiakban a medicina teljesen szabad tanulására és tanulmányozására jogosítja.³⁰

Dogmatikus megkötöttség ugyan nincs, de a használatos könyvek nem mulasztják el az új világrépre való utalást. Egyike a középkori diákok alapolvasmányainak *Bartholomaeus Anglicus* enciklopédikus műve, a *De proprietatibus rerum*, mely kitűnő példája a görög és arab tudomány csaknem egészének keresztény recepciójára. Az orvosi kar hallgatóit különösen a III. és IV., a testről és lélekről szóló könyvek foglalkoztatták.³¹ Egyidejűen volt standard tankönyve a teológiai és az orvosi fakultásnak.³²

A medicina nem feltétlenül egyenlő az orvoslással. Tudása az egyetemes tudás része. Senki nem lehet a természet és a filozófia ismerője, aki a medicinát alapjaiban ne ismerné. Ez azt jelenti, hogy a *theorica* ismerete a Mikrokoszmoszba való betekintést teszi lehetővé. *Constantinus Africanus* írja a *Praefatio Libri Pantegni*-ben „*Sed cum oporteat medicum rationalem rerum naturalium et non naturalium, necnon moralium tractorem esse, constat quia in omnes incidit diversis cogitationibus omnibus subiici*”.³³ A curriculum egyik szellemi pillére *Constantinus Africanus* eme fejtegetése, különösen, ha figyelembe vesszük a hippokratészi iskola ama felfogását, hogy az orvos számára a normát nem egyedül a labilis organizmus *physise* kell hogy jelentse, hanem a Koszmosz egészéhez való viszonya, az egész természetben elfoglalt helye és benne a kölcsönhatások. A görög-arab mikrokoszmosztan jól összeegyeztethető lett a keresztény világréppel, noha ennek a görög-arab természetfilozófiának a recep-

²⁸ Guido d'Arrezzo-nak a Roger-féle Chirurgiához írott bevezetőjének (12. század második fele) gondolatmenete jól mutatja a teológiai gondolat és medicina leegyszerűsített összefüggését. A szövegét kiadta Goehl, K.: *Würzburger Medizinhistorische Forschungen* 32, (Pattersen, 1984) pp. 145–147. Ezek a teológiai-orvosi expozíciók, ilyen a *Liber continens* előszava is, teljes képet adnak a középkor orvosi egyetemi ismeretanyagának antropológiájáról. Szövegkritikai analízisük az elmúlt évtizedekben kezdődött a textusok teológiai forrásainak feldolgozásával. V.ö. Schipperges, H.: „Grundzüge einer scholastischen Anthropologie bei Petrus Hispanus” *Aufsätze portugiesischer Kulturgeschichte* 7, (1967), pp. 1–51. (részletes irodalommal), továbbá Fischer, K.D. — Weisser, U.: „Das Vorwort zur lateinischen Übersetzung von Rhazes Liber continens (1282)” *Med. Hist. J.*, 21 (1968) 3/4., pp. 228. Miután még számos kiadatlan hasonló textus van, különösen az ebből a szempontból legfontosabb szerző Petrus Hispanus (helyesebben Lusitanus) tollából, a teljes kép kialakítása még várat magára.

²⁹ Ld. *Summa theologiae*, 12.q. 85.a.

³⁰ Fischer, K.D. — Weisser, U.: i.m. p. 211.

³¹ *De proprietatibus rerum libri III. et IV.* (Ed. from MS. lat. 16098 Bibl. Nat.) R. James Long, (Toronto, 1979)

³² A párizsi stationariusok 1286-tól kölcsönözték a diákoknak. Használatának gyakoriságát jelzi, hogy száznál több kézírásos példány maradt fent. A következő század elején a Sorbonne kápolnájában már leláncolt példányról írnak. Ld. Thorndike, L.: *University Records and Life in the Middle Ages* (New York, 1944) p. 113., valamint Seymour, M.C. „Some Medieval French Readers of *De proprietatibus rerum*” *Scriptorium* 28 (1974), p. 101.

³³ A leydeni 1515. évi kiadás alapján f.1./ V.ö még Schultheisz E.: „Az arab medicina assimilációja a későközépkori latin orvosi irodalomban” *Keletkutatás*, 1974., 27.

ciója nem minden küzdelem nélkül folyt. A Karoling-kor korai humanizmusának tudományfelfogása és különösen az ún. arab humanizmus áttérése és a keresztény vallással való harmóniája döntő fordulat, helyesebben folyamat volt. A kulcsmondat *Adelard de Bath*-nál olvasható: „*Quantum scientia humana procedit, audienda est*”.³⁴ Ezzel egybehangzóan írja *Wilhelm de Conches*: „...in omnibus rationem esse quaerendam; si autem deficit, quod divina pagina affirmat, Sancto Spiritui et fidei mandandum”.³⁵ Ennek a folyamatnak köszönhető az a teoretikus és praktikus alap, melyre egy rendszerbe foglalt tudománytan épül. A toledói *Dominicus Gundissalinus* szisztémájában az alexandriai korpusz arab modifikációja *Alfarabiussal* és *Avicennával* gazdagítva önálló helyet foglal el az egyetemen a 12. század közepén, a természettudományokban pedig az első helyre kerül.³⁶ Gundissalinus tudományrendszere kifejezetten didaktikus. Ebből a szempontból tárgyalja a medicinát is és „szerkeszti” a tanulnivaló szövegeket. Európa egyetemlein a későbbiekben a toledói szisztéma lesz a curriculum egyik meghatározója.³⁷

A koraközépkori stúdium elméletének, a medicinát is beleértve, megteremtője *Cassiodorus* volt, aki a késői antik tudományos szakirodalmat elsőként foglalta össze. Az *Institutiones divinarum et humanarum litterarum* valójában a stúdiumokhoz használatos könyvek gyűjteménye. Ebben foglaltatik az orvosi irodalom egy nem jelentéktelen része is.³⁸ Ez a gyűjtemény része annak az irodalomnak, mely a közvetlen továbbélést biztosította. A középkori európai orvosi irodalom s vele az egyetemeken használt szövegváltozatok ezzel kezdődnek. M. Aurelius Cassiodorus nem volt ugyan orvos, de alapvető fontosságú történeti, valamint teológiai írásai mellett egy olyan enciklopédikus művet hagyott hátra, mely a kor minden tudományába való bevezetesként szolgált, mégpedig latin nyelven. Az 544 körül készült *Institutiones* kifejezetten az oktatás alapjául szolgált. Cassiodorus nem szorítkozik a szorosan vett artes liberales anyagára, a tanulmányozandó irodalomba bevonja a medicinát is. Összeállította azokat az orvosi könyveket, melyekből tanulni kell, természetesen elsősorban *Hippokratész*, *Galénosz* és *Dioszkoridész* nevével találkozunk. A Cassiodorus által alapított *Vivarium* könyvtárában jelentős számú orvosi kézirat volt. Közöttük a *Therapeutika Galeni ad philosophum Glauconem destinata* (ez a „therapeutika an Glaukon” két részből álló latin fordítása), *Herbarium Dioscorides*, *De septimanis*, *De aere, aquis et locis*, *De salubri diaeta*, *De naturis humana* valamint az *Aphorismi* a kommentárokkal. *Beccaria* szerint ez a legkésőbbi antik, vagy legkorábbi koraközépkori Hippokratész és Galénosz kánon.³⁹ Mindenesetre tény, hogy az *Institutiones*-ban foglalt tanulmányi tervben ajánlott írásközvetlenül is túlélték a kritikuss 7–8. századot és megjelentek a káptalani iskolákban. Nem Cassiodorus említi, de a fenti Corpushoz csatlakozik az ugyancsak tancélra használt *Sextus Placitus-féle Liber medicinae* és *Marcellus De medicamentis* c. írása.⁴⁰

Nem lehet feladatunk valamennyi, a középkor folyamán használt orvosi tankönyv taxatív felsorolása, így csak azokkal az írással foglalkozunk mintegy példaként, melyekről tudjuk, hogy ténylegesen befolyásolták az orvosi gondolkodást, meghatározó szerepük volt a curriculumban vagy gyakori előfordulásuk, állandó használatuk jelzi fontosságukat. A státútomokban, chartulariumokban előírt könyveket is csak a fenti szempontok szerint említjük.

³⁴ In: *Quaestiones naturales* Ed. Müller, (1934) cap. 4.

³⁵ *Philosophia* I. 22. 172., v.ö. még *Mischellanae Mediaevalia* 1/1962, 13, p. 152.

³⁶ „prima autem species scientiae naturalis est scientia medicinae”. In: „Dominicus Gundissalinus: «De divisione philosophiae» 83, 3. (Ed. Baur, L.) *Beitr. Gesch. Philos.* (Münster, 1903). Hangsúlyozni kell, hogy a scientia naturalis itt jóval többet jelent, mint amit a terminus mai fogalma kifejez.

³⁷ Schipperges, H.: „Das griechisch-arabische Erbe Toledos und sein Auftrag für die abendländische Heilkunde” *Sudhoffs Arch.* 41 (1957), pp. 113–142.

³⁸ *Inst.* I., 31, 2.

³⁹ Beccaria, A.: „Sulla trace di un antico canone latino di Ippocrate e de Galeno” In: *Italia medioevale e umanistica.* (1959) s. 1., pp. 1–56.

⁴⁰ *Corpus Medicorum latinorum* V., (Lipsiae, 1916)

A medicina tantervi alapjait *Isidor de Sevilla De medicina*-jában találjuk.⁴¹

A feladatok meghatározása után — az egyik a *tuitio* (a profilaxis értelmében), a másik a *restauratio* (mint terápia), a 2–13. fejezetekben kapjuk a részletes didaktikus beosztást. Valójában csak a 10. század után találkozunk ennek a beosztásnak gyakorlati alkalmazásával. A korai salernói iskola még nem mutat didaktikus rendszert, noha az előadásokhoz használt írásokat később tangyűjteményként tartják számon.⁴²

A középkori orvosi oktatás kezdetén még színvonalban alacsonyabb közvetlen traductio révén, de hiányosan fennmaradt az eredeti görögből vulgáris latinra fordított művek szolgálták a tanítást és tanulást. Akkor még a tanítás külső formája is inkább emlékeztetett az antik mester—tanítvány kapcsolatra.

A tananyag, amit az európai orvosi iskolák a kora középkorban tanítottak, valójában azokból az olvasmányokból állott, illetve azok kibővített, később természetesen számos egyébvel kiegészített változatából, amelyeket a 6–9. században quasi „egyéni” tanulás kapcsán használtak a középkorban a kolostori, a káptalani iskolák tanulói. Ezt a tudást emelte magasabb szintre a salernói orvosi egyetem.⁴³ A medicina valódi egyetemi tananyagát a 12. századtól már az arab közvetítéssel érkezett antik orvosi auctorok világosabb latinságú munkái, a hozzájuk fűzött, már a kor újabb ismereteit is tartalmazó kommentárjai és jelentős arab szerzők számos új felismerést, körleírást, diagnosztikus és terápiás eljárást leíró művei képezték. Itt már nemcsak traductióról van szó. Kialakult az újabb szóhasználat, valójában megkezdődik az orvosi szakmák fejlődése.

A késő középkor görög-arab receptiójának a keresztény nyugaton két központja volt, melyeknek vizsgálata mintegy modellként szolgálhat: Salerno és Toledo. Salerno jeles képviselőjének *Constantinus Africanus*nak az orvosi irodalmat determináló műveinek, közöttük számos tankönyvként is használt latin nyelvű írásának keletkezéstörténete bepillantást enged a fordítás, a receptió majd a tankönyvi felhasználás mozzanataiba.⁴⁴

A fordítások metodikájának vizsgálata és a receptió folyamatának analízise ma már külön diszciplína. A fordítások vizsgálatával kapcsolatosan tisztázottak azok a kérdések is, amelyek a szerzőre és a művek tartalmára egyaránt vonatkoznak. Az egyetemi stúdiumok, illetve a képzés szempontjából lényeges annak ismerete, hogy a szerzők, fordítók, kommentátorok valójában „együtt írtak”. A latin szövegben az arabból való fordítás meghatározása olyan fogalmakkal történik, mint „translatio”, „composi-

⁴¹ *Etymologiarum sive originum libri XX.*, A IV. könyv szól a medicináról, mely hozzátartozik az ember teljességéről kialakított képünk tudományához, ezért tárgyaljuk a filozófiához kapcsolódóan, annak mintegy részeként és ezért nevezhetjük második filozófiának: „*Hinc est quod medicina secunda philosophiae dicitur. Utraque enim disciplina totum sibi vindicat hominem. Nam sicut per illam anima, ita per hanc corpus curatur*” (*Etym.* lib. IV. 12.) A könyv 632-ben készült el.

⁴² Kristeller, P.O.: „School of Salerno” *Bull. Hist. Med.* 15. (1945), pp. 138–194.

⁴³ Capparoni: *Magistri Salernitani* (Terni, 1924)

⁴⁴ Az áttekintés kedvéért utalunk az arab medicinának az irodalomban használt periodizációjára. Első korszaka (kb. 900-ig) az antik receptió és kisebb mértékben szír, indiai és perzsa fordítások arab nyelvű befogadása. Klasszikusai *Hunain ibn Ishaq*, (latin nevén Johannitus). A második periódus (kb. 900-tól 1150-ig) jellemzője, hogy az arab orvosok önálló műveket alkotnak, melyek a görög, szír és arab forrásokat szintetizálják és saját gondolataikkal és klinikai megfigyeléseikkel egészítik ki. Különösen jellemzőek erre a korszakra a nagyterjedelmű, az egész medicinát felölelő enciklopédikus művek. Ezek a medicina egészét jól átgondolt rendszerbe foglalják, mint zárt orvostant. Ezek megfelelő fejezetei, ill. kivonatai lettek a középkor tankönyvei. Tankönyvnek azért alkalmasak, mert az arabok értenek hozzá, hogy az anyagot didaktikus formába öntsék. A harmadik korszak a 12. századtól kezdődik, amit az orvostörténeti monográfiák a hanyatlás korszakának is neveznek. Valójában több ennél. Azért nem értékelték kellőképpen, mert az arab irodalomnak inkább csak a közvetítő szerepét vizsgálták. Az újabb és a még folyamatban lévő kutatások, főleg az arab szövegek vizsgálata úgy tűnik, új megvilágításba helyezi ezt, a kalifátus széteséséig terjedő periódust. V.ö. Weisser, U.: „Zwischen Antike und europäischem Mittelalter. Die arabisch-islamische Medizin in ihrer klassischen Epoche” *Medizinhist. J.* 20. (1985), pp. 319–341., valamint Ullmann, A.: *Islamic medicine* (Islamic Surveys II), (Edinburgh, 1978), továbbá Schneider, D.: „Die Wundlehre des islamischen Arztes Avicenna” *Med. Diss.* (Hamburg, 1990.) p. 13. („Lehrsynthese”).

tio”, „coadunatio”.⁴⁵ Ennek az utóbbi szóhasználatnak értelmében pl. *Constantinus Africanus* társszerzőséget is tulajdonít egyes esetekben önmagának. Hogy ezt miképpen érti, azt kifejti a *Pantechneben* „*Nomen auctoris hic scire est utile, ut maior auctoritas libro habeatur. Est autem Constantinus Africanus auctor, quia ex multis libris coadunator*”.⁴⁶ Itt a „multis libris” mint később kiderül, ugyanazon szerző többféle azonos tartalmú kéziratának együttes, tulajdonképpen szövegkritikai fordítását jelenti.

A kéziratok nagyobb részét csaknem kizárólag tisztán fordításoknak deklarálja. A *Viaticum* több változata is így kezdődik „*Incipit Viaticum a Constantino in latinam translatum*” és „*Viaticum a Constantino Africano in linguam latinam translatum*”.⁴⁷ Ezenközben Constantinus világosan használja az „auctor”, a „corrector” fogalmát, mint ahogy saját munkásságát a *Liber de virtutibus simplicium medicinarum*-ban egyértelműen az antikból való „compilatio”-nak nevezi.

Constantinus autoritása a 12. század közepén Salernón túlmenően már Chartres-ban is óriási. Fordításai és gyűjteményei révén az arab orvosi irodalom jelentős része válik hozzáférhetővé az olasz és francia orvosi fakultások számára; és melyik jelentős európai orvosi iskola az, a magyart is beleértve, mely nem e kettőnek folytatója?

Constantinus Africanus minden munkája fellelhető a következő század orvosi irodalmának legjelentősebb részében és ez involválja az arab medicina recepcióját is. Az pedig, hogy a források közben el-eltűnedeznek, nem egyszerűen csak tudományos pontatlanságot jelent — természetesen azt is — hanem gyakran a tökéletes asszimiláció jeleként, mint pozitívum értékelhető.

Constantinus kézírataiban eléggé egyértelműen jelöli meg mind a fordított részt, mind — *compilatio* esetén — az egyéb forrásokat. Utóbbi esetben tartott igényt, mint „coadunator” a társszerzősége. A későbbi leírók már távolról sem tartották be ilyen precízen a tudomány íratlan szabályait, kézírataikban keverednek az arabból, a görögből való fordítások, a compilatiók, kommentárok, valamint Constantinus eredeti munkái, amihez a 15. század számos kéziratában még olyan, Constantinus Africanusnak tulajdonított írások is csatlakoznak, melyekhez neki, ma már bizonyíthatóan semmi köze sem volt.⁴⁸

Itt a magyarázata annak, hogy már a 13. században megindult az irodalmi vita Constantinus Africanus munkásságának értékelésére. *Pietro d'Abano* egyenesen irodalmi tolvajlással vádolja.⁴⁹ A 15–16. században a konfúzió már teljes, bár mindig akad egy-egy szerző, aki az alapkéziratok ismeretében elismerően nyilatkozik, így a 16. században *Symphorianus Camperus* (1539), a kitűnő francia humanista *De medicinae claris scriptoribus...* c. könyvében igen tárgyilagosan írja „*Transulit etiam antiquarum medicorum multa volumina de graeco et arabico eloquio in latinum...*”⁵⁰ A vita századunk közepéig, a teljes kéziratanyag feltárásáig tartott, amikor is kiderült, nem az a baj, hogy Constantinus Africanus plagizátor lett volna, hanem inkább az, hogy fordítóként túl eredeti. Nem az általa fordított arab szerzőtől vette át a gondolatot, hogy saját szerzeményeként adja elő, hanem pont fordítva, az eredeti szöveghez fűzte fordítás közben, saját ötleteit. Ha ez tudományos szempontból vitatható eljárás is, a medicina egyetemi tanítása szempontjából kifejezetten előnyös, mert így nemcsak befogadtattott, hanem az európaival ötvözve be is olvasztattott az arab teória. Ha tehát azt a 25 tételből álló egész irodalmi gyűjteményt nézzük, amit *Corpus Constantinum* címen tartunk nyilván, akkor ebből 16 mű az, amelynek az arabizmus nagy kompendiumai, lényegében hiteles forrásai az asszimilálódott görög-arab medicinának. Ezek mint tankönyvek három csoportra oszthatók: Teljesen kezdők számára írott alapszövegek: *Isaac Iudaeus: De febris, De urinis, De pulsu arteriarum, De diaeta*. Bevezető könyvek már hala-

⁴⁵ Az *interpretatio* akkori eljárását is ebből veszi, a *coadunatio*-val praktikusán azonos. V.ö. Kristeller, P.O.: i.m. p. 11.

⁴⁶ *Opera* Yaac 1615. évi kiadásából. (f. 7.)

⁴⁷ *Viaticum* 1521. évi velencei kiadása alapján.

⁴⁸ Campbell, D.: *Arabian medicine and its influence on the Middle Ages*. 1–2 vols. (London, 1926) (Rpr. Amsterdam, 1974) vol. I. p. 97.

⁴⁹ *Conciliator* (Venetiis 1475) f. 4.

⁵⁰ Leyden, 1506. f. 11.

dottabbak számára: *Hunain ibn Ishaqu*: (Johannitius) *Isagoge in artem parvam Galeni, Hippokratész Aforizmái* és a *Prognosticon*, mindkettő Johannitius kommentárjaival. A már magasabb évfolyamok studiosusai számára: *Haly Abbas: Dispositio (liber) regalis*. A könyvnek Constantinus új címet adott: *Pantegni* (az egész, a teljes művészet). Ezen a címen lett ez az írás a 16. század végéig nemcsak tankönyv, de sokat forgatott kézikönyv. Ebbe a csoportba tartozik *al Gazzar Viaticuma*,⁵¹ makrobiotikus gyűjtemény, mely keletkezésekor (10. század) valóban utazóknak szánt regimen sanitatis volt. Később bővült és a belorvostan jelentős részét tárgyaló tankönyv lett.

Több textusból állította össze Constantinus Africanus az *Articella*-t (Kis művészet), mely századokon át az orvosi stúdium gerince volt.⁵² 1400-ban Párizsban az előírt tantervben szerepel, de még 1600-ban is kedvelt tankönyv.⁵³ Több szövegváltozata kiegészítésekkel, *Ibn Ridwan* újabb kommentárjaival már mint *Ars Parva Galeni* jelenik meg kéziratban, majd igen korai (1476) nyomtatványokban. Az *Ars parva Galeni* végül is olyan gyűjteményes írás, melyet ma egyetemi jegyzetnek neveznénk. Galénoszi és hippokratészi írások mellett arab szerzőktől származó rövid traktátusokat tartalmaz, továbbá a *Viaticumot*, pulsus- és urinatant. *Rhazes Liber continense* és *Avicenna Canonja*⁵⁴ voltak a *Corpus Constantinum* írásai mellett 300 éven át azok az enciklopédikus művek, melyek excerptumai, egyes könyvei, illetve fejezetei állandó és kötelező részét jelentették az előadásoknak.⁵⁵

Míg Constantinusnál a tankönyvet lehet keletkezésében követni, *Petrus Hispanus* művei⁵⁶ alkalmasak arra, hogy belőlük a curriculumba, illetve az előadások felépítésébe nyerjünk betekintést a *Summa medicinalis* alapján. Minden tárgy előadásához és tanuláshoz önálló iratok álltak rendelkezésre kommentárokkal. A kommentárok *quaestiok*-kal és *expositiok*-kal, ill. *solutiok*-kal egészülnek ki, melyekhez még számos megjegyzés, notulae, glossae és scholia kapcsolódik. Az ezidőben már kialakult és a 15. század végéig ebben a formában maradt tradíciónak megfelelően, bevezető előadásai a késő antik és arab Iszagogé-vel kezdődnek. Alapul a medicina két oszlopa szolgál: *theorica és practica*.⁵⁷ Ezt kö-

⁵¹ A *Viaticum* gyűjtőfogalomná vált, mivel ebben több különféle traktátus foglaltott. Teljes címe: *Viaticum peregrinantis*, a 13. századtól a középkori Európa medicinájának egyik legbefolyásosabb kézikönyve, s egyben tankönyve lett Salernóban, Montpellier-ben, Bolognában, Párizsban és Oxfordban. V.ö. Wack, M.: *The Viaticum and its commentaries*. (Philadelphia, 1990) (Wack közli Constantinus Africanusra és fordításaira. ill. a kommentárokról vonatkozó legújabb irodalmat is.)

⁵² Kristeller, P.O.: i.m. 153.

⁵³ Baader, G.: „Handschrift und Inkunabel in der Überlieferung der medizinischen Literatur” In: *Buch und Wissenschaft* (Düsseldorf, 1969) p. 27.

⁵⁴ A *Canon*, mint előírt könyv először Párizsban 1330-ban jelenik meg Gerardus Cremonensis fordításában, (Chart. 918), Bolognában a tantervben előírottan a 14. sz. elején, v.ö. Rashdall, H.: i.m. I. 82–84.

⁵⁵ Irodalmuk olyan nagy és olyan alaposan feldolgozott tankönyvi szempontból is, hogy részleteivel itt foglalkozni felesleges, csak utalunk a kérdéssel foglalkozó már idézett művekre: Ullmann, M.: i.m.; Sezgin, F.: *Geschichte der arabischen Schriftums* Bd. 3. (Leiden, 1970), valamint Campbell, D.: i.m.; Schipperges, H.: i.m.; Weisser, U.: i.m.; és Brockelmann, C.: *Geschichte der Arabischen Literatur* (Leiden, 1943)

⁵⁶ 1245 körül Petrus Hispanus Párizsban teológiai stúdiumai kapcsán lett a filozófia, valamint a medicina magisztere. Palermóban Frigyes udvarában már „*professor artis medicinae*”-ként szerepel. Tudjuk, hogy 1247-től Siena studium generálóján az orvostan tanára.

⁵⁷ A theoricaán belül az élettan az egészséges emberről szól, akinek természetét a *res naturales* révén írták le. A patológia a beteg emberről szóló tan, melyben a betegségek okaikkal, tünetekkel, hatásukkal és kimenetelükkel, mint *res praeternaturales* vagy *res contranaturales* írhattak le. A practica legnagyobb része a therapia volt, melyen belül ismét külön tárgyalták a sebészetet, a pharmaceutikát, leginkább mint materia medica-t, s végül, de nem utolsó sorban a diaetetikát (makrobiotika) az egészséget óvó, ill. betegség esetén a szükséges életmódot. V.ö. Schmitt, W.: „Die Gesundheitslehre Wilhelm von Saliceto” *Arzteblatt Baden-Württemberg* 10. (1972). A diaetetika a res naturalesen túl, melyek maguk alkotják magát az emberi természetet, azokat az életszükségleteket sorolja fel, melyek az egészséges élethez szükségesek mint a *sex res non naturales* vagy *res necessaria*.

veti a scholasticus rangsorban, tehát előadási rendben a fundamentalis diaetika.⁵⁸ A diaetetikára épül a terápia, nosologia és materia medica. Végezetül jön a legradikálisabb orvosi beavatkozásról, a chirurgiáról szóló fejtegetés.⁵⁹

Az élettan a galénoszi fiziológiára és kis részben egy Arisztotelész zoológiájához fűzött kommentárra támaszkodik. A patológia teljes egészében már az új arab tanításokat tükrözi. Nehéz megmondani, hogy a Petrus Hispanus önálló műveinek tartott, a gyermekbetegségekről és az optalmológiáról írott traktátusok mennyiben eredetiek. Már tárgyalt traktátusai mellett a *Liber de oculo* tekinthető tankönyvnek.⁶⁰

Az arab recepció mások nagy központjában, Toledóban működött az Itáliából származó *Gerardus Cremonensis* (12. sz.). Számos írása és kommentált fordítása közül Rhazes *Liber ad Almansorem*-a és Galénosz *De methodo medendi* c. könyvei voltak kanonizált tankönyvek. A Montpellier-i fakultás tanára, Gilles de Corbeil előírt tankönyvei: *De urinis*, *De pulsibus*, *De signis et symptomatibus*. Arnaldus Villanovanus *Parabola medicationis* (1300) rövidesen kézikönyv lett. Gilbertus Anaglicus montpellier-i tanárként írta a *Compendium medicinae*-t, mely — többek között — a lepra, a kanyaró és a himlő az arabok által leírt ismereteit foglalja össze. A skót származású Bernard of Gordon már a 14. században, igaz, annak elején (1303) készül el Montpellier-ben nagy művével a *Lilium medicinae*-vel, melynek egyes fejezetei alapján praelegált.

A középkor minden magasabb stúdiumának alapja a *logika* volt. A 12. század közepétől, amióta Arisztotelész logikai korpusza, valamint fizikai, metafizikai, etikai, politikai és irodalmi munkái latin nyelven hozzáférhetőek lettek arab és zsidó kommentárokkal,⁶¹ integráns része az orvosi curriculumnak.

II. Frigyes császár 1241-ben kelt, az orvosi tanulmányokat szabályozó rendelete a salernói egyetemen 3 éves logikai kurzust ír elő az 5 éves tulajdonképpeni orvosi curriculumot megelőzően.⁶² Ez nem kizárólag logikát jelentett, mint ahogy az említett rendelet nevezi, hanem a septem artes liberales egészét a logikával. „A *logika tanulmányozása összefonódott az orvostudománnyal*” írja Marót Miklós.⁶³ Ez az „összefonódás” évszázadokon át tartott. Eredete Galénoszhoz nyúlik vissza, aki logikai műveket is írt, de egyes orvosi munkáit is felhasználta, hogy logikai gondolatait kifejtse és magyarázza.⁶⁴ Logikai fej-

⁵⁸ A diaetetikában azt fejt ki, hogy az ember, mint természeti lény, önmagában „*regula omnium inventium*” egyúttal „*exemplar perfectus*” mivelhogy „*exemplar imaginis Dei*”. Ugyanakkor azonban az időben a történelemnek is „*productum*”-a: „*Occursus rerum in tempora*”, így az időnk folyamán betegséggel, szenvedéssel, végül halállal kell találkozni. A betegségekkel való találkozások lehető elkerülése, a szenvedés csökkentése miatt van szüksége a minél jobban átgondolt és alkalmazott egészségmegőrzésre, aminek gyakorlatát megtanulhatja a regimenekből. Az orvos hivatott az élet védelmére és őrzésére: *custodia vitae, ars conservandi*. Amikor pedig ez elégtelenné válva az ember beteg, a medicina feladata a *restauratio*. Érdekes módon az élettan kapcsán értekezett Petrus a halálról. A halál egyfajta „kiszáradás” („*humidum radicale*”), ahogyan azt Arisztotelész írja a sokak, így Petrus Hispanus által is kommentált „*De longitudine et brevitate vitae*” c. írásában. A halál bekövetkezik „...*propter consumptionem humiditatis substantialis*...” (az 1497-es kiad. facsim. alapján).

⁵⁹ „Johannitius Isagoge in artem parvam Galeni” In: *Articella* Ed. Petrus Pomarius Valentinus, (Lyon, 1534); (facsim. Padua, 1924.) vő. Schipperges, H.: „Arzt im Purpur” *Mat. Med. Normark* 15 (1961) p. 595., és Telle, J.: „Petrus Hispanus in der alteutschen Medizinliteratur.” *Phil. Diss.* (Heidelberg, 1974) pp. 234–240.

⁶⁰ A *Thesaurus pauperum* sokat citált receptgyűjtemény szegények számára. Nincs adat rá, hogy tankönyv lett volna.

⁶¹ Arisztotelész munkáinak újrafelfedezését illetően ld. Knowles, D.: *The evolution of medieval thought* (London, 1962)

⁶² *Historia Diplomatica Friderici II.* 7 vols. Ed. I.A. Huillard — Bréholles, (Paris, 1852) p. 61. és pp. 285–7., valamint Hain, W.H. — Seppert, H.: *Die Medizinordnung Friedrichs II.* (Eutin, 1957) pp. 48–49.

⁶³ Marót Miklós: *A görög logika Keleten* (1983) p. II.

⁶⁴ Galénosz *De symptomatum causis*, 269; *De simplicium medicamentorum temperamentis ac facultatibus libri IX*, Is ff. 99

tegetéseiben, leginkább az *Eiszagógé dialektiké*-ben, a hipotetikus szillogizmusok kapcsán számos példát élettani funkciókból merít. Így a diszfunkciók kondicionálással alakítását a táplálék továbbjutásával és a gyomorműködéssel illusztrálja.⁶⁵

Az artes stúdiumokban előadott logika a későbbi században az egyes orvosi anyagba beleépült. A bolognai egyetem statútumaiban a *studiosi medicinae* számára előadott és vizsgaköteles tárgyak között találjuk, mint a kor többi egyetemén is.⁶⁶

Galénosz „tanítványai” voltak azok az arab és szír orvosok, akik szükségét érezték, hogy az orvostudományon kívül a logikában is járatosak legyenek.⁶⁷

Avicenna Galénosz nézeteit, így a kijelentéslógika területén elsőként kanonizált téziséit, de a számára elérhető minden véleményt bedolgozta kommentárjaiba. Kora egész logikai tradícióját foglalja össze, őrzi meg és gondolja tovább. Alapja *Arisztotelész Organon*-ja és *Porphyrios Eiszagógé*-ja, tartalmazza továbbá — a kor szokásának megfelelően — *Arisztotelész Rhétorikáját* és *Politikáját* is. Sok kérdésben Galénosz követi az *Eiszagógé dialektiké* alapján.⁶⁸

A logika tanulása független attól, hogy azt az artes keretében tanulták, vagy a *medicina theorica* kapcsán hallgatták. A kor orvosi szemlélete alakításában *Petrus Hispanus* tananyagként használt orvosi munkái mellett, *Avicenna* filozófiai munkásságán alapuló logikai írásai, legfőképp a *Summulae logicales*, jelentős szerepet tölthettek be. *Petrus Hispanus* logikai munkája évszázadokon át kanonizált egyetemi tankönyv volt.⁶⁹ Hogy az arab orvosok, tulajdonképpen orvosfilozófusok, mennyire összetartozónak tartották a filozófiát és a medicinát, az kiderül *Constantinus Africanus*nak a *Pantechné*-hez írt előszavából: „*Sed cum oporteat medicum rationalem rerum naturalium et non naturalium, necnon moralium tractorem esse, constat quia in omnes incidit diversis cogitationibus omnibus subiici*”.⁷⁰ *Galénosz*, *Avicenna* és *Petrus Hispanus* filozófus volta orvosi gondolkodásuktól nem választható el. *Galénosz*nak a 17. századig tartó orvosi tekintélyét, egyebek mellett, ragyogó logikája magyarázza. Ugyanakkor egyes esetekben az anatómiában, az élettanban hamis premisszából kiinduló korrekt, s akkor megfellebbezhetetlen szillogizmusai okozták viszont tévtaiai hosszantartó hatását a medicinában. A logikát az artes tanulmányok megszűnését követően sem hagyták el.⁷¹ Egyébként a logika fontosságát az

⁶⁵ Galénosz *ED* 34/19–35/e. *ED* 35/5–36/7. — *Galenus Inst. log.* Ed. C. Kalbfleisch, (Leipzig, 1896)

⁶⁶ A Bolognai statútum „*philosophiae ad medicinae scolarium Bononiensis gymnasii statuta*”. Az 1432-ből származó teljes szövege 1609-ben jelent meg nyomtatásban. Denifle már 1887-ben publikálta a statútumok legrégebben ismert 1317-ből való nem teljes szövegét és addendumként 1347-ben írott részét. Érdekes, hogy erre a szövegre Magyarországon, Pozsonyban a káptalani könyvtárban bukkant rá. (*Arch. f. Literatur und Kirchengeschichte*, (1887) pp. 195–196.) Összefüggés lenne a statútumok hazai előfordulása és az *Academia Istropolitana* vagy a pécsi egyetem organizációja között? Utóbbiról tudjuk, hogy a bolognai egyetem mintájára szerveztették.

⁶⁷ Marót Miklós: i.m. (valamint *Arisztotelész*től *Avicennáig*, 1983.) világosan fejt ki Galénosz szerepét a logika történetében. Ismerteti a logika és a *medicina* történeti kapcsolatát, az arab iskolák szerepét az arisztotelészi és sztoikus filozófia közvetítésében, illetve *Avicenna* révén gazdagításában. A Kelet legjelentősebb kora középkori orvosi iskolája *Gundishapur*, egyben a filozófiai-logikai tanulmányok egyik központja. Nagyrészt ennek köszönhető, hogy az arisztotelészi logika megőrizte állásait, sőt az egész birodalomban, még Andalúziában is elterjedt. (Marót: i.m. (1983), p. 11.) A logikának az orvosi tananyagban betöltött szerepe is hozzájárult az arisztotelészi logika növekvő befolyásához.

⁶⁸ Gätje, H.: „Zur Lehre von den Voraussetzungen bei *Avicenna*” *Zsch. f. Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, Bd. 1985, p. 145., V.ö. még *Shehaby, N.: The proportional logic of Avicenna*. (Boston) *Avicenna* egyéb filozófiai munkáit illetően utalok Marót munkáira, ahol a teljes irodalom megtalálható.

⁶⁹ *Ismertes*, hogy *Luther Márton* hallgatta. V.ö. *Muhally, I. P.: The Summulae logicales of Peter of Spain*. (Notre Dame, Indiana, 1945) *Melanchton* írásaiiban felhasználta, ld. *Melanchton. Phil. Initia Doctrinae Physicae*, Lib. I.9. (*Ars Medica*). (Lipsiae, 1563)

⁷⁰ *Praefatio Libri Pantegni* (1515) Leyden f. 1.)

⁷¹ 1861-ig a porosz egyetemeken a curriculum vizsgaköteles része volt a *tentamen philosophicum*, mely a bölcsészeti, természetrajzi és orvostörténelmi tárgyaiból állott. A *tentamen philosophicum*ban élt tovább a logika. A *physicum* bevezetésével az orvostörténelmi is fél évszázadra megszűnt vizsga tárgya lenni.

egyetemi stúdióban, az orvosi gondolkodásban a medicina nem teljesen egzakt volta mellett nem lehet eléggé hangsúlyozni.⁷² Salernóba *Urso de Calabria* (12. század) vezette be Arisztotelészt. Az arisztotelészi doktrínák hozzáférhetősége, majd kötelező ismerete, oktatása jelentette a középkori tudományos gondolkodást Nyugaton.

Az irodalomban a legtöbb ellentmondás az *anatómia* tanítását illetően olvasható. Anélkül, hogy részletekbe mennénk, szeretnénk néhány tényre felhívni a figyelmet. A legkorábbi, még a *natura rerum* kategóriába tartozó, de már orvosi stúdiumokra használt *anatómia* a belga canonicus *Thomas de Cantimpré* nevéhez fűződik. *Anatómiáját* 1263 előtt írta. Kezdetben csak kivonatokat másoltak munkájából, egy 1295-ből datált kéziratból. Ennek a *De natura rerum* című műnek az első könyve a *De anathomia corporis humani* címet viseli. Deskriptív *anatómia* a *capite ad plantas pedum*.⁷³ A Salernóban a 12. században megkezdett *anatómia*oktatást a rendszeres gyakorlat a 14. századtól egészítette ki. A curriculum szempontjából nem az a kérdés, hogy az *anatómia* milyen volt, spekulatív, dogmatikus, mennyire galénoszi vagy pszeudogalénoszi. A lényeg az, hogy volt, és hogy nem csak teoretikus előadásokból állott. A korai korszak tankönyvi alapja *Galénosz Hunain ibn Ishaqu* kommentált fordításában.⁷⁴

Amikor a 14. század elején megindult az *anatómia* gyakorlati oktatása, a boncolás már magától értetődő. Ami a tiltás sokat vitatott kérdését illeti, II. *Frigyes* császár az orvostani oktatást is szabályozó rendelkezésben az *anatómia* elmélyült stúdiumát tartja szükségesnek, de ilyen irányba hatott az eredeti galénoszi írásk fordítása és így hozzáférhetősége is. VIII. *Bonifác* pápa sokat, de nem jól idézett bullája nem általában tiltja a boncolást. A *De Sepulturis* kezdetű bulla (1300) csak a kereszteslovagoknak szól. A keresztesek elesett társaikat azért secaltatták, hogy csontjaikat kivéve és kifőzve azokat hazaküldjék, otthon szentelt földben temethessék el. Az egyház tehát nem az orvosi célú boncolást tiltotta, hanem ennek a procedúrának kívánt véget vetni. II. *Frigyes* 1231-ben kiadott utasítását, melyben Salernóban tanulmányi célokra emberi tetem boncolását rendelte el, az említett bulla nem annulálta. Spanyolországban 1238-tól, Velencében 1308-tól, Nápolyban 1365-től legálisan előírt, az orvosi fakultáson kötelező.⁷⁵

Mondino 1316-ban írott *Anathomia*-ja az antik és arab műveket saját megfigyeléseivel egészíti ki. Csaknem 200 éven át előírt és valóban használt tankönyv. *Mondino* könyvének *De anatomia matricis* című fejezetében írja, hogy a 1315. év első hónapjaiban (tehát télen!) két női tetemet boncolt hallgatóság előtt. A *sectio a curriculum* része lett az elméleti előadások mellett.⁷⁶ *Mondino* a 14. század elején Bolognában rendszeressé tette az orvosi oktatásban az *anatómiai sectiókat*. Mestere *Taddeo Alderotti*. Kettőjük nevéhez fűződik mind az *anatómia*, mind a sebészet fellendülése.⁷⁷

Mondino legjelentősebb kortársa *Henri de Mondewille* 1300 körül Párizsban és Montpellier-ben *anatómiát* és *sebészetet* adott elő és írt.⁷⁸

⁷² Haren, M.: *The western intellectual tradition from Antiquity to the thirteenth century* (London, 1992)

⁷³ A cím csak részben fedi a tartalmat, mert bonctan mellett a kéziratban számos betegségleírás és azoknak megfelelő kezelése olvasható; analizisét ld. Hünemörder, Ch.: „Die Bedeutung und Arbeitsweise des Thomas von Cantimpré und sein Beitrag zur Naturkunde des Mittelalters” *Med. Hist. J.*, 3 (1968), p. 345.

⁷⁴ Teljesen teoretikus tankönyv *Urso* írása, aki *Maurussal* együtt a korai skolasztikus orvosi iskolát képviseli Salernóban. V.ö. Sudhoff, K.: „Constantin der erste Vermittler muslimischer Wissenschaft im Abendland und die beiden Salernitaner Frühscholastischer Maurus und Urso” *Archeion*. (Roma) 14 (1932), pp. 359–569.

⁷⁵ Walsh, J.J.: *The Popes and Science. The History of the Papal Relations to Science during the Middle Ages*. (New York, 1915), valamint McKinney, L.C. „The beginning of western scientific anatomy” *Med. Hist.* 6 (1962), p. 230.

⁷⁶ Kudlien, F.: „Mondinus Standort innerhalb der Entwicklung der Anatomie” *Med. Wschr.* 5 (1964), pp. 210–214.

⁷⁷ Már *Mondino* előtt *Thaddeus Florentinus* (1223–1303) rendszeresen boncolt.

⁷⁸ *Anathomia* (1326) c. könyvének egyes fejezetei arra engednek következtetni, hogy ismerte és részben felhasználta *Niccolo da Reggio Galénosz* fordítását (1317) a „*De usu partium humani*-t, amit *Niccolo* fordított a görög eredetiből. A fordítás szóról szóra készült mint akkoriban egyes bibliai szövegek (nyomatásban 1490-ben jelent meg).

A sebészeti tankönyvirodalom görög tradícióját *Paulus Aegineta Compendii (medici) libri septem* című opusa⁷⁹ alapján *Bruno Longoburgo*⁸⁰ és *Ugo de Lucca*⁸¹ közvetítették. A még nem a diszciplína egészét, csupán a sebészet egy-egy fontosabb fejezetét tárgyaló glossa-gyűjtemények közvetlen forrása az alexandriai *Héliodorosz*. Rendszerében 5 könyvből álló *chirurgia*-ja mellé sorolja a *lectiones*-t,⁸² a pszeudo-szóranoszi *quastiones*-t,⁸³ és a pszeudo-galénoszi *Definitiones*-t.⁸⁴ Ezeket a *Definitio*-kat követik a kora középkori ugyancsak pszeudo-galénoszi *Introductio*⁸⁵, az *Epistulae de phlebotomia* és kiegészítik egyes általános orvosi ismereteket közlő *glossarium*-ok.⁸⁶ A középkor derekán már a tanulást megkönnyítő alfabetikus traktátusokkal és kérdéskatalógusokkal⁸⁷ bővülnek a sebészi glossagyűjtemények. Ezek sok példányban kerültek a sebészi vizsgára készülők kezébe. Teljes sebészi tankönyv Salerno virágzása idején készül. Szellemi szerzője, de nem írója a longobard származású *Rogerius Frugardi*, a medicina practica tanára. Tanítványai feljegyzései alapján *Guido d'Arezzo* írta, mégpedig Roger magister beleegyezésével, amint az a kézirat végén olvasható megjegyzésből kiderül.⁸⁸ Mivel a sok kommentárral, megfigyeléssel kiegészített kézirat nem egységes szerkezetű, a Roger-előadásoknak ezt a kéziratot gyűjteményét már a középkorban a glosszák között tartották számon (1200). A következő évszázad sebészeti tanulmányait a Roger-glosszák határozták meg.⁸⁹

A bolognai egyetemen *Rolando Capelutti* átdolgozásában (1235–40) kerültek az előírt könyvek listájára.⁹⁰ Rövidesen Montpellier orvosi karán és Párizsban is megjelennek mint *Glossulae quatuor magistrorum*. Bekerül egy változat a *Poema medicum*-ba, megkönnyítendő a diákoknak a memorizálást.⁹¹ Ezt követően *Guglielmo de Saliceto Chirurgia*-ja lesz a legfontosabb tankönyv, mely még a 16. században is kötelező Európa legtöbb egyetemén. Mivel az orvosi és sebészi tudást egyformán nagyra értékelte, az elméleti és gyakorlati rész egyforma terjedelmű. Sebészeti topográfiája részletes anatómián nyugszik, hogy „per visum et operationem” lehessen megtanulni a „külső beavatkozást”. Tanítványa *Lanfranco* erre utal, amikor a *Chirurgia Magna*-ban azt jegyzi meg, hogy az anatómiáról nem kell írnia. Az arab sebészet, főként *Abulcasis* minden új eljárását ismerteti.⁹² *Lanfranco* révén jut el az el-

⁷⁹ Berends, J. (Ed.) *Paulus von Aegina des besten Arztes Sieben Bücher* (Leiden, 1914)

⁸⁰ *Cirurgia magna* (1252) igen részletesen adja vissza — Avicenna mellett — az *Abulcasis*-féle sebészet fejezeteit különös tekintettel az akkor egyedülálló instrumentológiára. V.ö. Campbell, D.: *Arabian Medicine and its influence on the Middle Ages I–II*. vols. (London, 1926), I. p. 85.

⁸¹ Perrenon: *Die Chirurgie des Hugo von Lucca nach den Mitteilungen bei Theoderick* (Berlin, 1899)

⁸² *Kiadta Sigerist, H. Sudhoffs Arch.* 13. (1931), pp. 145–156.

⁸³ *Walter, G.: „Zu den Pseudo-Soranos Quaestiones” Sudhoffs Arch.* 28 (1936), pp. 103–114.

⁸⁴ *Kühn, XIX.* pp. 346–462.

⁸⁵ *Kühn, XIV.* pp. 777–779.

⁸⁶ *Goetz (Ed.) Corpus glossarium latinorum III.* (Lipsiae, 1892), pp. 533–633.

⁸⁷ *Lawn, B.: The Salernitan questions* (Oxford, 1963) p. 16. — Korán jelennek meg nemzeti nyelveken. Tipikus formája a 15. században a párizsi borbély-sebészek számára készült írás. Lectiokat és questiokat tartalmaz francia nyelven, de latin terminológiával: „*Questions pour examinerung (!) barbier*”. Megjelent *Sudhoffs, Arch.* 2. (1907), p. 71. V.ö. még *Jansen-Sieben, R. — Keil, G.: Zsch. f. Deutsche Sprache* 27 (1971), pp. 126–146.

⁸⁸ *Sudhoff, K.: „Beiträge zur Chirurgie des Mittelalters” Stud. Gesch. Med* 11/12 (Leipzig, 1918) itt a Roger-chirurgia teljes latin szövege.

⁸⁹ *Gundolf Keil vizsgálatai szerint toledói anyagot is tartalmaz, főként Avicenna könyvét Gerardus Cremonensis fordításában. V.ö. Keil, G.: „Gestaltwandel und Zersetzung. Roger Urtext und Roger-Glosse vom 12. bis ins 16. Jh.” In: *Der Kommentar in der Renaissance.* (Bonn, 1975) pp. 209–224.*

⁹⁰ *Linge, W.: „Die Bologneser Roger-glosse des Rolando” Med. Diss.* (Leipzig, 1919)

⁹¹ *Chart. Univ. Paris. I.N.* 477.

⁹² *Campbell, D.: Arabian Medicine and its influence on the Middle Ages* (London, 1926) I. p. 85. A „*Cirurgia*” korai incunabulum (Piacenza, 1475). Úgy tűnik a szövegből, hogy nagymértékben támaszkodott a paduai sebésztanár, *Bruno* írásaira. V.ö. *Basch, O.: „Materialien zur Beurteilung des Wilhelm von Saliceto” Med. Diss.* (Berlin, 1898) Nem érdektelen, hogy a 13. században Bolognában tanító sebészek, *Saliceto*, *Rolandus Cremonensis* és *Theoderic de Lucca* saját megnyilatkozásaik szerint orvosok és sebészek voltak. V. ö. *Sarti, Mauro: De claris archgymnasi Bononiensi Professoribus.* Vol. Part 1–2. (Bologna 1769–1772), pp. 446–450.

méletileg jobban megalapozott sebészetet a párizsi egyetemre. Könyve már 1296-ban kötelező. A listán azonban a *Chirurgia magna*, a szerzője által adott eredeti címet viseli: *Ars completa totius chirurgie(!)*⁹³

Az elfogadott és előírt sebészeti glosszában, traktátusban, méginkább a teljes könyvekben olyan fejezeteket, részeket találunk, melyekben megfelelő hivatkozások utalnak azokra az arab szerzőkre, akiknek a sebészetet a korszakokban fellendülését köszönheti. A leggyakrabban forgatott mű szerzője *Rhazes*, a *Liber ad Almansorem* 7. könyvében tárgyalja a sebészetet.⁹⁴ *Haly Abbas* a *Liber regalis* 12. részének 9. traktátusának 110 rövid kapitulusában ír a sebészetről.⁹⁵ *Avicenna* a Kánon 4. könyvét szenteli a sebészetnek.⁹⁶ *Abulcasis Liber theoricæ necnon practicæ* c. könyvének 30. traktátusa a sebészet (*de chirurgia*), ami később önállóan jelenik meg. A középkor legnagyobb hatású sebészeti kézikönyve, minden egyetemi stúdium része, a 30. traktátus.⁹⁷ A 14. század *practica*-jának sebészetiét *Henri de Mondeville Chirurgia*-ja és *Guy de Chauliac Chirurgia magna*-ja képviselik. Eredeti teljes címe: *Inventarium artis chirurgicæ* (1363); *Collectorium artis chirurgicæ et medicinæ* címmel is ismert. Elterjedtségét bizonyítja, hogy a legkorábbi nyomtatott könyvek között is több kiadása van, 1490-ban adták ki először, 1600-ig kötelező egyetemi tankönyv. Vele együtt adták ki *Anatomia*-ját, középpangol fordításban.⁹⁸ A fordítások révén a *Chirurgia magna* és az *Anatomia* is kilépett az egyetemről, ill. a latinul nem jól tudó sebészek segítségére lehetett. A sebészetet, amint az a curriculumból, s méginkább a tankönyvekből kiderül, a középkor egyeteme fontos oktatási tárgynak tartotta. Az olasz orvosdoktorok nemcsak tanulták, de gyakorolták is a 13. századtól, míg Párizsban iparnak tartották. Az a sebész azonban, akinek nem volt egyetemi grádusa, Itáliában is alacsonyabb rangú volt.⁹⁹

A gyógyszerészet előadására a 12. század elejéig csak két kézirat állott a tanár rendelkezésére: *Haly Abbas Practica*-jának 10. könyve és egy, — Salernó korai periódusában készült, nyelvileg némileg javított, kevés arab szöveggel gazdagított alfabetikus Dioszkoridész.¹⁰⁰

⁹³ Chart. I. 482. Mesterénél még határozottabban kíván ugyanannyi elméleti felkészültséget a sebésztől, mint más tudóstól. „*Omnis practicus est theoreticus, cyrurgus est practicus, ergo omnis cyrurgus est theoreticus*”. (Az 1553. évi lyoni kiadás alapján, f.4.)

⁹⁴ Sezgin, i. m. pp. 274—79.

⁹⁵ Gurlt, G.K.: *Geschichte d. Chirurgie und ihre Ausübung I—III.* (Berlin, 1889), p. 640.

⁹⁶ Részletesen tárgyalja Gurlt i. m. pp. 650—659.

⁹⁷ Legújabb angol kiadása az arab szöveg mellett az angol fordítást hozza: Spink, M.S. — Lewis, G.: *Abulcasis on Surgery and Instruments* (London, 1973) Abulcasis sebészeti írásának sokáig tartó hatását jelzi az is, hogy a 18. században újra kiadták: *Abulcasis De Chirurgia. Arabice et latine* Ed. Joh. Channing, (Oxford, 1787). Nem bizonyítható, de valószínű, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtár Abulcasis-kódexe, mely a 13. század második felében készült, tanulmányi célt szolgált. A kódexi részleteiről ld. Berovits Ilona: „A budapesti Egyetemi Könyvtár Abulcasis kódexe” *Magyar Könyvszemle*, (Budapest, 1937) Klny.

⁹⁸ Wallner, B. ed.: *The Middle English translation of Guy de Chauliac's Anatomy. With Guy's essay on the history of medicine* (Lund, 1964). Az angol változatok csak a *Capitulum singulare*-ra és a *Liber primus*-ra szorítkoznak. Az természetesen érthető, hogy az ófrancia, valamint a két középpangol fordítás elterjedtebb volt, mint az eredeti latin.

⁹⁹ 1222-től kezdve használik írásban a „*medicus physicus*” titulust, megkülönböztetve ezzel az egyetem teljes tanfolyamát végzett és graduált orvosokat, a nem teljes stúdiumot absolvalt, de nem tanulatlan „*medicus vulnerum*”-tól, méginkább a borbély-sebésztől. A sebészeti gyakorlatra való felhatalmazást az orvosi karon tett eredményes vizsga, „*promoveri ad examen chirurgiae*” jelentette, amint az a bolognai 1378. évi statútumban olvasható (p. 443.). A csak sebészetből tett vizsga a licentiatust jelentette, ami azonban inkább jogosultságra utal (V.ö. Sarti I. p. 530. és 555.) A „*doctor chirurgiae*” cím nem teljesen tisztázott. Ahhoz azonban, hogy viselője az egyetemen előadjon — legalábbis Paduában — nem volt elegendő. V.ö. Stat. Art. f. XXXVII, b. Aki a sebészetet az egyetemen előadta a *doctor legens* teljes jogú orvosdoktor *doctor medicinae* (vagy magister) kellett, hogy legyen.

¹⁰⁰ Dietlinde Goltz: *Mittelalterliche Pharmazie und Medizin dargestellt an Geschichte und Inhalt des Antidotarium Nicolai. Mit einem Nachdruck der Druckfassung von 1471* (Stuttgart, 1976) p. 78. (A 11. században használt *materia medica* incipitje: „*Dyascorides*”.)

A materia medica alapos megismeréséhez szükséges *Antidotarium* csak a 12. század végétől ismeretes. Ez az ún. *Antidotarius magnus* a simplicíák monografikus feldolgozása, a korszak egész farmakológiai ismeretét adja a tanulónak. Kézikönyvvül is szolgál mind az előadó tanárnak, mind a gyakorló orvosnak. Jól áttekinthető, előadásra, tanulásra egyaránt alkalmas. Nemzeti nyelvű változatai már a 15. század elején megjelentek.¹⁰¹ Ennek az antidotáriumnak az eredetét egy ismeretlen szerző által kompilált, a 12. század első felében írott materia medicában határozták meg, mely a *Liber noster de simplicí medicina* címet viseli. Ez és az ún. *Liber iste* együttesen szolgáltatották az anyagot.¹⁰² A *De materia medica* görögül írott 5 könyvből álló írás, melyet több között Oreibasziusz excerptált. Nem ismeretes, hogy mikor dolgozták át, abból a célból, hogy a drogok alfabetikus sorrendbe kerüljenek. Az eredeti, nem rendszerezett szöveg latin fordítása a 6. században készülhetett. A 11. században kiegészítve és alfabetikusanszerezve terjedt el az egyetemeken.¹⁰³

Görög-szír és arab forrásokon nyugszik *Constantinus Africanus* fordításában az 1100 körül Salernóban használt *Liber Antidotarium Magnus*. A későbbiekben a praxis számára könnyen előállítható receptekkel egészül ki. Ezt a kéziratot nevezi *Simon Januensis Liber Antidotarius universalis*-nak. A 80 leggyakrabban használt előírás az előadásokon *Johannes Platearius* kommentárjaival már mint az ún. *Liber iste* volt használatos. Erre támaszkodott *Aegidius Corboliensis* (Gilles de Corbeil), amikor a 12. század végén didaktikus szerkezetbe foglalta az anyagot: *Liber de laudibus et virtutibus compositorum medicaminum*. A szöveg egyre bővült és romlott, a receptek mind bonyolultabbak és egyre rosszabbak lettek. Ezen segített a 13. század közepén egy magát *magister Nicolaus*-nak nevező salernói orvos. Az általa quasi revidéált, valójában csaknem újraírt kézirat, az *Antidotarium Nicolai* hosszú időn át volt előadási alap és gyakorlati útmutató. Közkeletességét igen nagyszámú kópia mutatja.¹⁰⁴ A leírások és receptek egy részét versbe szedték. A középkori *memorizálás* tanteréke magas lévén, az ismeretek zömét még könyv birtokában is kívülről kellett tudni.¹⁰⁵ A párizsi egyetem *Chartulariuma* (1270–74), a 13. században hivatalosan előírt tankönyvként tartja nyilván.¹⁰⁶ A 12. század közepén Spanyolországban is találkozunk *carmina didactica*-val. *Petrus de Compostella* — egy kevésbé ismert magiszter — *De consolatione rationis* tankölteményében Dioszkoridészből, Pliniusból, valamint Bernardus Silvestris munkáiból excerptált egy *Materia medica*-t. Csak a pusztá felsorolást tartalmazza, de versbe szedve, könnyen megjegyezhető formában.¹⁰⁷ A tanköltemény az arab orvosi tankönyvekben is helyet kapott, meghozzá többek között olyan nagy befolyású auctor, mint Avicenna is írt egy *Cantica*-t. Ezt 1292-ben ültette át latinra *Armengaud Blasius*, Averroës kommentárjaival együtt.¹⁰⁸

Összefoglalóan megállapítható, hogy a középkor egyetemének orvosi fakultása mind a curriculumot (ordinarium), mind a tankönyveket illetően a kor tudásának maximumát nyújthatta hallgatóinak. A rendelkezésre álló kanonizált tankönyvek konzisztenciája, mint Corpus, lényegében nem változott, de az újabb ismeretekkel többnyire kiegészült. A fentiekben tárgyalt illetve hivatkozott kéziratok adják a

¹⁰¹ Keil, G. — Broeckman, W.: „Fünf mittelalterliche Übersetzungen des «Antidotarium Nicolai»” *Sudhoffs. Arch.* 55. (1971), pp. 257–320.

¹⁰² Goltz, D.: i.m. 80–81. A *Liber noster de simplicí medicina* nem tévesztendő össze az ún. *Circa instans*-sal, mely az irodalomban *Liber de simplicí medicina* néven ismert, de későbbi keletkezésű.

¹⁰³ Riddle, J.M.: *Dioscorides* (Washington, 1980) I. p. 143.

¹⁰⁴ Lutz, A.: „Aus der Geschichte der Mittelalterlichen Antidotarien” *Veröff. Inst. Ges. Gesch. Pharm.* Bd. 40 (1973), pp. 115–119. V.ö. még Bullogh V.L.: „The medieval medical University Paris” *Bull. Hist. Med.* 21 (1957), p. 209.

¹⁰⁵ *Aegidii Corboliensis Carmina medica* Rec. Ludovicus Choulant, (Leipzig, 1826), valamint Dilg. P.: „Das medizinisch-botanische Lehrgedicht des lateinischen Mittelalters” *Veröff. Inst. G.f. Gesch. Pharm.* Bd. 38 (1972), p. 77–84. A *Collectio Salernitanabana* is található versbeszedett Hippokratész és Galénosz szövegek. Nem valószínű, hogy ezek mást célt szolgálhattak volna, mint a memorizálást. A memorizálásra vonatkozóan ld. Hajdu, Helga: *Das Mnemotechnische Schrifttum des Mittelalters* (Budapest, 1936), pp. 532–55.

¹⁰⁶ *Chart.* I. 10., 45. 516.

¹⁰⁷ *Cod. Escorial R-II-14.* f. 34–53. Ed. Blanco Soto (1912)

¹⁰⁸ Weisser, U.: „Ibn Sina und die Medizin des arabisch-islamischen Mittelalters” *Med. Hist. J.* 18 (1983), p. 283.

12–14. század teoretikus és praktikus medicinájának oktatót ismeretanyagát. Nem nagy változtatásokkal a 15. század végéig az egyetemek előadási anyagául szolgáltak. A 13–14. században az egyetemek tananyagát mindinkább Salerno, Toledo, a 14–15. században Bologna, Montpellier és Párizs orvosi fakultásai határozták meg. Lényegbevágó különbség a 15. század közepéig a tartalomban nem volt. Bizonyos eltérés azonban megállapítható. Az eltérés részben a tanárok saját megfigyeléseiből, az általuk írott és előadott egyes kommentárokból, az előadott könyvek egyes részeinek újabb interpretálásából adódott. A tartalmi változás az incunabulumokban követhető nyomon. A kéziratok nyomtatásában lényegi hasonlóságot, de a fejlődésből következő újabb ismeretekkel való bővítésből fakadó, helyenként jelentős különbséget mutatnak.¹⁰⁹

Az orvosi könyvek tartalmi fejlődése a 15. században az egyetemek adta impulzusnak köszönhető. Valójában a tankönyvirodalomból eredt és nem fordítva. Ez az előző időszakra vonatkozóan is igaz. A pestis- és evacuatio traktátusok, de még a Tacuinum Sanitatis is tankönyvként ismert kéziratokra vezethetők vissza.¹¹⁰

Bár a használatos tankönyveket előírták (*libri formales*), a praelegáló magiszter vagy doktor saját traktátusaival kiegészíthette előadásait. Még nem teljes előadási joggal rendelkező fakultásba be nem kebelezett magisztereknek (*non regentes*) is lehetőségük volt egy-egy resumtio vagy exertitium kapcsán nem előírt kéziratot ismertetni, nem kanonizált kommentárokat felolvasni.¹¹¹ A *libri formales* között nem szereplő könyvek megismerésére főként akkor nyílt alkalom, amikor a *lectiones circulares* kapcsán más magiszter tartott az ordinariumentől eltérő előadást. Erre akkor került sor, amikor a *doctor regens* távol volt. Az orvosi karon ez gyakran fordult elő, de a teológián sem volt ritka. Az illető tanár udvari, közigazgatási, diplomáciai vagy egyházi megbízatásának gyakorlása indokolta sokszor hónapokig tartó távollétét. Miután az egymást helyettesítő magiszterek, doktorok műveltsége és szakmai felkészültsége közel azonos volt, távollétük a hallgatóknak legfeljebb idővesztést jelentett a vizsgák elhúzódnása miatt.

A korszak könyveire jellemző skolasztikus tendenciák didaktikus momentumai az általános tudományosság irányába mutatnak. Mint ahogy a teológiában a részismeretek, a hittételek és a spekulációk a nagy Summákhoz vezetnek, a medicina traktátusai, glosszái, szentenciái, kommentárjai ugyancsak a nagy összefoglaló munkákban a Consiliákban és a Summae medicinalesban jelennek meg. Az ezeken nevelkedett orvosok általános és szakmai műveltsége magas volt.¹¹² Tudásuknál fogva avantgarde szerepet töltöttek be a tudomány közvetítésében túl a medicina határain.

¹⁰⁹ Ezt Gerhard Baader számos példán, így Gentile de Foligno *De divisione librorum Galeni* több egymás utáni kiadásának egymással és a kéziratok példányokkal való egybevetésével mutatja be. Baader, G.: *Handschrift und Inkunabel* (Düsseldorf, 1969), pp. 368–369.

¹¹⁰ Schultheisz, E.: „Colcidei seu liber de peste des Bartholomaeus Squarcialupis de Plumbino” *Sudhoffs. Arch.* 44 (1960), pp. 333–340. Ehhez a quaestiokból felépített kézirathoz egy antidotarium is csatlakozik. Tankönyvként és kézikönyvként egyaránt használatos volt. Szerzője zágrábi püspök és diplomata Zsigmond király udvarában.

¹¹¹ Rothmann (ed.) *Alma Mater Lipsiensis* (s.a.), p. 30.

¹¹² Általános műveltségükre jellemző, hogy pl. a párizsi egyetemen még a 15. században is olyan elmélyült teológiai ismereteket sajátítottak el az orvosi fakultás tanulói, hogy később filozófiai-teológiai vitákon is megállták a helyüket. V.ö. Seidler, E.: *Fachliteratur des Mittelalters*. Hrsg. G. Keil, R., Rudolf, W., Schmitt und H.J. Vermeer. (Stuttgart, 1968) pp. 319–332.

ZUSAMMENFASSUNG

Es wird der Versuch unternommen anhand der einschlägigen Literatur Curriculum und Lehrbücher der mittelalterlichen europäischen medizinischen Fakultäten darzustellen. Das frühmittelalterliche Schrifttum traduziert auf direktem Wege, aus spätantiken — Byzantinischen Quellen ins Vulgärlateinische übertragen, bestimmt das frühe Lehrsystem, besonders der noch ausseruniversitären medizinischen Ausbildung. Die so entstandenen frühen Kompendien finden in die Handschriften des Hoch- und Spätmittelalters kaum Eingang.

Der arabisch-lateinische Assimilationsprozess führt zu den bekannten Corpusbildungen, welche rezipiert in den Lehrbücher des christlichen Abendlandes, das Fachschrifttum und damit den Unterricht der hoch- und spätmittelalterlichen Universitäten gestaltet.

Die recht kurzlebigen mittelalterlichen Universitäten in Ungarn (14. bzw. 15. Jh.) standen unter dem Einfluss von Bologna bzw. Paris. Es ist anzunehmen das ihr Curriculum demgemäss deren ähnlich war.

EMIL SCHULTHEISZ, M. D., Ph. D., Hon. M. D.(Lips., Crac.)
professor emeritus of the history of medicine

Semmelweis Medical University
Nagyvárad tér 4. Budapest H-1089
Hungary

DAS UNGARISCHE MEDIZINSTUDIUM DES 18. JAHRHUNDERTS AN DER UNIVERSITÄT HALLE

WOLFRAM KAISER

Universitätsjubiläen säkularer oder semisäkularer Datierung geben regelmäßig Anlaß zu Nachbetrachtungen über Bedeutung und Stellung der jeweiligen Hochschule in der Geschichte der akademischen Lehre und Forschung. Das trifft auch auf die 1694 als *Academia Fridericiana* festlich eröffnete Universität Halle mit der jetzt anstehenden 300-Jahr-Feier zu. Es gehört zu den Besonderheiten der politischen Territorialgeschichte Deutschlands, daß diese einst brandenburgisch-preußische Hochschule nach der Inkorporation der kursächsischen Universität Wittenberg heute als Doppeluniversität Halle—Wittenberg figuriert. Eine derartige Fusion kam 1817 als Ergebnis des die antinapoleonischen Feldzüge beendenden Wiener Friedens zustande, durch den große Teile Sachsens den preußischen Siegern zugeschlagen wurden und Wittenberg fortan auf dem Gebiet einer neugebildeten Preußischen Provinz Sachsen lag. Die eigenständige Geschichte der 1502 begründeten Wittenberger *Leucorea* ging somit durch die im Juni 1817 erfolgte Vereinigung mit Halle zu Ende.¹ Die Doppelinstitution trug fortan den Namen einer Vereinigten Friedrichs-Universität Halle—Wittenberg; Festsymposien der Jahre 1867 und 1917 hielten die Erinnerung an den Fusionsvorgang von 1817 wach.² Da man willens war, die Wittenberger Traditionslinie nicht abreißen zu lassen, beging man 1952 die 450-Jahr-Feier der in der jüngeren Hochschulgeschichte nach *Martin Luther* (1483—1546) benannten Doppeluniversität.³ Unbeschadet dieser die *Leucorea* einbeziehenden Hochschul-Erinnerungsdaten hielt man sich aber zusätzlich an eine gesonderte Akzentuierung des halleschen Gründungstermins. Auf ihn bezog man sich 1894 bei einer Bisäkularfeier⁴ und 1944 bei einer Festveranstaltung zum 250jährigen Bestehen⁵; das vollendete Trisäkulum steht für 1994 zum Gedenken an. Die hallesche Hochschule ist inzwischen zur Regionaluniversität des Landes Sachsen-Anhalt in der Bundesrepublik Deutschland geworden; zu den genannten Regionalbegriffen ist somit ein weiterer hinzugekommen.

Terminierungsmodalitäten und Territorialzuordnungen dieser Art mögen dem Nachbetrachter aus der Optik der Gegenwart heraus vielleicht nicht sonderlich wichtig erscheinen. Bei einer Analyse der historischen Bedeutung der halleschen Hochschulgründung kommt man aber nicht umhin, sie in Relation zu den politisch-gesellschaftlichen Motivationen der Zeit zu setzen. Ein derartiges Vorgehen beginnt dan bereits mit der Frage, warum man denn 1694 im preußischen Halle eine Universität eröffnete, wo dieses Land doch schon über Hochschulen in Frankfurt an der Oder, im ostpreußischen Königsberg und im niederrheinischen Duisburg verfügte. Kapazitätsmäßig waren diese durchaus in der Lage, ihrer

¹ Friedensburg, W.: *Geschichte der Universität Wittenberg* (Halle 1917); Grohmann, J. Chr. A.: *Annalen der Universität Wittenberg* (Wittenberg 1801/1802); Krüger, G.: *Das Ende der Universität Wittenberg* (Wittenberg 1917); Jordan, J., u. Kern, O.: *Die Universitäten Wittenberg—Halle vor und bei ihrer Vereinigung* (Halle 1917)

² Beyschlag, D. W.: *Die Gedenkfeier der fünfzigjährigen Vereinigung von Halle-Wittenberg am 20. und 21. Juni 1867* (Halle 1867); *Die Gedenkfeier der hundertjährigen Vereinigung von Halle-Wittenberg am 21. Juni 1917*. Festbericht erstattet von Rektor und Senat (Halle 1917)

³ *450 Jahre Martin-Luther-Universität Halle—Wittenberg* (3 Bde) (Halle 1952)

⁴ Schrader, W.: *Geschichte der Universität Halle* (2 Bde) (Berlin 1894)

⁵ *Festschrift 250 Jahre Universität Halle* (Halle 1944)

Grundfunktion nachzukommen, d. h. Beamte und Juristen, Pädagogen und Theologen, Ärzte und Naturwissenschaftler für den Bedarf des Landes auszubilden; bei entsprechender institutioneller Ausstattung und bei ausreichender Subventionierung wäre ein Abwandern der akademischen Jugend auf nicht-preußische Hochschulen kaum zu befürchten gewesen. Mit Halle hatte man aber gesonderte Absichten. Die neue Universität sollte ein freies und von innerprotestantischen Querelen unabhängiges Bildungszentrum werden, ein Attraktivpunkt für das vorwiegend lutherische Bevölkerungsgros des eigenen Territoriums und zugleich auch für die ausländischen Lutheraner (unter „Ausländern“ verstand man im Sprachgebrauch der Zeit sämtliche Nicht-Preußen). Es ging also nicht zuletzt um die Etablierung eines Gegenpols zur lutherischen Orthodoxie der Sächsischen Universität von Wittenberg, um das In-Grenzen-Halten des preußischen Auslandsstudiums und eine auch die Ausländer ansprechende Ausbildungsofferte. Die evangelisch-reformierte Hochschule von Frankfurt erschien aber für eine derartige Rolle ebenso ungeeignet wie das im calvinistischen Umfeld gelegene niederrheinische Duisburg. Königsberg war zwar lutherisch, lag aber für eine derartige Aufgabenstellung allzu abseits. Aus hochschulpolitischer Sicht heraus ging es also um den Gewinn einer innerevangelischen Dominanz, um eine universitäre Vormachtstellung im protestantischen Deutschland. Es dauerte nicht lange, dann zeigte sich auch für die Universität Halle ein Zuzug, wie er bis dahin den benachbarten sächsischen Universitäten gegolten hatte.⁶ Bis 1730 schrieben sich 23 136 Studiosi in die Matrikel ein, wobei Theologen und Juristen das Hauptkontingent bildeten.⁷ Nun sind Immatrikulationszahlen an jungen Universitäten nicht unbedingt ein Kriterium für fachliche Bedeutung; ganz allgemeine Neugier, die „Freude am Neuen“, waren oft genug auch schon vorher bei anderen Universitätsgründungen feststellbar gewesen, und die einzige „Goldene Zeit“ war bei manchen Universitäten auf die Gründungsphase beschränkt geblieben.⁸ An Grundsätzliches war aber zu denken, wollte man Attraktivität auf Dauer gewinnen: Lehre auf hoher Ebene, zeitgerechte Einrichtungen, großzügige Dotierungen, Engagement von Förderkreisen und nicht zuletzt auch Liberalität im Hochschulalltag. Sollte zudem der Einzugsbereich die politischen Grenzen überschreiten, dann mußte auf alles verzichtet werden, was den Ruhm des Staats- und Religionsdoktrinären tragen konnte.

Alle diese Prämissen wurden in Halle in bemerkenswerter Form Realität. Es gelang dank der Tatsache, daß ein Miteinander von konfessionellen und wissenschaftlich determinierten Fortschrittsbewegungen zustande kam, indem das von *Christian Thomasius* (1655–1728) repräsentierte Aufklärungsgedenken der Zeit eine universitäre Allianz mit dem von *August Hermann Francke* (1663–1727) vertretenen Pietismus spezifisch halleischer Prägung einging.⁹ Der Pietismus als eine religiöse Reformbewegung mit ausgeprägter sozialer Komponente stand damals selbst in Abwehrhaltung gegen die lutheranische Orthodoxie und war zwangsläufig gehalten, für religiöse Toleranz einzutreten; das bedeutete, daß auch ein sich zu den Reformierten bekennender Christ in Halle heimischer war als beispielsweise dort, wo die Orthodoxie das Sagen hatte. Auch für das Ausland wurde Halle auf diese Weise zu einer Hochburg des protestantischen Studiums; knapp 300 ungarische Absolventen der Jahre zwischen 1694 und 1730 legen hierfür beredtes Zeugnis ab.¹⁰ Aus ungarischer Sicht heraus bedeutete das eine unüberschbare Umorientierung, hatte man sich doch zuvor sehr stark auf die sächsischen Uni-

⁶ **Eulenburg**, F.: *Die Frequenz der deutschen Universitäten* (Leipzig 1904); **Mühlpfordt**, G.: „Die »sächsischen Universitäten« Leipzig, Jena, Halle und Wittenberg als Vorhut der deutschen Aufklärung“ in: *Abhandl. Sächs. Akademie der Wissensch. zu Leipzig, Phil.-hist. Klasse*, Bd. 71, H. 3, S. 25–50 (Berlin 1987)

⁷ **Juntke**, F., u. **Zimmermann**, F. (Hrsg.): *Matrikel der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg*, Bd. I (1690–1730) (Halle 1960)

⁸ **Mühlpfordt**, G.: „Die Petersburger Aufklärung und Halle“ *Canad.-Amer. Slavic Studies* 13 (1979), S. 488–509

⁹ **Selbmann**, E.: „Die gesellschaftlichen Erscheinungsformen des Pietismus halleischer Prägung“ in: *450 Jahre Martin-Luther-Universität Halle–Wittenberg*, Bd. II, S. 59–76 (Halle 1952)

¹⁰ **Zimmermann**, F.: „Materialien zur Herkunft der Studenten der Universität Halle in der Zeit von 1696–1730“ in: *450 Jahre Martin-Luther-Universität Halle–Wittenberg* Bd. II, S. 95–100 (Halle 1952)

versitäten ausgerichtet und lange Zeit Wittenberg den Vorzug vor Jena und Leipzig gegeben¹¹. Gewisse¹² Differenzierungen waren dabei unverkennbar. So hieß es im Viatorium des Zipsers David Frölich (1600–1648): „*Wer ein gutes Deutsch zu lernen wünscht, gehe nach Leipzig, wer ein tüchtiger Jurist werden will, studiere in Jena, wer Theologie und Philosophie meistern will, in Wittenberg.*“ Interessanterweise blieb bei diesen landsmannschaftlichen Ratschlägen die *Ars medica* unerwähnt: Autoren wie David Frölich und seine Zeitgenossen¹³ hätten wohl auch keine sächsische oder preußische Universität nominieren können, die diesbezüglich der übermächtigen Konkurrenz in Italien, in Frankreich und in den Niederlanden sich hätte gewachsen zeigen können. Das aber sollte sich ändern, als die Univesität Halle die Bühne der akademischen Ausbildungsstätten betrat.

Das initiale Halle-Studium der Ungarn

Sucht man nach den Gründen für den schnell wachsenden Zustrom ungarischer Studenten nach Halle, so war es zunächst ohne Zweifel das fachliche Moment, wiees am Beispiel des Medizinstudiums zu analysieren sein wird. Das fachliche Anliegen verzahnte sich aber eng mit zusätzlichen Details, die sich aus der ungarischen Sondersituation erklären lassen. Zunächst muß man davon ausgehen, daß das Gebiet der Stephanskronen im Resultat der durch die Türkenkriege veränderten territorialen Gegebenheiten bis zum letzten Drittel des 18. Jahrhunderts nicht über eine landeseigene Universität mit medizinischer Fakultät verfügte. Innerhalb des habsburgisch beherrschten Gebietes wäre der Weg an die katholisch dominierte Universität Wien nicht allzu weit gewesen; katholische Ungarn machten von dieser Möglichkeit Gebrauch. Protestanten hätten sich dort aber bestimmten Restriktionen ausgesetzt gesehen, hieß es doch zur Jahrhundertmitte in einem thesesianischen Dekret, das Protestanten und Juden als „*Aatholicis*“ in gleicher Weise betraf:

„*Nur allein wollen Ihre k.k. Majestät nach dem Beispiele Dero glaubwürdigsten Vorfahren die Aatholicos von dem Gradu ausgeschlossen haben, als welchen nach der alten hergebrachten Verfassung keine Membra Universitatis sein können, noch auch sonst allhier practiciren dürfen, wenn sie nicht mit einem besonderen landesfürstlichen Protectionali, welches aber Allerhöchst dieselbe außer gar wichtigen Ursachen nicht leicht erteilen, sich unterstützt befinden.*“¹⁴

Bei derartigen Prämissen reiste der protestantische Ungar ins nichthabsburgische Ausland, wenn er einen Studiengang wählte, der mit einer Promotion abzuschließen war. Dabei lag es dann nahe, sich an eine Universität zu begeben, wo man restriktionsfrei leben konnte und auf Toleranz rechnen durfte, wenn man nicht der jeweiligen Staatsreligion angehörte. Am attraktivsten aber war es, wenn man sich als dem Luthertum ergebener Protestant — das traf auf viele der „halleschen“ Ungarn zu — dorthin begab, wo man sich diesbezüglich fast daheim fühlte und außerdem einer vorzüglichen Ausbildung sicher war. Dieses Sich-Heimisch-Fühlen intensivierte sich, als die pietistischen Kreise in Halle zum Jahrhundertbeginn voller Sympathie auf die bedrängten Glaubensgenossen in Ungarn blickten, die

¹¹ Szabó, G.: *Geschichte des Coetus Hungaricus an der Universität Wittenberg 1555–1613*. Inaug.-Dissert. (Halle 1941); Czwittinger, D.: *Specimen Historiae Hungariae Litterariae* (Frankfurt und Leipzig 1711); Börner, F.: *De Hungarorum atque Hungarici gentis ad ornamdam Academiam Vittebergensem studio* (Wittenberg 1756)

¹² Frölich, E.: *Bibliotheca seu Cynosura peregrinantium hoc est Viatorium* S. 178 (Ulm 1643)

¹³ Linkesch, W.: „Ungarländische Absolventen der Universität Wittenberg als Initiatoren einer frühen Tatra-Forschung“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1982/7 (T 45), S. 293–298; Völker, A. u. Kaiser, W.: „Ungarländische Absolventen der Leucorea und der Academia Fridericiana als Initiatoren einer Landessprachlichen Fachliteratur“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1982/7 (T 45), S. 323–340

¹⁴ Spira, M. A.: „Meilensteine zur Geschichte der jüdischen Ärzte in Deutschland“ in: *Festschrift für Werner Leibbrand zum 70. Geburtstag*, S. 149–158 (Mannheim 1967)

während des Nationalaufstandes unter *Ferenc Rákóczi II.* (1676–1735) dringend der Hilfe bedurften¹⁵ Die preußische Regierung konnte aus Gründen der Staatsraison keine Unterstützung bieten. Möglich war das aber für August Hermann Francke als Privatier: er schickte seinen Emissär Adlung ins Rákóczi-Feldlager nach Terebes, der über den Militär- und Leibarzt *Jacob Ambrosius Lange von Langenthal* (1666–1731) in Direktkontakt zu Rákóczi gelangte. Am 26. August 1707. schrieb Adlung an Francke nach Halle:

*„Als der H D. v. Langenthal dem Fürsten den Statum der hallischen Universität als der vornehmsten anjetzo referirte und zugleich berichtete, daß viele von seinen Landskindern da studirten, hat er sich alles sehr wohlgefallen laßen und ist endl. in diese Worte herausgebrochen: es studiren ihrer zu meinen Vergnügen zwar viele draußen, allein wenn bekomme ich von meinen Unterthanen ein recht capaces Subjectum? Sonsten gehet der H D. v. Langenthal unter andern auch damit um, wie man eine neue Colonie von solchen Leuten und Handwerkern möchte hereinbringen, die hier nicht zu finden sind.“*¹⁶

Der hallesche Pietismus spielte demzufolge für die zu diesem Zeitpunkt bereits hart bedrängte ungarische Aufstandsbewegung nicht nur im Hinblick auf Hilfslieferungen eine besondere Rolle. Habsburg sah in ihm eine zusätzliche Gefahr und verfolgte ihn intensiv; innerungarisch wurde der Pietismus aber selbst für einen Nicht-Konfidenten zum antihabsburgischen Fanal. So heißt es in einer zusammenfassenden Darstellung:

*„Gerade der Pietismus war nicht nur durch seine Oppositionsstellung gegen die lutherische Orthodoxie, sondern auch durch seinen scharfen Gegensatz zur ungarisch–habsburgischen Regierung besonders geeignet, Ausdruck des Widerstandes zu der herrschenden Macht zu sein. Der Pietismus wurde deswegen von der Regierung auf das schärfste verfolgt. Ein Bekenntnis für den Pietismus war ein revolutionäres Bekenntnis gegen Habsburg. Ein solches Bekenntnis war für die soziale und nationale Unterdrückung eine willkommene Möglichkeit, ihrer Unzufriedenheit irgendwie Ausdruck geben zu können.“*¹⁷

Größere Hilfe hat man der Insurgentenbewegung von Halle aus allerdings nicht leisten können. Es blieb bei Hilfslieferungen vorwiegend medikamentöser Natur, die über den in Neusohl [Besztercebánya] niedergelassenen Arzt *Karl Otto Moller* (1670–1747), einen Altdorfer Promotus von 1697, zur Verteilung gelangten. In der Regel waren es hallesche Medikamente, hergestellt in einer August Hermann Francke unterstehenden Medikamenten-Expedition. Begehrt auch in Ungarn war die als wahre Wunderdroge geltende *Essentia dulcis*, ein Aurum-potabile-Präparat. Mitten im Kriege lieferte Moller hierüber einen Erfolgsbericht nach Halle, den einer der Ärzte des Francke-Kreises unter dem Titel *Mollers Observationes sonderbahrer durch die Essentiam dulcem zu Neusohl in Ungarn geschehener Curen* 1706 publizierte und 1708 durch einen ähnlichen Beitrag ergänzte.

Der Pietismus als Bindeglied Halle–Ungarn war und blieb auch aus einer ganz anderen Komponente heraus bedeutsam für angehende Hochschulabsolventen. Etwa zeitgleich zur Universität entstand unmittelbar vor den Toren der Stadt ein von August Hermann Francke begründeter Komplex von Bildungsanstalten „auf dem Waisenhause“; er garantierte eine subtile präakademische Ausbildung für denjenigen Kreis, der in dieser Beziehung einen dem eigentlichen Studium vorzuschaltenden Nachhilfbedarf verspürte. Mancher Externus auch aus Ungarn kam als auszubildender Gymnasiast und wurde hier gezielt auf die Universität vorbereitet.¹⁸ Das kostete wenig und für Unbemittelte nichts. Die allge-

¹⁵ Kaiser, W.: „Medizinhistorische Reminiszenzen zum Rákóczi-Gedächtnisjahr 1976“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1976/26 (T 12) (Halle 1976)

¹⁶ Berliner Francke-Nachlaß; Kapsel 6 (Univ.-Bibliothek Tübingen)

¹⁷ Winter, E.: *Die Pflege der west- und südslavischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert* S. 137 (Berlin 1954)

¹⁸ Völker, A.: „Zum präakademischen Ausbildungsgang ungarischer Absolventen an der Universität Halle“ *Comm. Hist. Art. Med.* 115–116 (1986) S. 67–81; Kaiser, W.: „Dokumente zum Werdegang ungarischer Medizin in halleschen Archiven (18. Jahrhundert)“ *Comm. Hist. Art. Med.* 115–116 (1986) S. 163–169.

meine Versorgung war für die Zöglinge dieser Anstalten auch dann gesichert, wenn sie zur Hochschule überwechselten; als Hilfslehrer an den Franckeschen Anstalten konnte man sich sogar noch einen kleinen Zuverdienst sichern. Es waren selbstverständlich in erster Linie Theologen, die sich in dieser Form der Franckeschen Subventionierung bedienten. Ein ab 1705 geführtes und erhalten gebliebenes Freitischler-Büchlein führt die Namen dieser Zöglinge, unter denen sich u.a. auch *Matthias Bél* (1684–1749), der später bedeutsam gewordene ungarische Polyhistor befand.

Eine derartige Organisation des Dirigierens und der Betreuung ungarischer Absolventen in Halle wäre freilich kaum möglich gewesen, hätten nicht in Ungarn im Hintergrund Personen gewirkt, die diesbezüglich planmäßig vorgingen, sicherlich auch Empfehlungen nach Halle mitgaben und dafür sorgten, daß die Delegation auch an den richtigen Studienanwärter ging. Derartige Kontaktpersonen in Ungarn nebst Transsylvanien waren vor allem *Matthias Bél* in Pozsony, *Karl Otto Moller* in Besztercebánya, der Prediger *Andreas Torkos* (1669–1737) in Győr und der als Kollegiumsdirektor in Nagyenyed tätige *Franz Páriz-Pápai* (1649–1716). Die Söhne dieser Francke-Korrespondenten haben sämtlich in Halle studiert und sicherlich ebenfalls dazu beigetragen, daß der Zustrom nach Halle auch in der nächsten Generation nicht abriß. Man darf davon ausgehen, daß mancher dieser Ungarn-Studiosi zu den Nachfahren deutscher Ungarn-Immigranten zählte und mehrsprachig aufgewachsen war, so daß es mit der Umgangssprache in der Fremde keine sonderlichen Probleme gab. Die Unterrichtssprache an der Hochschule war ohnehin das Lateinische, in dem man sich bei Bedarf während der halleschen präakademischen Ausbildung perfektionieren konnte. Es kamen aber auch viele Studenten rein ungarischer Herkunft, bei denen man sprachliche Startschwierigkeiten unterstellen mußte und denen man diesbezüglich behilflich sein wollte. Aus diesem Grunde gab *Matthias Bél* in seiner Heimat 1718 die *Institutiones linguae Germanicae in gratiam Hungaricae iuventutis* in den Druck. Eine vermehrte Auflage kam in Halle heraus, wozu es in der Tagespresse hieß:

*„Die Ausländer welche neben ihren andern Studiis auf hiesiger Friedrichs-Universität sich auch auf die reine hochteutsche Sprache gelegt, haben in denen bisherigen deutschen Grammaticken nicht völlige Satisfaction gefunden, noch ihren Endzweck erreichen können, man hoffet aber daß diese gegenwärtige ihnen ein besseres Vergnügen leisten werde.“*¹⁹

Die Empfehlung, sich der Belschen Grammatik zu bedienen, die zwischenzeitlich von einem ungarischen Halle-Studiosus überarbeitet worden war, wurde an gleicher Stelle wie folgt begründet:

*„Es haben sich von Anfang der hiesigen Universität iederzeit eine ziemliche Anzahl von Ausländern gefunden, welche der Deutschen Sprach nicht so mächtig gewesen sind, daß sie bey dem hier gewöhnlichen Deutschen Vortrag in Collegiis nach Wunsche fortkommen können; daher ... hat man gerne gesehen, daß die Belische Institutiones auf Veranlassung eines gewissen hier studierenden Ungarischen Cavaliers hier aufgelegt, und mit nützlichen Anmerckungen versehen worden. Man wird im Augenschein selbst befinden, daß denen Hauptschwierigkeiten, welche bey dem genere Nominum, bey den Declinationibus und so ferner den Ausländern im Wege gelegen, ziemlicher massen weggeräumt seyn; und man also diese Institutiones bequemer als alle andre brauchen könne.“*²⁰

Die Vielzahl der Dotationen und Gratifikationen sowie das Sich-Kümmern u.a. auch um das Sprachproblem wurde sicher von den anreisenden Ungarn als äußerst wohlthuend empfunden. Es galt allen und nicht nur den Theologen, und so überrascht es nicht, daß auch die nach Halle gekommenen Mediziner daran partizipierten. Erstaunlich ist eher die große Zahl. Hatten doch, wie im Zusammenhang mit der Aussage im Viatorium von *David Frölich* bereits erwähnt, die medizinischen Fakultäten der deutschen Universitäten eine bescheidene Rolle gespielt, wenn man die Chance hatte, sein Studium in Bologna oder Padua, in Paris oder in den Niederlanden durchzuführen. Man denke hier nur an das Klassement

¹⁹ Wöchentliche Hallische Frage- und Anzeigungs-Nachrichten vom 12. Juni 1730.

²⁰ ebendort, 25. Dezember 1730.

von *William Osler* (1848–1919), der von einer *Minerva medica* spricht, die in der Renaissance in Italien und im Anschluß in Leiden bei *Hermann Boerhaave* (1668–1738) residiert habe, bevor sie dann Teilaufenthalte in London und in Wien wählt.²¹ Sicherlich hat *William Osler* hier etwas summarisch klassifiziert, denn es fehlen in seiner Liste einige wichtige Zwischenstationen. Eine davon war ohne Zweifel Halle in der Gründungsepoche der *Academia Fridericiana*. Ein überregionaler Flor hielt bis in die sechziger Jahre des 18. Jahrhunderts an und gab Anlaß, daß sich in dieser Zeit mehr als 60 Mediziner aus Ungarn hier ihren akademischen Grad — die Lizentiatur oder das Doktorat — holten.²² Die Namen der meisten von ihnen wurden in chronologischer Reihe in der 1787 edierten *Succinta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia* von *István Weszprémi* (1723–1799) kodifiziert, wobei der verdienstvolle ungarische Medizinhistoriker²³ zugleich die genauen Graduierungsdaten, die Titel der Dissertationen und die Hochschullehrer angab, unter deren Vorsitz die Amtshandlung vonstatten ging. *Weszprémi* wird die Inauguralschriften seiner Landsleute in den Händen gehabt haben. Eine Rückfrage bei der halleischen Universitätsadministration scheint nicht erfolgt zu sein, denn eine Differenzierung zwischen Lizentiatur und Doktorat wurde von ihm nicht vorgenommen. Unbeschadet dieser kleinen Einschränkung ist sein Standardwerk aber bis heute ein ungemein wichtiger Beitrag zur ungarischen Medizingeschichte geblieben. Seine bis auf die Gegenwart reichende Bedeutung zeigt sich u. a. auch in der Tatsache, daß die ursprünglich lateinischsprachige Edition in den sechziger Jahren unseres Jahrhunderts durch eine lateinisch–ungarische Version ergänzt wurde.

Aus den Dokumentationen von *Weszprémi* ist unschwer die Spitzenstellung der Universität Halle hinsichtlich der ungarischen Graduierungen herauszulesen. Legt man deren Eckdaten zugrunde (von der Universitätsöffnung bis zum Jahre 1769), dann umfaßt diese innerdeutsche Spitzenposition den Zeitraum von 75 Jahren und damit eine Phase, die sich nach den Entwicklungsstadien der halleischen *Ars medica* wie folgt gliedern läßt:

- (1) die Aufbauphase etwa bis 1717/18
- (2) die Phase institutioneller Komplettierungen etwa bis 1730
- (3) die Zeit des größten überregionalen Renommées etwa bis 1745
- (4) der Ausklang unter wachsendem Konkurrenzdruck etwa bis 1769.

In diesen 75 Jahren rangierte Halle hinsichtlich der Zahl der ungarischen Doktoranden und Lizentiaten klar vor der sächsischen Universität Jena (mit etwa 25 Promotionen) und noch deutlicher vor dem kursächsischen Wittenberg (mit 10 Promotionen).²⁴ Selbst die 1735 mit ihrem Graduierungsprogramm beginnende und alsbald weithin renommierte königlich-großbritannische *Georgia Augusta* in Göttingen, die zum Zeitpunkt der Niederschriften von *Weszprémi* immerhin schon fast ein Halbjahrhundert bestand, hinkt mit nur 7 ungarischen Titelverleihungen²⁵ ebenso nach wie die Universität Altdorf mit ihren 6 ungarischen Doktoranden. So bietet sich die Frage an, wie und warum es Halle binnen kurzem gelingen konnte, für die angehenden ungarischen Mediziner zum Studienziel der Wahl zu werden. Bei Berücksichtigung der ungarischen Sondersituation und der geschilderten halleischen Förderungsmaßnahmen ist hierin sicher einer der Gründe zu suchen. Gliedert man aber die Zeit des ungarischen Mediziner-Zuzugs gemäß der personellen und institutionellen Entwicklung in Form der Vier-Stadien-

²¹ *Stuedel*, J.: „Der deutsche Einfluß auf die amerikanische Medizin“ in: *Festschrift für Werner Leibbrand zum 70. Geburtstag* S. 159–169 (Mannheim 1967)

²² *Kaiser*, W., u. *Völker*, A.: „Hungarica medica des 18. Jahrhunderts in den Beständen des halleischen Universitätsarchivs“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1981/38 (T 40) (Halle 1981)

²³ *Antall*, J.: „Der Medizinhistoriker *István Weszprémi* (1723–1799)“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1988/40 (T 68), S. 74–76.

²⁴ *Kaiser*, W., u. *Völker*, A.: „*Ars medica Vitebergensis 1502–1817*“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1980/9 (T 34) (Halle 1980)

²⁵ *Tröhler*, U.: *Vom Medizinstudenten zum Doktor. Die Göttinger Medizinischen Promotionen im 18. Jahrhundert* (Göttingen 1993)

Einteilung, dann zeigt sich ein auffälliges Phänomen: der Zuzug kulminierte erst in der 3. Phase, d. h. in der Zeit des gewonnenen überregionalen Renommées in den Jahren zwischen 1730 und 1745. In dieser Periode wurde für den ungarischen Absolventen jene *Peregrinatio medica* überflüssig, die ihn vorher bevorzugt an die niederländischen Hochschulen geführt hatte, die institutionell über vieles verfügte, was man in Halle in der ersten Phase noch völlig und in der zweiten zumindest noch partiell vermißt hatte.

Die Anfänge des ungarischen Medizinstudiums in Halle

1. Galt gemäß der Aussage sämtlicher Chronisten die Ordinariatsbesetzung der *Academia Fridericana* in den einzelnen Fakultäten als vorzüglich, so durfte sich auch die Hochschulmedizin diese Attribut aneignen. Für die ihr konzedierten beiden Lehrstühle konnten mit *Friedrich Hoffmann* (1660–1742), der am Eröffnungstag der Universität 10 Medizinkandidaten graduierte,²⁶ und mit *Georg Ernst Stahl* (1659–1734) zwei renommierte Fachvertreter gewonnen werden²⁷, die heute in der Geschichte der Medizin zusammen mit *Hermann Boerhaave* in Leiden das später so bezeichnete *Fameux Triumvirat* in der Heilkunde ihrer Zeit bilden.²⁸ Man kam nach Halle, um die Vorlesungen von Hoffmann und Stahl zu hören, die zudem beide bemüht waren, die Erkenntnisse der Medizin in ein System einzubringen. Hoffmann schuf ein mechanomorphes Denkmodell, das von der Vorstellung eines alle Körperfasern durchdringenden *Nervenäther* bestimmt und von einem hydraulischen Funktionsablauf getragen wurde. In der klinisch-therapeutischen Medizin systematisierte er die Konzeptionen von einer Hydro- und Balneotherapie, die sicherlich die Aufmerksamkeit seiner ungarischen Hörer gefunden hat, kamen sie doch teilweise aus Regionen, die mit als heilkräftig angesehenen Wassern geradezu gesegnet waren. Hoffmann war auch ein geschickter „Chymicus“, aber das galt bevorzugt für den ein psychosomatisches Denkmodell vertretenden Georg Ernst Stahl; letzterer entwickelte eine *Phlogiston-Theorie*, die zur Grundlage erster gezielter Forschungen in der wissenschaftlichen und speziell der angewandten Chemie wurde. Bei ihren sonst so kontroversen Anschauungen über das Wesen der Heilkunst trafen Hoffmann und Stahl übrigens in einem Punkt zusammen: Hoffmanns therapeutischer Skeptizismus und Stahls grundsätzlich expektative Haltung mündeten in ein Behandlungsmodell aus, das den vorsichtigen Umgang mit Medikamenten jedwelcher Art induzierte. Dem Hörer sollte jedenfalls viel Nützliches auf den späteren Berufsweg mitgegeben werden.²⁹

Der die Kollegs dieser beiden Großen der Medizin begleitenden Akklamation stand die Tatsache gegenüber, daß die institutionellen Gegebenheiten äußerst bescheiden waren. Ein *Theatrum anatomicum* gab es nicht, der *Hortus medicus* war mehr als dürftig, eine *Experimentalchemie* wurde nur selten gelesen, die *Manualchirurgie* galt als unakademisch. Vermißt wurde aber vor allem jene Praxisorientierung eines klinisch-poliklinischen Unterrichts, der inzwischen das niederländische Leiden zu einem Mekka des kontinentaleuropäischen Medizinstudiums gemacht hatte. So ist die auf knapp zweieinhalb Jahrzehnte anzusetzende hallesche Aufbauphase von vielen institutionellen Unzulänglichkeiten begleitet gewesen; wenn in den Jahren bis 1717/18 dennoch etwa 300 akademische Graduierungen über die Bühne gingen, dann ist das wohl ausschließlich dem Hoffmann–Stahlschen Kollegprogramm zu ver-

²⁶ Dreyhaupt, J. Chr.: *Beschreibung des Saal Creyses, Zweyter Theil*, S. 16 (Halle 1755)

²⁷ Kaiser, W., u. Völker, A.: „Das Medizinstudium im 18. Jahrhundert. Zur 325. Wiederkehr des Geburtstages von Friedrich Hoffmann (1660–1742)“ *Z. gesamte Inn. Med.* 40 (1985) S. 456–462; Rothschild, K. E.: „Studien zu Friedrich Hoffman (1660–1742)“ *Sudhoffs Archiv* 60 (1976) S. 163–193 u. 235–270; Gottlieb, B. J.: „Georg Ernst Stahl“ *Sudhoffs Klassiker der Medizin* Bd. 36 (Leipzig 1961)

²⁸ Smit, P.: „Wurzeln und Erbe des Werkes von Hermann Boerhaave“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1979/29 (T 31), H. 3, S. 5–9.

²⁹ Völker, A.: „Bei Durchsicht der Stahlschen Disputationslisten“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1985/66 (E 73), S. 235–258; Kaiser, W.: „Medizinisch-klinische Lehr- und Ausbildungssysteme des 18. Jahrhunderts“ *Wiss. Z. Univ. Halle (Math.-naturw. R.)* XXVII (1978), H. 1, S. 101–121

danken gewesen. Diese Phase, in der insgesamt 11 Ungarn unter den halleischen Doktoranden zu finden sind (Tabelle 1), endete mit der Abberufung Stahls, der als Leibarzt nach Berlin beordert wurde;³⁰ an seine Stelle trat Michael Alberti (1682–1757), ein die Konzeptionen seines Lehrers mit Vehemenz vertretender Stahl-Interpret.³¹ Die Auflistung der ungarischen Promoti dieser frühen halleischen Aufbau-phase weist aus, daß dieser Kreis sich mehr an die Stahl-Schule als an Friedrich Hoffmann mit seiner „Mechanischen Arzneigelehrtheit“ hielt, der nur dreimal als Präses der Inauguralhandlung vertreten ist. Unter den Hoffmannschen Doktoranden ist der Ungar Stephan Huszti-Szabó (1671–1710) besonders erwähnenswert. In der Medizinerliste steht er an vorderster Stelle, doch hatte er zuvor bereits mit einer Dissertatio physico-experimentalis *De corporibus illorumque principiis et affectibus* den philosophischen Doktorgrad erworben. Der zuvor in den Niederlanden am Cartesianismus geschulte Huszti-Szabó muß sich in Halle den pietistischen Lehren zugewandt haben; dafür spricht jedenfalls, daß er später in Debrecen pietistische Schriften — darunter das vom Francke-Kreis sehr geschätzte „Paradiesgärtlein“ von Johann Arndt (1555–1621) — ins Ungarische übersetzte.³² Ebenfalls der Herausstellung bedarf aus der frühen Ungarn-Liste der Name von Georg Sigismund Liebezeit (1690–1739) aus Sopron,³³ der genau wie Huszti-Szabó zweimal — 1711 und 1713, beide Male aber in der Medizinischen Fakultät — in den halleischen Disputationslisten vertreten ist. Eine 1711 von Liebezeit vorgetragene gerichtsmmedizinische Disputation über den Abort hat Michael Alberti allerdings als sein geistiges Eigentum betrachtet und nach Jahren eine Neuauflage veranlaßt. In der Presse offerierte er:

„ist allhier wieder aufgelegt des Herrn Hof- und Consistorial-Raths D. Alberti disp. de abortus noxio et nefanda promotione welche An. 1711 Mense Januario gehalten, bey mehreren Jahren aber gänzlich abgegangen; da nun dieshero vielfältige Nachfrage münd- und schriftlich darnach geschehen, immas-sen diese Tractation ad Medicinam forensem gehöret.“³⁴

Liebezeit hielt sich nach 1711 zeitweilig in Leiden auf, kehrte aber zur Promotion 1713 nach Halle zurück und wurde von Stahl graduiert (nicht von Hoffmann, wie C. V. Kölesy irrtümlich in seinem *Plutarach* vermerkte).³⁵ Als Stadtphysikus von Sopron wurde Liebezeit zum Mitglied der Kaiserlich-leopoldinischen Akademie der Naturforscher ernannt³⁶; damit war er der erste in Halle graduierte ungarische Mediziner, dem diese Auszeichnung zuteil wurde.

Der Studiengang von Liebezeit ist im übrigen bezeichnend: weil es in Halle an praxisorientierten unterweisungen mangelt, geht man zeitweilig — manchmal auch postgradual — zu Hermann Boerhaave nach Leiden. Andere Ungarn kehrten von einer derartigen Peregrinatio medica gar nicht wieder zurück. Nicht unüblich war auch ein Fakultätswechsel. Bekanntlich zählte Matthias Bél zu den Hörern von Georg Ernst Stahl;³⁷ er verschrieb sich aber auf Dauer der Theologie, wo er 1704 seine Inauguralschrift vorlegte. Umgekehrt kam der Arztsohn Georg Grundel (1688–1713) aus Besztercebánya als Theologiestudent nach Halle, wechselte aber zur Medizin über; vor Abschluß des Zweitstudiums ist er 1713 in Halle verstorben.

³⁰ Stürzbecher, M.: „Friedrich Hoffmann und Georg Ernst Stahl als Leibärzte in Berlin“ *FPF (Med.)* H. 15 (1966), S. 335–338

³¹ Kaiser, W., u. Völker, A.: „Michael Alberti (1682–1757)“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1982/4 (T 44) (Halle 1982)

³² Spielmann, J.: „Der Cartesianismus und sein Einfluß auf die Medizin Siebenbürgens im 17. Jahrhundert“ *Acta Congr. Internat. XXIV. Hist. Art. Med.* (Budapest 1976) S. 743–747

³³ Völker, A.: „Georg Sigismund Liebezeit (1690–1739) und Georg Christian Maternus de Cilano (1696–1773), zwei halleische Absolventen der frühen Schulze-Ära“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1988/40 (T 68), S. 47–54

³⁴ Wöchentliche Hallische Frage- und Anzeigungs-Nachrichten vom 31. Oktober 1729.

³⁵ Kölesy, C. V.: *Der ungrische Plutarach* (Pest 1817)

³⁶ Kaiser, W., u. Völker, A.: „Zur Mitgliedschaft ungarländischer Wissenschaftler in der Academia Naturae Curiosorum (17. und 18. Jahrhundert)“ *Comm. Hist. Art. Med.* 93–96 (1981), S. 93–111; Duka Zólyomi, N.: „Die Leopoldinische Akademie und die ungarländische Medizin und Naturwissenschaft bis zum Ende des 18. Jahrhunderts“ *Acta hist. Leopoldina* Nr. 13 (1980), S. 51–101

³⁷ Szállási, A.: „Matthias Bél (1684–1749) und sein wissenschaftliches Werk“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1988/40 (T 68), S. 45–47

Tabelle 1

Die medizinischen Promotionen ungarländischer Doktoranden in der gemeinsamen Amtsperiode von Hoffmann und Stahl

Name und Heimatort	Immatrikulations termin	Disputations- termin	Präses	Titel der Disputation (Dissertation)
Stephan Huszti-Szabó, Huszt	6. 5. 1695	23. 8. 1695	Hoffmann	De prudenti medicamentorum applicatione in tempore
Johann Christoph Hoffsteter, Selmezbánya	27. 10. 1695	23. 12. 1695	Hoffmann	De somnambulatione
Stephan Királyi, Debrecen	April 1697	9. 11. 1697	Hoffmann	De remedio doloris podagrici genuino et simplicissimo
Johann Adam Hoffsteter, Körmöcbánya	21. 10. 1700	6. 5. 1701	—	ohne Disputation
Theophil Ränner, Pozsony	16. 10. 1699	9. 10. 1701	Stahl	De febrium historia in genere
Andreas Schoppel, Brassó	21. 10. 1707	14. 10. 1712	Gölicke	De veritate practica
Georg Sigismund Liebezeit, Sopron	2. 10. 1708	22. 3. 1713	Stahl	De tumore oedematoso podagrico
Johann Martin Trost, Pozsony	2. 4. 1710	17. 3. 1714	Stahl	De febre per se nunquam lethifera
Johann Theophil Schwartz, Pozsony	13. 7. 1709	25. 4. 1714	Stahl	Diss. complectens theses medicas theoretico-practicas e Aphorismis Hippocratis deductas
Andreas Ajtai de Ajta, Transsylvanien	4. 9. 1713	30. 4. 1714	Alberti	De medicinae et doctrinae moralis nexu
Franz Páriz-Pápai, Transsylvanien	11. 12. 1711	1. 5. 1714	Alberti	De therapia morborum morali

Aus der in Tabelle 1 vorgelegten Doktorandenliste bedürfen schließlich auch die Brüder *Johann Christoph Hoffsteter* (gest. 1716) und *Johann Adam Hoffsteter* (1660–1720) aus Schemnitz [Selmezbánya] bzw. aus Kremnitz [Körmöcbánya] der Erwähnung. Während ersterer am dänischen Königshof tä-

tig wurde,³⁸ blieb Johann Adam Hoffsteter nach der 1695 unter Friedrich Hoffmann erfolgten Graduierung noch zeitweilig in Halle und wirkte hier als Doctor legens; später ging er als Praktiker nach Sopron.³⁹

2. Grenzt man von der etwa 25 Jahre umfassenden Aufbauphase der Medizinischen Fakultät eine zweite Periode mit einem Endpunkt um 1730 ab, dann zeigt sich, daß in dieser relativ kurzen Zeit grundlegende institutionelle Komplettierungen eintraten. Die wichtigste war der Aufbau eines Collegium clinicum mit praxisnahen Unterweisungen am Krankenbett und in der poliklinischen Sprechstunde. Dieses von dem Franckeschen Anstaltsarzt *Johann Juncker* (1679–1759) aufgebaute Collegium clinicum — für die deutschen Universitäten eine tiefgreifende Studienreform⁴⁰ — fand sein Domizil in der Franckeschen Schulstadt „auf dem Waisenhaus“. Es war eine extrauniversitäre Einrichtung, die aber von der Universität genutzt werden konnte, zumal Juncker der Status eines Hochschuldozenten und später eines Professors zugebilligt wurde. Wie sehr gerade eine derartige Institution bis dahin vermißt wurde, zeigt sich an den zwischen 1717/18 und 1729/30 erheblich ansteigenden Immatrikulationen angehender Mediziner. Bezeichnend sein mag auch die Tatsache, daß in dieser nur 12 Jahre umfassenden 2. Periode fast ebensoviele Doktoranden zur Verteidigung ihrer Dissertation antraten wie vorher in einem knappen Vierteljahrhundert. Auch die Manualchirurgie erhielt durch den entsprechend vorgebildeten *Heinrich Bass* (1690–1754) Auftrieb;⁴¹ sein Büchlein über Verbandslehre wurde zum Standardwerk seiner Zeit.⁴² Schließlich kam es 1727 zum Bau eines Theatrum anatomicum.⁴³ Auch hierbei setzte die individuelle Aktivität Zeichen, denn das Theatrum anatomicum wurde aus privaten Mitteln des Hochschullehrers *Georg Daniel Coschwitz* (1679–1729) erbaut; es stand aber — im Gegensatz zum Junckerschen Collegium clinicum — unter der Jurisdiktion der Universität.⁴⁴ Fortschritte gab es auch im Bereich der Experimentalchemie, für die Johann Juncker einen *Conspectus Chemiae methodo Sahlinae conscriptus* verfaßte; in der Erstausgabe von 1730 nahm er im übrigen auch zu den Arbeiten des ungarischen Alchemisten Antal Forgách Stellung.⁴⁵ Einen ungarischen Doctor legens hat es in dieser zweiten Phase in Halle allerdings nicht gegeben. Friedrich Hoffmann wäre interessiert gewesen, den aus Pozsony stammenden und zu dieser Zeit in Jena tätigen *Johann Andreas Segner* (1704–1777) für die Academia Fridericiana zu gewinnen; dieses Vorhaben scheiterte, weil die Leitungsebene der halleischen Universität unterstellte, Segner bewege sich zu sehr in den Spuren des aus der Saalestadt vertriebenen Aufklärungsphilosophen *Christian Wolff* (1679–1754). „Eine Cabale hintertrieb es für dieses mal“ heißt es dazu in einer späteren Segner-Biographie.⁴⁶

³⁸ **Kapronczay, K.:** „Ungarische Mediziner der Schulze-Ära in Halle und Wittenberg“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1988/40 (T 68), S. 175–179

³⁹ **Kaiser, W.:** „Die Universität Halle-Wittenberg und die Ärzteschaft von Sopron im 18. Jahrhundert“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1977/16 (T 14) (Halle 1977)

⁴⁰ **Kaiser, W., Krosch, K.-H. u. Piechocki, W.:** „Collegium clinicum Halense“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1967/3 (R 2), S. 9–76; **Kaiser, W., Krosch, K.-H. u. Piechocki, W.:** „Klinische und poliklinische Studentenausbildung des 18. Jahrhunderts an der Universität Halle“ *Wiss. Z. Univ. Berlin (Math.-naturw. R.)* XVII (1968), S. 817–820; **Kaiser, W.:** „Die medizinische Studienreform des frühen 18. Jahrhunderts. Zur 300. Wiederkehr des Geburtstages von Johann Juncker (1679–1759)“ *Z. gesamte Inn. Med.* 34 (1979), S. 340–348

⁴¹ **Kaiser, W.:** „Die Anatomen Heinrich Bass (1690 bis 1754) und Johann Friedrich Cassebohm (1699 bis 1743)“ *Zahn-, Mund- u. Kieferheilkd.* 63 (1975), S. 374–384

⁴² **Stuedel, J.:** „Der Verbandsstoff in der Geschichte der Medizin“ in: *Jubiläumsschrift Fa. Degen und Kuth.* (Düren, o. J.)

⁴³ **Kaiser, W.:** „250 Jahre Theatrum Anatomicum Halense“ *Wiss. Z. Univ. Halle (Math.-naturw. R.)* XXVII (1978), H. 1, S. 123–141

⁴⁴ **Kaiser, W.:** „Medizinisches Grundlagenstudium im frühen 18. Jahrhundert. Zur 300. Wiederkehr der Geburtstages von Georg Daniel Coschwitz (1679–1729)“ *Z. gesamte Inn. Med.* 34 (1979), S. 419–428

⁴⁵ **Szökfalvi-Nagy, Z.:** „Der ungarische Alchemist Antal Forgách in der Junckerschen Darstellung“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1979/29 (T 31), S. 54–56

⁴⁶ **Thunmann, J.:** „Nachrichten von dem Leben des seligen Herrn Geheimen Raths Johann Andreas von Segner“ *Wöchentliche Hallische Anzeigen* Nr. XLV (1772), Sp. 705–710

Wenn in dieser im Vergleich zur ersten Aufbauperiode der Medizinischen Fakultät wesentlich kürzeren Institutionalisierungsphase bis 1730 12 Ungarn ihre Inauguraldissertation vorlegten und in den beiden folgenden Jahren fünf weitere Graduierungen hinzukamen (Tabelle 2), dann läßt sich daraus schließen, daß auch sie die institutionellen Neuerungen als wesentlich für ihre Ausbildung ansahen.⁴⁷ Die Bindungen an die Stahl-Schule blieben vordergründig, sofern man die Präsidialtätigkeit von Michael Alberti als Kriterium wählt. Gut funktionierte im übrigen das Delegierungssystem von Karl Otto Moller in Besztercebánya; in einer lokalen Präparandie bereitete er seine Schüler auf den Halle-Besuch vor.⁴⁸ Das galt zunächst für die Mediziner *Andreas Hermann* (1693–1764) und *Stephan Anton Kochlatsch*. Andreas Hermann, später der Schwager von Matthias Bél, perfektionierte in Halle vor allem seine chemischen Vorkenntnisse. Seinem Freund, dem 2 Jahre nach ihm graduierten *Stephan Anton Kochlatsch*, widmete er anläßlich der Promotion eine kleine chemisch-pharmazeutische Gratulationschrift *De usu et abusu Nitri*, die der deutsche Arzt *Franz Ernst Brückmann* (1697–1753) anläßlich seiner Ungarnreise des Jahres 1724 in Neusohl [Besztercebánya] mit Aufmerksamkeit zur Kenntnis nahm.⁴⁹ Der zunächst auf dem Kreisphysikat von Nógrád und in Moson wirkende Hermann hat sich im Anschluß in Pozsony niedergelassen; dort machte er eine ihn auf ein Archiateramt führende beachtliche Karriere. Seine Aufmerksamkeit für die Balneologie der Heimat dürfte auf Friedrich Hoffmann zurückgehen; es war jedenfalls die Terminologie seines halleschen Lehrers, als 1726 von ihm eine Abhandlung über die Trentscher Heilwässer vorgelegt wurde. In Pozsony hat sich Hermann um die chemische Grundausbildung von Johann Andreas Segner gekümmert und ihm ein auf diesem Sektor sehr nützliches Grundwissen vermittelt.⁵⁰

Tabelle 2

Die ungarischen Promotionen der Jahre 1719 bis 1732

Name und Heimatort	Immatrikulations-termin	Disputations-termin	Präses	Titel der Disputation (Dissertation)
Stephan Enyedi, Nagyenyed	11. 6. 1717	28. 8. 1719	Hoffmann	De medicina Hippocratis mechanica
Andreas Hermann, Besztercebánya	9. 10. 1713	18. 10. 1719	Alberti	De fluxus haemorrhoidalis provocacione
Stephan Anton Kochlatsch, Besztercebánya	29. 5. 1713	18. 1. 1721	Alberti	De metallicularum non-nulis morbis
Andreas Wachsmann, Nagyszeben	27. 4. 1719	13. 4. 1722	Alberti	De genuinis conservandae sanitatis fundamentis
Justus Johannes Torkos, Győr	14. 7. 1721	1. 6. 1724	Alberti	De febre petechiali
Martin Knogler, Bakabánya	25. 4. 1721	7. 11. 1725	Alberti	De hydrocephalo

⁴⁷ Kaiser, W., u. Krosch, H.: „Die Disputationen und Doktoranden der Jahre 1700–1749“ *Wiss. Z. Univ. Halle (Math.-naturw. R.)* XV (1966), S. 1011–1124

⁴⁸ Duka-Zólyomi, N.: „Prä- und postgraduale Ausbildung im 18. Jahrhundert“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1979/29 (T 31), S. 29–34

⁴⁹ Kaiser, W.: „Der Arzt Franz Ernst Brückmann (1697–1753) und seine ungarische Reise von 1724“ *Comm. Hist. Art. Med.* 125–132 (1989–1990), S. 87–94

⁵⁰ Kaiser, W., u. Völker, A.: „Andreas Hermann (1693–1764), Segners erster Lehrer der Chemie“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1977/36 (T 20), S. 125–135

Stephan Anton Kochlatsch hat 1721 in Halle eine bemerkenswerte Dissertation über die Bergbaukrankheiten vorgelegt.⁵¹ In einer Nachbetrachtung jüngeren Datums heißt es zu diesem Beitrag:

„Kochlatsch analysierte in seiner Studie jene Umstände, die bei den Bergarbeitern und den Metallarbeitern die Erkrankung auslösten; er machte die allgemeine Auffassung jener Zeit bekannt und bediente sich der Fachausdrücke, die man im niederungarischen Bergbauggebiet benutzte. Kochlatsch betonte, daß mit einer richtigen Luftzirkulation in den Lungen und damit im gesamten Körper Unheil auszu-schalten sei; von den Metallen beurteilte er das Blei als das gefährlichste. Unter den Schemnitzer Berg-leuten tauchte immer wieder eine Erkrankung der Nasen- bzw. der Zungenschleimhaut auf. Durch die beschädigte Lunge käme es häufig zu Erstickungsanfällen, starker Speichelbildung und zum Blut-spucken... Kochlatsch mißt bei der Behandlung dieser Erkrankungen der Prophylaxe eine große Bedeu-tung zu und betont, daß es wichtig sei, die Gruben und Hüttenwerke richtig zu lüften. Den Arbeitern empfiehlt er eine gesunde Lebensweise bei mäßigem Genuß von gutem Wein, mit dem man dan schlechte Wasser umgehen könne und der zudem eine robrierende Wirkung habe.“⁵²

Während seiner halleschen Zeit ist Kochlatsch, der später in Kremnitz und in Pozsony wirkte, zum engagierten Pietisten geworden. Als er in seine Heimat zurückkehrte, führte er pietistisches Schrifttum mit:⁵³ aus habsburgischer Sicht heraus war das Bannware und für Kochlatsch sicher nicht ganz unge-fährlich.

Nächst Hermann und Kochlatsch delegierte Moller in diesen Jahren *Matthias Institoris* (1708–1763) sowie den eigenen Sohn nach Halle. Institoris wurde nach der Promotion von 1730 Physikus von Lőcse und Szepes, war Hausarzt der Familie Csáky und Konsiliarius in polnischen Diensten. Gottfried Mol-ler legte im gleichen Jahre die Inauguralschrift *De aere fodinarum metallicarum noxio* mit dem deut-schen Untertitel *Vom unterirdischen bösen Wetter* vor, knüpfte also an die Kochlatsch-Problematik an.⁵⁴ In der halleschen Tagespresse wurde zu diesem Beitrag ausgeführt, es sei darin „*der Ursprung, Art und schädliche Würckung solcher bösen Witterung, die mannigfaltigen Kranckheiten, so daher ent-stehen, samt ihrer Cur*“ notiert. Bemerkenswert mag sein, daß der chemisch-pharmazeutische bereits vorgebildete Gottfried Moller die Universität Halle nicht auf dem Direktweg bezog, sondern den Um-weg über das Laboratorium chymicum im sächsischen Freiberg wählte, das in diesen Jahren dort durch den Arzt-Chemiker *Johann Friedrich Henckel* (1679–1744) aufgebaut worden war.⁵⁵ Es ging also um ein Ausbildungsoptimum, für das auf dem chemisch-mineralogischen Sektor Freiberg wichtiger als Halle erschien. Ähnliches galt für die Manualchirurgie, die in Halle trotz aller Bemühungen von Hein-rich Bass das Niveau des Collegium medico-chirurgicum von Berlin nicht erreichen konnte; so nimmt es nicht wunder, daß auch einige der ungarischen Jünger der Heilkunde namentlich in den Berliner Immatrikulationslisten auftauchen. Das waren allerdings Interimsaufenthalte, denn das Collegium medico-chirurgicum hatte kein Promotionsrecht. So konnte man, wenn es um die Graduierungsforma-litäten ging, im allgemeinen wieder nach Halle zurück. Üblicherweise ging es dabei um den Dokortitel, dessen Erwerb recht kostenaufwendig war; der eine oder andere beschied sich daher mit der Lizen-tiatur und kam erst später um die volle Titulatur ein. Letzteres traf auf Elias Trangus aus Szeben zu, der als in Eperjes niedergelassener Arzt in die Familie Raymann einheiratete und damit in eine Ärzte-dynastie, die durch *Johann Adam Raymann* (1690–1770) überregionale Bedeutung gewann, hatte dieser doch für Ost- und Südosteuropa die Wichtigkeit der Pockenschutzimpfung (Variolisation) herausge-stellt.⁵⁶ Elias Trangus ging jedenfalls 1731 unpromoviert aus Halle ab; das Doktordiplom hat man ihm ers 1754 nach Eperjes nachgereicht.

⁵¹ Bugyi, B.: „Az első magyarországi bányá- és kohóegészségügyi könyvről“ *Bányászati és Kohászati Lapok* H. 7, 1972

⁵² Szállási, A.: „Ungarische Montanmedizin im 18. Jahrhundert“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1987/23 (T 63), S. 155–157

⁵³ Winter, E.: a. a. O. (Lit.-Stelle 17), S. 227 u. 229

Auffällig mag sein, daß in dieser halleschen Institutionalisierungsperiode auch zahlreiche als „*Transylvani*“ eingetragene Mediziner nach Halle kamen.⁵⁴ Nicht selten enthielten ihre Dissertationen Beiträge zu einheimisch-regionalen Krankheiten wie dem *Morbus Hagymáz*, der in der Doktorarbeit von Johann Georg Schüller aus Nagyszeben 1726 als „*Morbus endemicus Hungaricus*“ bezeichnet wird, übersetzt als „*Hitzige Haupt-Krankheit*“. Der Untertitel zur gedruckten Schüllerschen Arbeit („*addito in fine novo et specifico remedio in hoc morbo patriae usuali*“) verrät, daß der Doktorand ein landesübliches Heilmittel vorstellen wollte; es handelte sich dabei um *Herbula Ononidis*, eine als *Hagymáz-Kraut* bezeichnete Hauhechel-Aufbereitung. Die in Tabelle 2 vorgelegte Liste schließt mit einer *Dissertatio philosophico-medica* von Andreas Karl Grosse, bei der Friedrich Hoffmann über die Grundsystematik der Medizin nach seiner Vorstellung und zugleich auch über die Konzeptionen von Christian Wolff disputieren ließ. Die meisten der nach Halle gekommenen Ungarn bleiben jetzt bis zum Studienende am Ort; nur wenige — beispielsweise *Johann Friedrich Mylius* (1698—1764) und sein transsylvanischer Landsmann *Samuel Pataki* (1692—1766) — zogen es vor, das 1721 bzw. 1723 in Halle aufgenommene Studium anderenorts fortzuführen.

Die Hochblüte des medizinischen Ungarn-Studiums in Halle

In den dreißiger und den frühen vierziger Jahren stabilisierte sich die hallesche Führungsrolle in der *Ars medica* noch weiter und stiegen die Immatrikulations- und Doktoranzahlen weiterhin an. Das traf auch für das Studium der Ungarn zu, bei denen nächst der fachlichen Motivation jetzt noch zusätzliche Komponenten hinzukamen. Die Jahre zwischen 1732 und 1744 sind identisch mit der Wirkungsperiode von *Johann Heinrich Schulze* (1687—1744), der in dieser Zeit zum Gönner und Förderer seiner ungarischen Hörer wurde.⁵⁸ Aber es gab jetzt auch weitere Mäzene: der mit Schulze befreundete, aus Transsylvanien gebürtige Historiker *Martin Schmeizel* (1679—1747) hatte ein offenes Haus für seine Landsleute,⁵⁹ die sich auch um den Schulze-Adlatus *Michael Gottlieb Agnethler* sammeln konnten, einen frühen Parteigänger von Linné.⁶⁰ Auch Agnethler war aus Siebenbürgen gebürtig. Nicht zuletzt war es schließlich der Ungar *David Samuel Madai* (1709—1780) aus *Selmecbánya*, der nach seiner halleschen Promotion in der Saalestadt blieb und hier zum Leiter der Medikamenten-Expedition avancierte, die gerade zu dieser Zeit dank ihres Exportgeschäfts in wirtschaftlichem Flor stand.⁶¹ Bei diesem

⁵⁴ Kaiser, W., u. Werner, K.: „Sozial- und arbeitsmedizinische Probleme in halleschen Inauguraldissertationen des 18. Jahrhunderts“ *Z. ges. Hyg.* 20 (1974), S. 228—233

⁵⁵ Kaiser, W.: „Johann Friedrich Henckel (1679 bis 1744)“ *Zahn-, Mund- u. Kieferheilkd.* 66 (1978), S. 265—276

⁵⁶ Kaiser, W.: „Impfärzte des frühen 18. Jahrhunderts“ *Mitt. Ges. Gesch. Med.* 8 (1974), S. 11—13; Kaiser, W.: „Impfärzte des 18. Jahrhunderts“ *Zahn-, Mund- u. Kieferheilkd.* 64 (1976), S. 385—396; Völker, A.: „Einige Markierungspunkte aus der Geschichte der Pockenschutzimpfung“ *Z. gesamte Inn. Med.* 45 (1990), S. 392—396

⁵⁷ Kaiser, W.: „Die halleschen Inauguraldissertationen transsylvanischer Mediziner (18. Jahrhundert)“ *Forsch. Volks- u. Landeskunde (Rum.)* 16 (1973), K. 2, S. 37—42

⁵⁸ Kaiser, W., u. Piechocki, W.: „Johann Heinrich Schulze (1687—1744) und sein Wirken an der Medizinischen Fakultät Halle“ *Wiss. Z. Univ. Halle (Math.-naturw. R.)* XIX (1970), H. 2, S. 155—172; Kaiser, W.: „Arzt und Polyhistor: zur 300. Wiederkehr des Geburtstages von Johann Heinrich Schulze (1687—1744)“ *Z. gesamte Inn. Med.* 42 (1987), S. 220—226; Kaiser, W.: „Johann Heinrich Schulze (1687—1744) und sein ungarischer Freundes- und Arbeitskreis“ *Comm. Hist. Art. Med.* 115—116 (1986), S. 35—42

⁵⁹ Kaiser, W., u. Völker, A.: „Buch und Zeitungsaufsatz im Lehr- und Bildungsprogramm des Historikers *Martin Schmeizel* (1679—1747)“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1982/5 (A 57), S. 101—114; Völker, A.: „Der Transsylvanier *Martin Schmeizel* (1679—1747) als Ordinarius in Halle“ *Comm. Hist. Art. Med.* 115—116 (1986), S. 57—65

⁶⁰ Kaiser, W.: „Das Wissenschaftliche Werk des transsylvanischen Arztes und Altertumsforschers *Michael Gottlieb Agnethler*“ *Comm. Hist. Art. Med.* 81 (1979), S. 73—87

⁶¹ Kaiser, W., u. Piechocki, W.: „Die Ärzte-Dynastie der *Madai* in Halle“ *Comm. Hist. Art. Med.* 60—61 (1971), S. 49—96; Kaiser, W., Piechocki, W. u. Völker, A.: „Die Anfänge einer pharmazeutischen Industrie am Beispiel der *Waisenhaus-Medikamentenexpedition*“ *Pharmaz. Praxis* (1975) H. 8, S. 187—192

Hintergrund war Madai jederzeit in der Lage, seinen Landsleuten im Bedarfsfall wirtschaftlich unter die Arme greifen zu können. War die fachliche Komponente — auch Friedrich Hoffman wirkte im Verband der Medizinischen Fakultät bis in sein Todesjahr 1742 hinein — somit mehr als attraktiv, so war auch die persönliche Situation jedes einzelnen jetzt sehr günstig gelegen.

Tabelle 3

Die medizinischen Promotionen ungarländischer Doktoranden in der gemeinsamen Amtsperiode von Hoffmann und Stahl

Name und Heimatort	Immatrikulations-termin	Disputations-termin	Präses	Titel der Disputation (Dissertation)
David Samuel Madai, Selmecbánya	14. 10. 1729	2. 10. 1732	Alberti	De morbis occultis
Jeremias Mährl, Pozsony	27. 4. 1730	23. 4. 1733	Alberti	De praservandis literatorum morbis
Johannes Schanckebanck, Brassó	26. 9. 1729	27. 4. 1733	Alberti	Generalia monita circa prognosin rite instituendam
Johann Christoph Hüber, Pozsony	8. 10. 1729	14. 11. 1733	Alberti	De auro vegetabili Pannoniae
Michael Nathan Hirschel, Pozsony	2. 10. 1730	Dez. 1733	extra cathedram	De causis februm intermittentium earumque pertinaciae ratione
Martin Foit, Túrócz	9. 10. 1732	6. 4. 1734	Alberti, evtl. sine praeside	De motu in corpore humano, vero medicinae principio, vitae medio, sanitatis fine
Johannes Wallaskay, Nógrád	30. 4. 1731	3. 5. 1734	Hoffmann	De morbis peregrinantium
Samuel de Drauth, Brassó	5. 6. 1727	4. 5. 1734	Hoffmann	De animalibus humanorum corporum infectis hospitibus
Andreas Soter, Nagyszeben	1. 7. 1729	4. 5. 1734	Hoffmann	De dysenteria
Johannes Fábri, Pannonien	24. 4. 1723	27. 4. 1737	Schulze	De adamante
Samuel Raymann, Eperjes	12. 10. 1733	23. 1. 1738	Schulze	Dissertatio qua praedjudicatae quaedam de venaesectione opiniones expendantur

Name und Heimatort	Immatrikulations-termin	Disputations-termin	Präses	Titel der Disputation (Dissertation)
Michael Clement, Selmechánya	4. 9. 1734	18. 9. 1739	Alberti	De venatione morbifica
Johann Christoph Peck, Nagyszombat	15. 11. 1738	4. 11. 1739	Alberti	De phrenitide Pannoniae ideopathica
Johann Lissoviny, Nagy-Palugya (Liptó)	21. 4. 1736	28. 12. 1739	Alberti	De arte sanandi per morbum
Michael Gottlieb Theis, Nagyszeben	13. 10. 1737	8. 4. 1740	Juncker	Dissertatio exhibens specimen pathologico — therapeuticum in causa quaedam terrificis motibus complicata
Andreas Fronius, Brassó	8. 10. 1736	9. 4. 1740	Schulze	De febrium malignarum indole et curatione
Stephan Closius, Brassó	20. 4. 1739	22. 10. 1740	sine praeside	De iuvenum dispositione ad morbos pulmonum
Johannes Centner, Lőcse	21. 10. 1726	10. 11. 1740 (oder Sept. 1740)	Alberti	De sudoris ambulatorii salubritate et insalubritate
Jonas Szent-Péteri, Hungarus		25. 4. 1741	sine praeside	De conditione corporum
Samuel von Ham-bach, Eperjes	12. 6. 1741	9. 5. 1742	Krüger	De theoria physica tubulorum capillarum ad corpus humanum applicatione*
Samuel Czernanszky, Rajec	3. 9. 1742	3. 9. 1742	Alberti	De medicinae apud Ebraeos et Aegyptios conditione
Karl Gottfried Richter, Selmechánya	6. 4. 1741	20. 4. 1743	Alberti	De infoecunditate corporis ob foecunditatem animi in feminis
Michael Seivert, Nagyszeben	28. 3. 1741	17. 10. 1743	Schulze	De medicamentis resolventibus praecipue topicis
Johann Samuel Hüber, Pozsony	14. 5. 1740	12. 5. 1744	Schulze	De Ipecacuanha Americana

* Disputatio pro Licentia; Ausgabe des Doktordiploms erfolgt im Mai 1745.

Tabelle 3 mit 24 Titulaturvergaben an ungarische Absolventen weist diese halleische Vorzugsstellung mehr noch als zuvor aus.⁶² Auch jetzt hat Michael Alberti wiederum bei vielen Disputationen ungarischer Doktoranden präsiert; bis 1743 führte er insgesamt 25 ungarische Absolventen an das Doktorat heran. Besonders bemerkenswert mag dabei sein, daß 15 dieser Ungarn die Inauguraldissertation anhand eines eigenerarbeiteten Manuskripts durchführten. Das kann mehrere Gründe gehabt haben. Ließ sich der Doktorand von seinem Lehrer oder von einem so bezeichneten „Doktoratsfabrikanten“ eine dann zu verteidigende Dissertation anfertigen — das war vielfach die Regel — dann kostete das bei den ohnehin hohen Graduierungskosten zusätzlich viel Geld; dem einen oder anderen Ungarn mag es daran gemangelt haben. Es könnte aber auch so gewesen sein, daß eine Reihe der ungarischen Absolventen ehrgeizig genug war, eine Eigenleistung zu bieten. Das traf in den genannten Fällen zu (1719 A. Hermann, 1721 St. A. Kochlatsch, 1722 A. Wachsmann, 1724 J. J. Torkos, 1725 M. Knogler, 1726 J. G. Schüller, 1730 M. Institoris und G. Moller, 1733 J. Mährl, J. Chr. Hüber und M. N. Hierschel, 1734 M. Foit, 1739 J. Chr. Peck und J. Lissoviny und 1742 S. Czernanszky). Eine derartige Differenzierung zwischen Fremd- und Eigenleistung ist möglich, weil die von den zuständigen Ordinarien zusammengestellten Dissertationslisten mit Anmerkungen versehen sind, welche auf die jeweilige Autorschaft hinweisen.

Es würde an dieser Stelle zu weit führen, wollte man auf Leben und Werk aller derjenigen Doktoranden eingehen, die in Tabelle 3 verzeichnet sind. Einige seien herausgegriffen. *Johannes Schanckebank* (1707 oder 1708–1783) aus Brassó wurde Physikus in Bistritz; er soll sich dort auch der ortsansässigen Rumänen angenommen haben.⁶³ *Michael Nathan Hierschel* aus Pozsony, Doktorand von 1733, ist der erste aus dieser Gegend stammende Absolvent gente Judaeus; er hat langjährig in seiner Heimatgemeinde gewirkt. Der 1734 über den Wurmbefall disputierende *Samuel de Drauth* aus Brassó starb bereits 5 Jahre später; kurz vor seinem Ableben war er noch in die leopoldinische Akademie der Naturforscher berufen worden. Mehr noch als zuvor wurde in diesen Jahren Halle zum zentralen Anlaufpunkt der Ungarn. Am Beispiel der Doktoranden und Lizentiaten *Raymann* und *Hambach* (1738 und 1742) aus Eperjes läßt sich der Orientierungswechsel von Leiden nach Halle bzw. von Wittenberg nach Halle eindrücklich objektivieren. Raymann sen. hatte sich in erster Linie noch als Boerhaave-Schüler gefühlt, seine Söhne schickte er aber nun nach Halle.⁶⁴ *Johannes Hambach* (1681 oder 1682–1758) war Wittenberger Promotus von 1710 gewesen; sein Sohn *Samuel Hambach* (1719–1795) wurde 1742 halleischer Lizentiat und erhielt 1745 das Doktordiplom.⁶⁵

Die Vorzugsstellung der Medizinischen Fakultät wurde alsbald strittig, als die Georgia Augusta in Göttingen ihre Pforten geöffnet hatte. Die Situation komplizierte sich zusätzlich, weil 1742 Hoffmann, 1744 Schulze und 1747 der Ungarn-Mäzen Schmeizel zu Grabe getragen wurden. Es war ein Glücksumstand, daß mit *Andreas Elias Büchner* (1701–1769) ein Erfurter Ordinarius für Halle gewonnen werden konnte, der Seite an Seite mit Alberti und vor allem mit Juncker das Niveau der Vorperiode halten konnte und als Präses der *Academia Naturae Curiosorum* internationale Kontakte auch nach Ungarn hinein pflegte.⁶⁶ Die Büchnersche Amtsperiode — die vierte Phase in dieser Aufstellung — wurde zum Ausklang der halleischen Glanzepoche; sie war ohnehin in Frage gestellt, weil sich im Gefolge des Siebenjährigen Krieges der wirtschaftliche Niedergang Halles abzeichnete. Wie groß aber dieser Nachklang war, verdeutlicht sich aus der Tatsache, daß unter Büchnerscher Regie noch einmal (bis 1769) insgesamt 15 Ungarn das Disputationskatheder bestiegen (Tabelle 4), d. h. wesentlich mehr als im auf-

⁶² Kaiser, W.: „Ungarische Mediziner in Halle während der Gründungsphase der Academia Fridericiana“ *Comm. Hist. Art. Med.* 105–106 (1984), S. 9–31

⁶³ Sotropa, V.: „Revolta districtului nasaudean 1755–1762“ *Archiva Somesana* (1937) S. 1–177

⁶⁴ Kaiser, W., u. Piechocki, W.: „Die Arzt-Familie Raymann aus Eperjes und ihre Beziehungen nach Halle“ *Comm. Hist. Art. Med.* 60–61 (1971), S. 207–225

⁶⁵ Lazar, E.: „Die Arzt-Familie Hambach“ *Wiss. B. Univ. Halle* 1987/23 (T 63), S. 107–110

⁶⁶ Kaiser, W., u. Abe, H. R.: „Beiträge zum Leben und Werk von Andreas Elias Büchner (1701–1769)“ *Beitr. Gesch. Univ. Erfurt* 18 (1975), S. 91–138

strebenden Göttingen. Zu den Büchnerschen Promoti dieser Jahre zählte u. a. auch *Ádám Molnár* (1716—1780), dem eine beachtliche Karriere in der Heimat und in der Walachei beschieden sein sollte und der von Büchner außerdem in die *Academia Naturae Curiosorum* berufen wurde.⁶⁷

Tabelle 4

Die ungarischen Promotionen der Jahre 1745 bis 1781

Name und Heimatort	Immatrikulations-termin	Disputations-termin	Präses	Titel der Disputation (Dissertation)
Johann Michael Keßler, Nagyszében	14. 5. 1740	27. 2. 1745	Juncker	De morbis hyemalibus feliciter avertendis
Karl F. V. Landany, Hungarus		21. 5. 1745	Alberti	De sanguine nobili
Samuel von Hambach, Eperjes	12. 6. 1741	18. 5. 1745	—	ohne Dissertation
Adam Molnár, Kismarton	8. 7. 1738	5. 7. 1747	Büchner	De causis sterilitatis hominum utriusque sexus
Samuel Breuer, Besztercebánya	5. 2. 1742	28. 11. 1747	Büchner	De lochiorum imminutione et suppressione
Jacob Schuster, Medgyes	22. 10. 1746	4. 1. 1748	Büchner	De praecipuis adiuventis et impedimentis felicitis morborum curationis
Johann Gottlieb Schuller de Sonnenburg, Medgyes	22. 10. 1746	1. 5. 1748	Büchner	De febrium continuarum theoria ac therapia
Johann Ferdinand von Pillich, Győr	19. 10. 1742	30. 9. 1748	Juncker	De morbis virorum
Michael Girald, Brassó	28. 8. 1749	30. 8. 1749	Büchner	De singulari sensibilitate hypochondriacorum eiusque causis
Georg Zacharides, Selmecebánya	28. 3. 1747	11. 4. 1750	Büchner	De diaeta et regimine hypochondriacorum
Johann Adam Raymann, Eperjes	9. 10. 1747	10. 10. 1750	Büchner	De origine dysenteriarum cautoque in his passi Hungarici usu

⁶⁷ Iszák, S.: „Die Stellung Adam Molnárs, eines Absolventen de Universität Halle, in der Geschichte der rumänischen Medizin“ *Wiss. Z. Univ. Halle (Math.-naturw. R.)* XVII (1968), S. 1023—1029. Kaiser, W.: „Molnár Ádám. Vas megyei orvos és összehasonlító botanicus“ *Vasi Szemle* XXXIX (1975), S. 570—575

Name und Heimatort	Inmatrikulations-termin	Disputations-termin	Präses	Titel der Disputation (Dissertation)
Michael Gottlieb Agnethler, Nagyszeben	13. 10. 1742	1. 2. 1751	sine praeside	De lauro
Elias Trangus, Szeben	26. 10. 1728	März 1754	—	ohne Dissertation
Johannes Apostolovics, Buda	18. 5. 1754	10. 10. 1757	Büchner	De modo quo affectus animi in corpus humanum agunt generatim
Peter Milloradowics, Újvidék	28. 4. 1764	20. 9. 1769	sine praeside	De surditate et retropulsa crusta lactea
Paul Christian Weiskircher, Brassó	12. 5. 1769	1. 3. 1771	in absentia	De similitudine quae plurimas inter haemorrhagias verasque inflammatione intercedit
Johannes Manikati Saphrani, Nagyszeben	18. 10. 1776	11. 8. 1781	sine praeside	De clysteribus eorumque effectibus

Nach Büchners Ableben im Jahre 1769 waren es studentische Einzelgänger-Aktivitäten, wenn es in Halle noch zu einigen ungarischen Graduierungen kam. Die große Zeit des halleschen Ungarn-Studiums war zu Ende gegangen. An sie zu erinnern erscheint aber angebracht, wenn es anlässlich der 300-Jahr-Feier der Universität Halle darum geht, die Sternstunden der Gründungsära herauszustellen. Dazu gehört auch die Vielfalt der Ungarn-Beziehungen, die sich nicht auf die Medizin beschränkten, sich aber besonders für diese Fachrichtung äußerst fruchtbar auswirkten.

Zeugnisse dieser ungarisch—halleschen Wechselseitigkeit in der Medizin des 18. Jahrhunderts sind nicht nur in den zuständigen Archiven aufzuspüren. In Holleben unweit Halle befindet sich die Grabeskirche von David Samuel Madai, der damals die lokale Medikamenten-Expedition zur wirtschaftlichen Blüte führte. Im benachbarten Benkendorf ist an dem von ihm erworbenen Gut noch heute das Madaische Familienwappen zu sehen. Im Mansfeldischen liegt das Schloß Seeburg, das zeitweilig in Madaischem Besitz war; bereits István Weszprémi hat diese Liegenschaft im Rahmen seiner Madai-Biographie erwähnt. Es gibt also durchaus auch jetzt noch Anlaufpunkte für einen Ungarn, der von Halle aus auf den Spuren seiner einst hier tätig gewesenen Landsleute wandeln will.

Nicht unerwähnt bleiben sollte auch ein Vorgang aus der jüngeren Geschichte, der auf die 250-Jahr-Feier der Universität Halle im Jahre 1944 zurückblendet. Die Kriegsergebnisse brachten es damals mit sich, daß Teile der Medizinischen Fakultät Debrecen nach Halle verlagert wurden. Eine Reihe von ungarischen Medizinstudenten nahm damals Gelegenheit, sich dort den Aufgaben von Doktorat und Approbation zu stellen. Das mag mehr oder minder als Zufallsgeschehnis zu betrachten sein, sollte aber bei einer Auflistung ungarisch—hallescher Wechselbeziehungen in der *Ars medica* Erwähnung finden. Abschließend darf darauf hingewiesen werden, daß ein ungarisch—deutsches Forschungsprojekt 1994 in einer Buchedition Ausdruck finden wird, in welcher die Geschichte der Wissenschaftsverbindungen beider Länder vor allem unter dem Aspekt vom Medizin und Naturwissenschaften nachzulesen sein wird.

Prof. Dr. med. habil. Dr. phil. WOLFRAM KAISER
Heinrich-Heine-Straße 3
06114 Halle, Deutschland

ÖSSZEFOGLALÁS

A protestáns magyar diákok németországi egyetemjárását több tanulmány vizsgálta az elmúlt években. Az érdeklődés központjában eddig elsősorban Wittenberg, Göttingen és Jéna állott, noha mint a szerző rámutat, 1694 és 1760 között a hallei egyetemen 60 magyar diák végzett, míg ugyanebben az időszakban Jénában csak 25, Wittenbergben 10, Göttingában pedig 7. Bár kezdetben a németalföldi Leidenhez képest a hallei orvoscépzés hiányosnak volt mondható, ugyanis a kar nem rendelkezett *theatrum anatomicummal*, hiányzott a sebészet gyakorlati oktatása, a klinikai képzés valamint a kísérleti kémiai oktatás is, mégis *Friedrich Hoffmann* (1660–1742) és a flogiszton elmélet megalkotásáról híres *Georg Ernst Stahl* (1659–1734) vezetésével komoly színvonalú képzés indult meg. A 18. század során az egyetem felszerelése javul, és Johann Funcker, valamint Heinrich Bass irányításával megújul a hallei orvoscépzés.

Az egyetem lutheránus jellegéből adódóan a Magyarországról, valamint Erdélyből jött hallgatók között elsősorban szepességi vagy erdélyi szászokat találunk, de számos más nemzetiséghez tartozó hun-garus is látogatta az egyetemet.

A NAGYSZOMBATI—PESTI EGYETEM ORVOSKARI KÉMIKUSAI

SZABADVÁRY FERENC—VÁMOS ÉVA

A középkori egyetemeken általában már kezdetüktől fogva volt orvosi fakultás. Mi Magyarországon sajnos nagyon keveset tudunk középkori egyetemeinkről, még azt se, hogy egyáltalában meddig léteztek. IV. Ince pápa egy 1246-os bullájában ugyan említés történik a francia, olasz és magyar egyetemekről, ám ennél többet nem tudunk erről. Túl korainak is tűnne ez az időpont arra, hogy itt egyetem létezett volna, hiszen ebben az időben Közép-Európában, de német nyelvterületen sem volt egyetem. IV. (Kun) László egy oklevelében szerepel ugyan a veszprémi „studium generale”, ahol jogot, a hét művészetet és teológiát oktatnának a párizsi egyetem mintájára. De többet aztán nem is tudunk erről.¹

Az 1367-ben Nagy Lajos alapította pécsi egyetemről IV. Orbán pápa engedélyezési okmányából tudjuk, hogy a pápa nem járult hozzá teológiai fakultás létesítéséhez. Elvileg tehát alakulhatott volna ott orvosi fakultás, erre vonatkozó adataink azonban nincsenek, mint ahogy azt sem tudjuk, hogy meddig működött valójában ez az univerzitás. Egyesek szerint néhány évig, mert ha nem így lett volna, miért alapított volna már Zsigmond király egy új egyetemet Óbudán. Mások szerint addig létezett, amíg a török el nem foglalta a várost. Mária Terézia a nagyszombati egyetemet Pestre áttelepítő „Diploma Inaugurale” c. okiratában említi az egykori pécsi egyetemet, amely a mohácsi csatáig virágzott.² Más szemlélyek, köztük Istvánffy azt írta, hogy 1547-ig működött Pécsen az egyetem. Evlia Cselebi török utazó 1660-ban még megemlítette, hogy látta Pécsen az egykori egyetem épületét, melyet különben a közelmúlt években vélték átadások során fellelni. Nem érdemes evvel tovább foglalkoznunk, mert biztosan nem tudjuk meg, hogy volt-e ott orvoskar, vagy nem.

A már említett Zsigmond-féle óbudai egyetem orvosi karáról a Husz Jánost máglyahalálra ítéelő konstanzi zsinat okmányaiából értesülünk. Megtudjuk belőle, hogy a zsinat a budai egyetem is képviselve volt *Clostein Simon*, az orvoslás professzora által. Erről az egyetemről sem tudjuk, hogy meddig létezett.

A következő alapítás Mátyás király nevéhez, pontosabban Vitéz János érsek működéséhez fűződik. Forrásunk megint, mint az előbbieken is a Vatikáni Levéltár, amely annyi információt tárolt múltunkról kutatóink számára. II. Pál pápa 1465-ös okiratában Mátyás király kérelmére hozzájárult, hogy Pozsonyban Academia Istropolitana néven egyetem működjék a bolognai egyetem mintájára. Egy orvosprofesszor nevét is ismerjük. Vitéz János érsek emlegette egy 1476-ban kelt levelében „*Péter magisztert, a tudományok és orvoslás*” doktorát. Ennek az iskolának működéséről sem tudunk sokkal többet, mint az előbbiekről.

Croke velencei angol nagykövet egy 1530-ban VIII. Henrik angol királynak, a király válási ügyének helyzetéről írt jelentésében ugyan van egy furcsa mondat: „*Kétségtelen, hogy minden keresztény egyetem, ha foglalkozni fog az ügygel, a király mellett lesz. Úgy gondolom, célszerű lenne megkapni hozzájárulásukat Itáliától, Franciaországtól, Németországtól, Ausztriától, Magyarországtól és Skóciától.*”³

¹ Regöly—Mérei, Gy.: The medieval and later Hungarian universities with special regard to the significance of the medical faculty of Budapest in the history of science. In: *Comm. Hist. Artis Med.* 66—68 (1973), p. 40.

² Diploma Inaugurale, 1780. márc. 25. (Högyes Endre: *Emlékkönyv a budapesti királyi magyar tudományegyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről.* (Budapest, Athaneum 1896) p. II—XXV.

³ Regöly—Mérei, Gy.: loc. cit. (1) p. 25, 42, 43.

Ezek szerint még lett volna egyetem hazánkban Mohács után is?! Velence általában nagyon jól volt értesülve mindenkor a magyarországi eseményekről.

Mindenesetre nehéz megérteni, okát találni annak, hogy miért nem tudott Magyarországon a 14–15. században, amely kor középkori történelmünk fénypontja volt, egyetlen egyetem sem tartósan megmaradni, jóllehet az ugyanezen időpontban alapított prágai, bécsi és krakkói egyetemek azóta is működnek. Pedig Magyarország akkor jelentősebb hatalom volt a felsorolt országoknál!

Miért foglalkoztunk ezen egyetemekkel s azon belül különös figyelemmel az orvosi fakultásokkal? Azért, mert a kémia az orvosi tudományon belül született, növekedett és lett végül mellette önálló tudománnyá. Ez a születés a 16. században indult be erőteljesebben Paracelsus révén, akivel megkezdődött a kémiának az a korszaka, amit a tudománytörténet iatrokémiának vagy magyarul az orvosi kémia korának nevez. A Paracelsus név felvett tudományos név, mely már maga tudatos programot jelent, vagyis „Celsus elleni” azaz harcba szállni az ókorból itmaradt orvosi módszerekkel, azokat újjakkal felváltani. Igazi neve nagyon szépen cseng: Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim (1493–1541). Paracelsus maga orvosnak mondta magát, de erre bizonyíték egyáltalán nincs. Alapvető tanítása volt, hogy az élő test folyamatai mind kémiai folyamatok, a betegségek ugyanilyenek, s ezeket a kémia segítségével lehet gyógyítani. A kémia feladata tehát alkalmas gyógyszerek előállítására is. A kémia nélkül nincs orvostudomány: Paracelsus sok országot bejárt, híres ember lett, gyógyítóként is sikeres volt. Nézeteit az orvostársadalom éppen ezért gyorsan elfogadta. Az orvosok érdeklődése a kémia elméletén túl a kémia gyakorlata felé fordult. Ez pedig az alkímiában volt található, ügyes laboratóriumi technikák, praktikus ismeretek és elméleti zűrzavar. Az orvosok tanult emberek voltak, s az egyetemi diszciplínák közül az orvosi állt legközelebb a természethez. A tanultság egyik törekvése a rendezés. A kémia esetében ez azt jelentette, hogy rendezni mindazt, amit az alkímisták zavarosan hátrahagytak. A kémia fejlesztői, tudósai ettől kezdve főleg orvosok, esetleg gyógyszerészek voltak, s ez — egyre több kivétellel — tulajdonképpen egészen a huszadik századig így volt.

A kémia számos alapvető feltétele és fogalmi megállapítása köszönhető a 17. század orvos kutatóinak, így a savak, bázisok, sók definiálása, az oldás jelenségei, megkísérelték a kémiai affinitást megokolni, és felfedezték, hogy nem minden levegő, ami légnemű, hogy azokon kívül más ilyen állapotú anyagok is vannak, amiket van Helmont (1577–1644) maradandóan gáznak nevezett el a görög $\chi\alpha\omicron\sigma$ szóból.⁴

Az orvostan egyetemi professzorai előadásaikban természetesen ismertették ezen ismereteiket is. A kémia így az orvostan keretében lopódzott be az egyetemekre. Aztán a kémiai tudás egyre bővült, és idővel önálló kémiai katedrát igényelt. Az első kémiai tanszék feltehetőleg az azóta megszűnt altdorfi egyetemen alapított 1600 elején, ezt a marburgi, a jénai egyetem, majd a párizsi Jardin des Plantes követte.

Az első kémiai tankönyvnek N. Lémery *Cours de chimie* című műve tekinthető, amelynek első kiadása 1675-ben jelent meg Párizsban, s amelyet további harminc kiadás és fordítás követett. Számos európai egyetemen használták sokáig.⁵

Pázmány Péter esztergomi érsek alapított hosszú szünet után újra egyetemet Magyarországon 1635-ben, akkori kényszerű székvárosában, Nagyszombatban. De ez nem volt teljes egyetem. Mint tudjuk, csak két karral, a teológiával és a bölcsészettel indult. 1667-ben Lippay érsek egészítette ki jogi karral. Írott nyoma van annak, hogy az alapító érsek orvosi kart is szeretett volna, ám Barberini kardinális, a későbbi VIII. Orbán pápa a római jezsuita generális Vitaleschi támogatása ellenére nem járult hozzá e kéréshez.

Katolikus egyetem volt, jezsuita vezetés alatt. Sajnálatos módon tehát, mire a kémia megjelent az egyetemek orvosi karán, Magyarországnak nem volt orvosi fakultása. A filozófia oktatásában ugyan előfordultak természetfilozófiai részek is, de szigorúan Arisztotelész meghaladott nézetei szerint tálalva.

A felvilágosodás idején az államhatalom sok mindenre odafigyelt, sok mindenbe belefolyt, és sok

⁴ Szabadváry F.: *Az analitikai kémia módszereinek kialakulása*. (Budapest, Akadémiai Kiadó 1960) p. 30–46.

⁵ Kopp, H.: *Geschichte der Chemie*. (Braunschweig, Vieweg 1844) 2. k. p. 14–18.

mindenben változtatott a közjő emelésének érdekében. Mária Terézia felvilágosodott uralmának Magyarország számos hasznos és maradandó értékű változtatást, mondhatjuk reformot köszönhet sok területen, így különösképpen az iskolaügyben és az egészségügyben. Máig működő, akkor alapított intézmények, iskolák, főiskolák, kórházak hirdetik ezt. Így a magyarországi egyetem teljessé tétele is nevéhez fűződik, azt ugyanis orvoskarral egészítette ki. Ez összefüggött a felsőoktatás általános reformjával, amely Bécsben vette kezdetét. Ennek, különösen az orvosképzésnek a holland *van Swieten* (1700—1772) volt a motorja, aki pályáját a leydeni egyetemen Boerhaave mellett kezdte. Vallási okokból telepedett át Bécsbe, ahol az egyetem orvoskarára nyert kinevezést. Az ottani állapotokat nagyon rossznak találta, és számos javítási indítványt terjesztett a császárnő elé, aki ennek nyomán megbízta az egész egyetem megreformálásával. Ez, különösen az orvosi karon igen eredményes volt, a fakultás hamarosan európai hírnévre tett szert. A sikeres bécsi reformokat a Habsburg birodalom más főiskoláin is be kívánták vezetni, így szükségszerűen merült fel Nagyszombatban az orvosi kar létesítésének terve, ami a jezsuita egyetemi vezetésnek nem volt túlságosan ínyére. A jezsuita rendet 1773-ban feloszlatták, és 1769-ben, amikor az egyetemet orvosi karral egészítették ki, az addigi érseki egyetem lényegében királyi egyetemmé alakult. A kar öt tanszékké nyitott. Egyike volt ezeknek a kémia—botanika tanszék. E két tárgy egy professzorra ruházása akkoriban nem volt ritka más egyetemeken sem, így a bécsi egyetemen is így volt. A bécsi egyetem orvosi kara különben is igen nagy szerepet játszott a nagyszombati működésében, utóbbit jóformán gyámsága alá helyezték. Mindenben Bécshez kellett fordulnia az új fakultásnak, tanterv, tankönyv, előadások tematikája, kinevezések stb. ügyében egyaránt. Ugyanakkor korlátozták a nagyszombati diploma érvényességét. Az ott nyert diplomával ugyanis csak Magyarország területén praktizálhatott a doktor, míg a bécsi diploma az egész monarchia területén érvényes volt.

Az új tanszékekre pályázatokat hirdettek. Túl nagy érdeklődés nem volt. A kémia—botanika tanszékre öten pályáztak. Bécsből érhető módon senki sem pályázott a kisvárosba, a pályázatok közül érdekes módon négy a hadseregből, katonarvosoktól érkezett. Az egyetelen civil egy osztrák orvos, Winterl Jakab József volt, aki a bányakamara szolgálatában Selmechányán működött bányakerületi főorvosként. Osztrák volta ellenére Winterlnek nagyon nagy és fontos szerep jutott a magyarországi kémia történetében.

Winterl Eisenerzben született 1773. április 15-én, ebben a bányásztájerországi bányavároskában, ahol a híres Eisenberg (Vashegy) van. E hegy az egyik legnagyobb külszíni vasércletelep, melynek fejtését már a rómaiak megkezdték, és ez máig is folyik. Winterl Bécsben folytatta tanulmányait s szerezte orvosi oklevelét. Steyr városában kezdte orvosi praxisát, majd onnan sikerrel pályázta meg a Selmechányára hirdetett főorvosi állást, s onnan Nagyszombatot. Itt persze még semmit sem talált, reá várt a tanszék és a hozzá kapcsolódó botanikus kert megtervezése, természetesen az előadások megtartása is. Élete folyamán háromszor kellett tanszéket és botanikus kertet terveznie és szerveznie. Az egyetemet Mária Terézia 1777-ben Budára a királyi palotába helyezte át, majd onnan II. József 1783-ban Pestre.

Nagyszombatban az ún. *Albertinum*-ban kapott helyet a kémiai tanszék. Tudjuk, hogy kémiát egy nap kivételével minden hétköznap du. 4—5 között adott elő Winterl az első éves orvostanhallgatóknak. A tananyag vázlata is fennmaradt:

Testek megismerése, természetelmélet, földek. Az éghetetlen komponens. Sók. Fémek. Állati és növényi anyagok. Kémiai affinitás. Gyógyszeranyagok és készítésük. (Fenti adatok egy 1773-as beadványból valók, ahonnan azt is megtudjuk, hogy Winterlnek sem kemencéje, sem laboratóriuma nem volt.)

Tankönyvként Boerhaave híres, de addigra már elavult „*Elementa chemiae*” c. művét kellett használnia, de később a bécsi fakultás megengedte neki, hogy saját szövege szerint tartsa óráit.

Budán ezt a tanszéket tűzvesélyessége miatt mégsem a palotában helyezték el, hanem egy különálló épületben, Pesten az Újvilág és Hatvani (ma Semmelweis és Kossuth Lajos utca) sarkán álló kétemeletes, korábbi „megzavarodott elméjük” házába telepítették a klinikai betegszobákkal közös épületbe.⁶

⁶ Szabadváry F. — Szőkefalvi-Nagy Z.: *A kémia története Magyarországon* (Budapest, Akadémiai Kiadó 1972) p. 100—104; Szabadváry F.: *Az analitikai kémia módszereinek kialakulása* (Budapest, Akadémiai Kiadó 1960) p. 88—96.

Az első emeleten volt a kémia, 3 szobával, a tanteremmel és két laboratóriummal. Than Károly szerint a tanteremben 30 hallgató fért el, a laboratóriumban, amelyet sötét, büdös barlangnak nevezett, legfeljebb 15 hallgató tudott egyidejűleg dolgozni. A másodikon voltak a betegsöbák. Klinikusok és betegek az elkövetkező nyolcvan évben folyamatosan panaszkodtak a kémia felől érkező bűzös gőzökre és gázokra.⁷ 1870-ben költözött aztán tovább a tanszék, amely akkor már nem az orvoskarhoz, hanem a bölcsészeti karhoz tartozott. Akkor a világ egyik legmodernebb kémiai épületeként dicsőítették a Múzeum körúti Trefort kertben felépült új otthont, melyben további 110 éven át működött. Ezalatt, érhetően a legmodernebből nagyon elavulttá vált. 1989-ben a tanszék a lágymányosi Duna-partra költözött. De minket a tanszék e közleményben csak 1850-ig érdekel, ameddig az orvoskarhoz tartozott.

Winterl Jakab sikerrel vette az akadályokat. Nemcsak tanszéket vezetett és oktatott, hanem kutatott, publikált, könyvet írt, külföldön is nevet szerzett, szóval rendkívül fáradhatatlan, aktív férfiú volt, aki nagyon hamar beilleszkedett az új német—latin—magyar környezetbe. Kezdeményezett egy Magyarországi Tudós Társaságot is, igaz *Gelehrte Gesellschaft Hungarn* elnevezéssel, 1784-ben. Ennek ő lett az elnöke, s ő adott elő a Társaság úgy tűnik egyetlen ülésén, 1784 júniusában: „*Az elektromos anyag kémiai módon való vizsgálata*” címmel. Ez németül történt persze és meg is jelent a *Monatliche Früchte einer Gelehrten Gesellschaft in Hungarn* c. „folyóiratban”, melynek ez volt az első és egyetlen megjelent száma. Winterl harminckilenc évig állt a tanszék élén, 1809-ben vonult nyugalomba, és még ugyanazon év november 23-án elhunyt.⁸

Winterl főműve a *Prolusiones ad chemiam saeculi decimi noni* (Készülés a 19. század kémiájára) című könyve (Buda, 1800). Ez az elég bonyolult tartalmú könyv híven tükrözi Winterl jó és előremutató kémiai megérzéseit, továbbá élénk spekulatív fantáziáját elméletek gyártására. S hibáját, hogy elméleteihez igyekezett kísérleti eredményeit alárendelni, illetve azokkal elméleteit igazolni.⁹

A könyvben Winterl kifejtett egy elképzelést a kémiai vegyületek dualisztikus összetételéről, mely szerint ezek két hatásos princípiumból állnak, nevezetesen savprincípiumból s bázisprincípiumból. A pozitív elektromosság a bázikus princípium, a negatív pedig savas. Ezek arányai szabják meg az egyes anyagok minőségét. Elgondolásait már befolyásolták Lavoisier nézetei. Egyetértett vele abban, hogy a flogiszton-elmélet téves, de nem fogadta el a francia tudós tanait sem. Sok minden történt akkoriban a kémiában. Tudott volt már, hogy az ősidők óta elemeknek, sőt őselemeknek tartott víz, hidrogénből és oxigénből áll. Az elektrokémia legelső megfigyelései is ebbe a korba estek, és erősen befolyásolták Winterl gondolkodását. A vízbontásnál szerinte a negatív elektromosság egyesül a vízzel s képezi a hidrogént, vagyis vízbázist, s fordítva, az oxigén a vízsavat. Mindenesetre Winterl az elsők közé tartozik, akik a vegyületek szerkezetét valamiféle elektromossággal próbálták magyarázni. Mondhatjuk talán, hogy Berzelius dualisztikus elektrokémiai elméletének bizonyos mértékig előfutára volt.¹⁰ A könyv mindenesetre feltűnést keltett Európában, számos híve is akadt, köztük Oersted, a neves dán fizikus, aki a latin könyvet németre is lefordította.¹¹ Igaz, hogy Oersted akkor még csak egy filozófálgató 26 éves patikus volt.

Winterl életének legnagyobb kudarcát is egy kísérleteiből levont elhamarkodott elmélet okozta.

Analitikai vizsgálataiban azt találta, hogy bármiféle anyaggal dolgozott, mindig visszamaradt egy anyagocska, mely szerinte minden ismerttől különbözött, de mindenben megtalálható. Ezt egy új elem-

⁷ Györy Tibor: *Az Orvostudományi Kar története 1770–1935* (Budapest, 1935) p. 81

⁸ Antal J. — R. Harkó V. — Vida T.: „Az orvosi kar fejlődése Budán és Pesten 1777-1806” In: *Comm. Hist. Artis Med.* 57–59. (1971), p. 119–140.

⁹ Winterl, J. J.: *Prolusiones ad chemiam saeculi decimi noni*. (Buda, 1800) p. XII. és 270.

¹⁰ Györi T.: *Az Orvostudományi Kar története* c. könyvében hangsúlyozta, hogy Winterl egyike volt Berzelius dualisztikus elektrokémiai elméletének egyik legelső elfogadója. Ez képtelenség, hiszen Winterl már rég nem élt, mikor Berzelius ezen elmélete megszületett. Fordítva valószínűleg áll a dolog: Winterl nézetei hathattak Berzeliusra elmélete kidolgozásában.

¹¹ Oersted, J. Ch.: *Materialen einer Chemie des neunzehnten Jahrhunderts* (Regensburg, 1803) Más fordítások tanítványától és későbbi utódától, Schuster Jánostól: *Jakob Joseph Winterls Darstellung der anorganischen Natur*. Jena 1804; *System der dualistischen Chemie des Prof. Jakob Josef Winterl* (Berlin 1807)

nek minősítette, amit *androniának* nevezett. Kévéssel rá talált még egyet, amely a *thelike* nevet kapta. Ez még nem lett volna baj, több téves elemfelfedezés is akadt abban az időben. Ám Winterl fantáziája tovább lépett. A két anyagot azonosította két princípiumával, valamiféle őselem-félének vélte őket, amelyek minden más elem alkotórészei. Nézetei, megállapításai nagy feltűnést és vitát keltenek. A Dán Tudományos Akadémia, valószínűleg Oersted kezdeményezésére, aki — úgy tűnik — kezdett kételkedni Winterlben, pályázatot írt ki Winterl igazságának igazolására vagy megcáfolására. Winterl készséggel küldött mintát androniájából, amelyről azután 1809-ben a Francia Akadémia négy neves kémikusa megállapította, hogy az bizony közönséges kovaföld.¹²

Ez a tény persze Winterl nemzetközi tekintélyét megingatta, ám akkor ő már régóta betegeskedett, s még ugyanazon évben, 1809. november 23-án meg is halt. A dolog el is felejtődött volna, ha Hermann Kopp, a múlt század nagy kémia-történet-írója, máig is forrásként használt nagy munkájában meg nem emlékezik az esetről, azt avval a megállapítással zárva, hogy a párizsi eredmény „*véget vetett az egész Winterl-féle szélhámosságnak*”.¹³

Winterl gyógyvíz-analízissel is foglalkozott, és annak menetére kidolgozott egy módszert. Ezt egy tanítványa, Österreicher Manes József *Analysis aquarum Budensium praemissa methodo Prof. Winterl* című 1781-ben megjelent doktori disszertációjából ismerjük, ahol a szerző azt részletesen leírta. E könyv több okból is érdekes: szerzője az első zsidó vallású hallgató volt, aki II. József türelmi pátense alapján doktorálhatott a budai királyi egyetemen. A műben található a világ egyetlen analitikai módszere vízben oldott flogisztont meghatározására, végül mert a Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtárában található példány lapjait én vágtam fel vagy 30 évvel ezelőtt, addig azt a példányt senki sem forgatta.

A Winterl-féle vízvizsgálati módszerből megtudjuk, hogy az kora színvonalán állt, hogy felszerelése kielégítő volt, hogy egy kút vízének elemzéséhez szükséges eszközök és vegyszerek beszerzési ára egy budai patikából 70 részes forintot tesz ki. Szűrőpapírt is használt, de ajánlott Winterl egy szűrőtégelyt is, egy olyan üvegedényt, melynek alján repedés van.¹⁴

A flogisztonelemélet a 18. század egyik fontos elmélete volt, mely szerint az éghető anyagok mind egy nagyon könnyű közös alkotórészt tartalmaznak, a flogisztont. Égéskor a flogisztont távozik és egyesül a környező levegővel. Ezen az alapon persze már eleve különös a feltételezés, hogy az ásványvíz is tartalmaz flogisztont, bár nyilván a szén-dioxid pezsgése sugalmazhatta ezt a feltevést, hiszen akkor a CO₂ összetétele és minősége még ismeretlen volt.

A flogisztont-meghatározás részleteibe most nem megyünk bele, azt egyikünk már többször közzétette.¹⁵ A módszer logikája a legfigyelemreméltóbb, mert ha az alapreakció, nevezetesen, hogy a flogisztont reagál salétromsavval igaz lenne, akkor minden további elég körülményes számítás teljesen stöchiometrikan történt, jóllehet a stöchiometria még egyáltalán nem is létezett. Továbbá itt találtam az első „vakérték” számítás is. Ebből következik, hogy a különböző budai ásványvizek flogisztontartalmát azonosnak találta (1/16 gran/cantharus), kivéve a margitszigeti vizét, amelyikben csak ennek ötödét lelta.

Megjegyezzük még, hogy Boyle 150 évvel korábbi próbálkozásától eltekintve, Winterl használt először e munkában kénhidrogént fémek minőségi kimutatására, ami a nedves úti kémiai minőségi analízisnek maradandóan egyik legfontosabb reagense maradt.¹⁶

Österreicher József 1756-ban Óbudán született. Bár még nem tanulhatott vallása miatt az egyetemen, elnézték neki, hogy járta az előadásokat. A türelmi pátens megjelenése után rögtön benyújtotta már

¹² Winterl, J. J.: „Neue Versuche um Andronia darzustellen” *Neues allg. Journal der Chemie*. 4 (1805) p. 583; Fourcroy, Morveau, Berthollet, Vauquelin: *Annales de Chimie* 71 (1809) p. 225—53.

¹³ Kopp, H.: *Geschichte der Chemie. Braunschweig, Vieweg* 2. k. p. 283—284.

¹⁴ Österreicher, J. M.: *Analyses aquarum Budensium* (Buda, 1800) p. 18, 23, 25.

¹⁵ Szabadváry F.: „Vízben oldott flogisztont meghatározása” *MTA III. Kém. Tud. Oszt. Közl.* 16 (1961) p. 41; „Professor Winterl und die Bestimmung des in Wasser gelösten Phlogistons” *Österreich. Chemie Zeitschrift* 90 (1989), p. 84 és 184.

¹⁶ Österreicher, loc. cit. p. 60.

elkészült disszertációját, és 1782-ben orvosdoktori diplomát nyert. Az óbudai kórházban kezdte meg működését, majd Balatonfüred első orvosaként működött, és sok érdeme volt e helység gyógyfürdői felvirágoztatásában. Miután a bencés rend visszakapta birtokát, elbocsátották. Sopronban tevékenykedett, ahol egy szóda- (Na_2CO_3) gyár alapításával kísérletezett, majd Bécsben telepedett le, ahol jólmenő orvosi praxist folytatott 1831-ben bekövetkezett haláláig.

Winterl és Kain nevű szerzőtársa egy cikkükben beszámoltak arról, hogy barnakövet faszénnel iz-zítva egy fémet nyertek. Nem mentek azonban ennél tovább, jöllehet ez a fém csak a mangán lehetett, melyet e szerint elsőnek ők állítottak elő.

Winterl jelentősége hazai kémiai tudomány fejlődésében azonban nem is annyira kutatói munkás-ságában, hanem „iskolaalapító” oktatói tevékenységében rejlik. Az első magyar kémikus nemzedék tanítványainak sorából került ki. Ők terjesztették ezt a tudást, és már nemcsak magyarországi kémiát műveltek, hanem létrehozták a magyar nyelvű kémiát is. *Nyulas Ferenc*, Erdély főorvosa írta az első magyar nyelvű kémiai tárgyú könyvet *Erdély országi orvosi vizeknek bontásáról közönségesen* címmel (Kolozsvár, 1800). Egy másik Winterl-tanítvány, *Kováts Mihály* doktor jelentette meg az első, címében is kémiakönyvet *Chémia vagy természettitka* címmel 1807-ben, Budán. A könyv lényegében ugyan egy már idejét múlta német könyv fordítása, de ez nem von le érdemből. Mindkét szerzőnek legfőbb problémája az volt, hogy a kémiának nem volt magyar szókinccse. Erről Nyulas előszavában így írt: „*Elég bőv a magyar nyelv, így szól egy nagy nyelvművelő, nincs miért új szokról gondoskodnunk. Elég bőv, az igaz, beszélteni közönségesen, de nem tudományosan írni, mert ma akármi tudománynak nyúljunk írásához magyarul, hasonló fáradságunk egy sűrű erdőben utazáshoz, ahol mindenütt akkor kell magunk előtt az utat csinálni, amikor utazunk. Nekem többet kellett a munkámban a tárgyszóknak kitételeivel, mint a vizeknek bontásával küszködnöm. Még senki magyarul vizet nem bontott s a kémia is ujság nyelvünkben, innen szükségképpen sok új szót kellett csinálnom.*”¹⁷

Kováts Mihály könyve előszavában pedig ez áll: „*a magyarnak mind az esze alkalmazatos a'ra, hogy a tudományokat magyarul tsepegtesse kedves magzatjanak az elméjékbe..., mert ha igaz, hogy magyarul irhatni Chémiát, a'kor igaz léssen az is, hogy magyarul minden tudományt irhatnia, tudva lévén, hogy a' Chémia a' legujabb és legnehezebb tudomány.*”¹⁸

Mindketten és még sok más szerző a természettudományok területén tehát a magyar tudományos nyelv hiányával küszködött, s munkájában ezt próbálta megteremteni. Ez volt a tudósok legfontosabb törekvése a múlt század első felében, a reformkorban. A tudományos nyelvújítás egyik leghatékonyabb motorja Winterl egy másik tanítványa és tanszéki utódja, *Schuster János* lett.

Winterlnek két kedves tanítványa volt, *Schuster János* és *Kitaibel Pál*. Utóbbi már 1802-ben professzori címet kapott, de tanszéke még nem volt. Winterl halála után néhány évvel tanszékét kettéválasztották elvileg, de még nem helyileg. *Kitaibel* lett a botanika, *Schuster* a kémia tanára. *Kitaibel Pál* azonban jóformán sosem tartott előadást, állandóan botanikai-zoológiai feltáró utakon járta az országot, időnként már komoly figyelmeztetésben részesítette mulasztásaiért a Helytartótanács, de ő betegségére hivatkozva mindig kitért, és folytatta útjait. Munkája dandárja a botanika területére esik, nagy érdeme Magyarország flórájának felderítése. Több növény latin neve máig emlékeztet személyére és felfedező-jére, ám a kémiában is voltak eredményei. Nagy hibája, hogy csak feljegyzett, de szinte semmit sem publikált, ezt mindig csak tervezte, s így majdnem minden csak jegyzeteiből, utólag került elő hagyatékából, így például számos magyar gyógyvíznek az elemzési eredménye is. Ezeket tanártársa, *Schuster* publikálta *Hydrographia Hungariae* címmel, 1829-ben. Akkorra azonban eredményei már elavultnak minősültek.

Volt *Kitaibel*nek egy fontos megfigyelése. Klórmeszet állított elő úgy, hogy konyhasóból kénsavval és barnakövel klórgázt fejlesztett, és ezt oltott mészbe vezette. Észrevette azt is, hogy ez az új vegyület fehéríti a vásznot. Mindez azonban szintén nem került publikálásra, csak 1795-ös jegyzeteiből vált ismertté.

¹⁷ Nyulas F.: *Az erdélyországi orvosi vizeknek bontásáról közönségesen* (Kolozsvár, 1800) p. XXV.

¹⁸ Kováts M.: *Chémia vagy természettitka* (Buda, 1807) p. V.

Pedig ez a felismerés iparilag nagyon hasznosítható lehetett volna. A megelőző években feltalált textiltelítők segítségével kialakult a nagyipari textiltelítés. Ennek nagy problémája a termelt vászon fehéritése volt.

A takácsok régi, napra kitergetéses, tejjel megspiccelő módszerét ebben a nagyságrendben már nem lehetett alkalmazni. Különböző kémiai eljárásokkal kísérleteztek. Így többé-kevésbé bevált a hipoklorit oldat. Ám annak megfelelő koncentrációját nehéz volt beállítani. Ha nem volt elég tömény, nem fehéritett kellőképpen, ha túl töményre sikerült, szétmarta a vásznat. A szilárd halmazállapotú klórmész viszont könnyen volt szállítható, és belőle egyszerű súlyméréssel elő lehetett állítani a megfelelő oldatot. Az angol Tennant 1798-ban megint felfedezte a klórmész, függetlenül Kitaibeltől, hiszen arról nem is tudhatott. Azután rögtön sikerrel be is vezette a textiltelítésbe. Egy egész gyáripart hozott létre erre a célra Angliában! Meggazdagodott rajta. Egy régi technikatörténeti alapmegállapítás igazolása ez a történet is, nevezetesen hogy ott és akkor kell feltalálni valamit, ahol arra éppen társadalmi igény van. Akkor tud a találmány érvényesülni. Ám hol volt még Magyarországon 1795-ben textil gyáripar? Honnan tudhatott volna a fehéritési igényről Kitaibel?

Hiszen még annak híre sem jutott hozzá, hogy Erdélyben 1782-ben Franz Joseph Müller egy addig ismeretlen fémot fedezett fel, amit Klaproth berlini kémikus 1798-ban igazolt, és elnevezte tellurnak. 1789-ben ugyanezt a fémot Kitaibel is felfedezte egy börsönyi ércben. Ezt kivételesen leírta, és elküldte egy bécsi professzornak véleményezésre, ám az meg nem jelent. Amikor viszont Klaproth közleménye megjelent, és erről Kitaibel értesült, a sajtóban azzal vádolta Klaprothot, hogy az ő felfedezését elorozta, amikor Bécsben jártában megismerte kéziratát. Klaproth védekezett, hogy ő sosem tartotta magát a tellur felfedezőjének, kifogásolt cikkében is csak igazolta Müller állítását, sőt Müller felfedezői érdemeit abban külön is kiemelte. Epés levelezés indult meg a két tudós között, mely teljes egészében már többször közlésre került, és Kitaibel ugyancsak a sajtóban közölt bocsánatkérésével fejeződött be.¹⁹

A levelezésből mindenesetre megállapítható, hogy akkoriban a lovaskocsi Berlin és Pest között jól működött, mert kéthetente váltottak leveleket! Ma sem történik sokkal gyorsabban!¹⁹

Kitaibel Pál a Sopron megyei Nagymartonban született 1757. február 3-án. Sopronban, majd Győrben tanult, szerzetesnek készült, ám ezt feladta, és a budai egyetemre iratkozott be, először jogásznak, aztán átment az orvostudományra. Winterl a tehetséges ifjút még hallgató korában maga mellé vette a tanszékre, és megbízta a tanszékhez tartozó botanikus kert gondozásával és az ásványi-növényi gyűjtemény gazdagításával. 1817-ben professzorként nyugdíjba vonult, és még ugyanazon évben december 13-án elhunyt. Mint látható, egész pályáját Magyarországon futotta be. Furcsa tehát, hogy az osztrák posta két vagy három éve *Nagy osztrák kémikusok* címmel négybélyeges blokkot adott ki, ezek egyike Paul Kitaibel. Igaz, hogy Nagymarton ma Burgenlandban van Mattersburg néven!

Schuster János lett Winterl utóda a kémiai tanszéken. Schuster Péccsett született 1777. május 10-én, apja sváb nemzetiségű pékmester volt. Péccsett járt középiskolába, majd két évet végzett a helyi akadémia bölcsészeti fakultásán. 1794-ben iratkozott be a pesti orvosi fakultásra, ahol 1802-ben nyerte orvosi oklevelét, ám orvosként sosem dolgozott. Winterl professzor rögtön a tanszékre vette tanársegédként. Ebben a minőségben két tanulmányutat tett német kémiai intézetekben. 1808-ban megpályázta a megüresedett pesti természetrajzi tanszékot. 1809-ben, Winterl halálát követően ő vezette a kémiai-botanikai tanszékot is. 1811-ben utóbbira hivatalosan is professzori kinevezést nyert. 1817-ben a botanika önállósult, és Schusternek a kémia maradt, s azt vezette 1838. augusztus 19-én még mint aktív professzorként bekövetkezett haláláig. Schuster széles körű tiszteletnek örvendett Pesten, sokoldalú tevékenysége folytán. Zenét is szerzett, egy kantátája nyomtatásban megjelent, melleleg Pest város törté-

¹⁹ Szathmáry L.: „Kitaibel Pál mint kémikus” *Magyar Gyógyszerésztud. Társ. Évkönyve* 1931, p. 343—375; Szabadváry F.: *Az elemek nyomában* (Budapest, Gondolat Kiadó 1961) p. 146—153; Szabadváry F. — Szőkefalvy-Nagy Z.: *A kémia története Magyarországon* (Budapest, Akadémiai Kiadó 1972) p. 163—169; Szabadváry, F. — Tringli, I.: „Franz Joseph Müller und die Entdeckung des Tellurs” *Österreich in Geschichte und Literatur* 33 (1989), p. 307—319.

netéről is írt egy könyvet német nyelven.²⁰ Sírkövére társadalmi gyűjtést indítottak, amelyből nyolcszor annyi pénz gyűlt össze, mint amennyire szükség volt. A fölös összegből tudományos alapítványt hoztak létre, mely a világháborúig működött. Schuster lett a Magyar Tudományos Akadémia első kémikus tagja, 1831-ben választották meg. 1821-ben az egyetem rektora volt. Ám a kémia területén különösebb eredményeiről nem számolhatunk be. Érdeme másban van²¹.

A reformkorban, mint említettük, a magyar természettudósok egyik legfontosabb feladata a természettudományok magyar nyelvének megalkotása volt, a természettudományi nyelvújítás. A tudományok nyelve hazánkban mindaddig a latin vagy a német volt. A kémiában és az orvostudományban a magyarul alig tudó Winterl Jakab orvos tanítványai végezték el ezt a munkát. Érintettük már az úttörő doktorokat, Nyulás Ferencet és Kovács Mihályt. Schuster János ezeknél többre törekedett. Ő nem egyes szavakat kreált, hanem egy teljes magyar nyelvű kémiai nomenklatúrát dolgozott ki, amely azonban idővel elenyészett. A kor szemében viszont eleget tett a Magyar Tudós Társaság (később Tudományos Akadémia) azon alapvető alapítási célkitűzéseinek, hogy feladata „a tudományok és szépművészségek minden nemeiben a nemzeti nyelv kimíveltetésére igyekeztek”.

Schuster minden kémiai elemnek, s ezek révén a vegyületeknek magyar nevet adott. Az aranyból indult ki, ez volt az alap. Úgy vélte, hogy ez a „legmagyarabb” elem: az „anya” szóból vezette le. *Arany* szavunk valójában a farszi (iráni) *siran*-ából származik: vándorlásaink során gyakran kerültünk kapcsolatba különböző iráni népekkel, tény hogy a honfoglalók már ismerték az arany szót és természetesen az aranyat is.

Nendtvich Károly, Schuster adjunktusa és magyarosított kémiai nevezéktanának továbbfejlesztője szerint Schuster maga ugyan nem beszélt tökéletesen magyarul, de kémiai szakkifejezések magyarosításával „privát passzióból” évtizedeken keresztül foglalkozott. Láthatjuk új elnevezéseiből is, hogy a magánhangzóilleszkedés törvényének semmibevétele nem zavarta. Ugyanakkor viszont Schuster érdeme, hogy a nem egészen egyetemi, de a tanszéken történő gyógyszerész-oktatás előadásait magyar nyelven tartotta, és megengedte, hogy a hallgatók szakdolgozataikat is magyarul írják. Nevezéktana, melyet tulajdonképpen sosem publikált, éppen e gyógyszerész dolgozatok révén maradt fenn.²²

Schuster János halála után a tanszék betöltése két évet váratott magára. Adjunktusa, az ugyancsak pécsi születésű *Nendtvich Károly* diplomájának megszerzése, 1836 óta a tanszék munkatársa joggal számított az utódlásra. Részt vállalt Schuster magyarosító munkásságában és azt annak halála után folytatta, sőt továbbvitte. Közreműködött a reformmozgalomban, ám ez nem szólt akkoriban javára. E körökben már ugyanis követelések hangoztak el, hogy az egyetemen vezessék be a magyar nyelvű oktatást. Az oktatás hivatalosan tudniillik még mindig latinul folyt, bár számos tárgyat már németül adtak elő. Ám a magyar nyelv bevezetése egyáltalán nem volt célja a kormánynak, és tudatosan töltötték be katedrákat magyarul nem is tudó professzorokkal.

Két évig pályázatot sem írtak ki Schuster helyére. A természettudomány professzora, *Sadler János* látta el a tanszékvezetői feladatokat, míg a kémia előadásokat *Nendtvich* tartotta. 1841-ben aztán pályázat útján *Nendtvich*et mellőzve egy *E. Sangaletti* nevű bécsi orvost neveztek ki, aki magyarul egyáltalán nem is tudott. Nagyon rossz választás volt. *Sangaletti* semmi nyomot nem hagyott a kémia történetében. Egyetlen publikációjáról sem tudunk, gyenge tudású, rossz előadó volt, aki már korábban eredménytelenül pályázta meg a prágai egyetem kémiai tanszékét.

Nendtvich mögött már jegyezhető tudományos eredmények voltak. 1845-ben a Tudományos Akadémia is tagjává választotta. A József Ipartanoda megalapításakor (1846) megpályázta és el is nyerte annak kémiai tanszékét. Az Ipartanoda helyileg az egyetem épületében kezdte meg működését, és az oktatás magyar nyelven folyt. Ezért az orvostanhallgatók is szívesebben hallgatták *Nendtvich* előadásait.

²⁰ Schuster J.: *Geschichte der Stadt Pesth* (Pest, 1806)

²¹ Szókefalvy-Nagy Z.: *Adatok a hazai kémiai tanszékek történetéhez* III. Schuster János. Az Egri Tanárképző Főiskola Füzetek (Eger, 1969); Szabadváry F.: „Schuster János (1777–1838)” *Kémiai Közl.* 48 (1977), p. 1–3.

²² *Gyógyszeres értekezések, melyeket Schuster János vezérlése alatt a magyar nevendék gyógyszerészek közönségesen elmondottak* (Pest, 1829)

Az 1848-as márciusi forradalom után az Egyetemi Tanács már március 22-én elrendelte a magyar nyelvű oktatást. Sangaletti ironikus levélben jelezte, hogy három nap alatt sajnos semmiképpen nem tud megtanulni magyarul, és ezért a feltételt nem tudja teljesíteni. Ekkor Nendtvichet hívták meg az előadások tartására, aki 1848. április 4-én tartotta az első magyar nyelvű kémiaelőadást magyar egyetemen. Dicsősége nem tartott sokáig. Windischgrätz bevonulása után, 1849-ben Sangaletti került vissza és vezette a tanszékot a fentebb jelzett módon, 1853-ban történt nyugalomba vonulásáig. Utóda megint Bécsből jött *Theodor Wertheim* személyében, aki lényegesen jobb professzor és kémikus volt elődjénél. 1860-ig a magyar nyelv újra bevezetéséig vezette a tanszékot, nem is eredménytelenül. Ekkor átadta helyét *Than* Károlynak és maga a grazi egyetemre távozott.

Míndez azonban már meghaladja témánkat. A Thun-féle felsőoktatási reform alapján 1850-ben a kémiai tanszékot szervezettel az orvostudományi karra sorolták be, mivel az egyetemen megindult a középiskolai tanárképzés. Ám az orvoshallgatóknak még közel száz évig ez a tanszék oktatta továbbra is a kémiát, 1877-től megosztva az újonnan szervezett 2. számú kémiai tanszékkel.

FERENC SZABADVÁRY, Ph. D.; D. Sc.
ÉVA VÁMOS, Ph. D.

Országos Műszaki Múzeum
Kaposvár u. 13—15.
Pf. 3115
Budapest, H-1112 Hungary

SUMMARY

After a short introduction on the development of the medieval universities at Pécs, Óbuda, and Pozsony, and mentioning those who lectured in medicine in Hungary, the authors emphasise that modern chemistry was born during the 16th and 17th century. They stress the role of Paracelsus who invented iatrochemistry, and that the first independent chairs, were founded in Germany in the beginning of 17th century at Altdorf, Marburg, Jéna, but were followed suit by Paris, when the *Jardin des Plantes* were erected. The first chemical textbook, the *Cours de Chimie* (Paris 1665), was also the work of a Frenchman, namely Nicolas Lémery (1645—1715).

From the 18th century chemistry was also included in the curriculum of medical education in Hungary. Among the chairs of the newly founded medical faculty at Nagyszombat we find the chemical-botanical department in 1769. Its first professor was an Austrian physician *Jakab Winterl* (1773—1809), who had been a head physician at Selmecbánya, in Northern Hungary. Owing to a rash and premature publication Winterl's international reputation was unfortunately undermined in the last century by a leading German science historian, Hermann Kopp. The authors stress, however, that Winterl indeed played an important role in organizing the chemical department, and purchasing all the necessary equipment needed for up to date researches and analyses. And above all, in his *Prolusiones ad chemiam saeculi decimi noni*, he foresaw many forthcoming paths and discoveries of 19th century chemistry.

After Winterl's retirement the department was divided into two parts. *Pál Kitaibel* (1757—1817) led the botanical department and *János Schuster* (1777—1838) the other one for chemistry. Kitaibel made a name for himself by depicting Hungarian flora, but he also made discoveries in chemistry. He discovered chlore lime, before Tennant in 1795, a material which might have been used for whitening textiles. Schuster, on the other hand, introduced a system of Hungarian terms for chemical science. He was also the first chemist among the members of the Hungarian Academy of Sciences. After his death in 1838 the professorship had been vacant for two years, because the authorities did not want to nominate Schuster's assistant, the devoted patriot *Károly Nendtvich* (1811—1892). It was eventually *E. Sangaletti*, who was appointed, in spite that he had not produced any publication at all, upon which his application to the professorship in chemistry to the Prague University had been turned down.

Though Nendtvich led the department during the revolution of 1848/49, Sangaletti returned in 1849 and remained there until 1853. His successor, *Theodor Wertheim* from Vienna, was a much better chemist and lecturer. He led the department until 1860, when he moved to the University of Graz. Though in 1850 the department was removed from the medical faculty to the faculty of arts, because the university began to educate secondary-school teachers as well, the education of medical students was carried on there for another century. The authors mention *Károly Than (1834–1908)*, who became Wertheim's successor at the department.

AZ ORVOSTÖRTÉNELEM HELYZETE MAGYARORSZÁGON*

ANTALL JÓZSEF

I.

Az orvostörténelem hazai helyzetének vizsgálatakor egyaránt szólnunk kell az eredményekről és a kudarcokról, évtizedes, néha évszázados akadályokról. Természetesen e helyen most nem vállalkozhatunk az orvostörténelem historiográfiai tárgyalására, a történettudomány és az orvostudomány határterületként jelentkező diszciplína apológiájára. Nyilvánvaló, hogy a két „anyatudomány” érdeklődése, értékelése, elismerése meghatározza az orvostörténelem súlyát és fejlődését. Mindjárt megállapíthatjuk, hogy egyik sem kényeztette el. Nem járnak messze az igazságtól azok, akik szerint „historia medica est ancilla medicinae et historiae”. Célunk csak az lehet, hogy reális képet adjunk általában a jogos „elvárások” követelményeihez, a színvonal megkövetelhető mértékéhez nyújtsunk tájékoztatást. Külön tanulmányban foglalkoztunk az orvostörténelem oktatásával a világ különböző egyetemein. Ezekről a kérdésekről, illetve az orvostörténelem egész problémaköréről az irodalomjegyzékben megadott cikkekben találhat adatokat az érdeklődő.

Nem a keserűség szól belőlünk, amikor megállapítjuk, hogy az elmúlt évtizedekben több orvostörténész tett kísérletet a szakterület adott „helyzetképének” és a teendők megörökítésére — és ezek közül nem egy még mindig időszerű. Utalunk Győry Tibor, Antal Lajos, Bálint Nagy István, Ernyey József, Diósady Elekes György, Regöly-Mérei Gyula — sorolhatnánk még néhány nevet — írásaira, ezek orvostörténelmi és tudománypolitikai vonatkozásaira. Bálint Nagy írja (1931): „Hangoztatja továbbá Antal egy olyan orvostörténelmi organizáció szükségességét, amely a kutatást megkönnyítené és elősegítené s a magukban hivatottságot érző fiatalokat összegyűjtené. Segítségül hívja a szegénységéből talpra álló Magyar Tudományos Akadémiát, amely pályamunkák kitűzésével erőteljesen fellendítené a magyar orvostörténelmi kutatómunkát.” Elekes (1937) pedig még korábbra nyúlt vissza, amikor az Orvosi Hetilapból (1870) idéz: „az egyetemek épületei felépülőben. Kiltás van az orvostörténelmi tanszékre.”

Talán még arra is érdemes utalnunk, hogy az orvostörténelem közvetlen művelőin kívül, illetve azt esetleg csak mellékesen művelők és nem művelők között is mindig kiemelkedő személyiségek voltak a támogatói. Korányi Frigyes említette Markusovszky fölött tartott emlékbeszédében, hogy az 1848. évi reformjavaslatokkal összefüggésben Balassa János támogatása mellett Markusovszky Lajos kelt az orvostörténelem védelmére és „egyéni jelentőségének a szélesebb körök előtti elismerése ezen fellépése által lett bevezetve”. De támogatta Hőgyes Endre (felvállalva az orvosegyesületi orvostörténelmi bizottság elnökségét), Bókay Árpád (1906-ban tanszék felállítását javasolva), Grósz Emil, Korányi Sándor, hogy csak néhányat említsünk a nagy magyar orvosok közül. De az elmúlt esztendőben az orvostudományi egyetemek több rektora, professzora hangsúlyozta az orvostörténelem jelentőségét, nem szólva a Magyar Tudományos Akadémia jelenlegi elnökéről, aki megkülönböztetett figyelemmel kísérte mindig az orvostörténészek munkáját, sőt irodalmi munkásságának részévé is tette. A jelenlegi egészségügyi miniszter pedig — talán nem ildomtalan megjegyeznünk — az orvostörténelem nemzetközileg elismert művelője, a Magyar Orvostörténelmi Társaság elnöke.

* Megjelent: Orvosi Hetilap 1981. 10. pp. 555—560.

Megígértük, hogy nem bocsátkozunk az orvostörténelem jelentőségének fejtegetésébe, az orvostudomány és a történettudomány számára egyaránt hasznos szerepének indoklásába. E helyett a legfontosabb szervezeti, szervezési problémákat érintjük, hiszen az orvostörténelem objektív helyzetét a magyar tudományos élet szerkezetében, organizációjában elfoglalt helye, ezzel együtt intézményes alapjainak értéke, jellege határozza meg. Ha egy ország általános civilizációs színvonala szempontjából meghatározó egy-egy korszakban az infrastruktúra kiépítettsége, nem kevésbé fontos partikuláris területeken is az intézményes alapok megteremtése. A legmagasabb rendű szellemi élettel rendelkező történelmi korszakokat szinte meg lehetett semmisíteni, ha nem épült széles intézményes alapokra. De a pusztulásból is képesek voltak — aránylag rövid idő alatt — feltámadni a kiépült infrastruktúrával, de legalábbis gyökereket eresztettek intézményes alapokkal rendelkező országok. Ez nemcsak nemzetpolitikai, hanem tudománypolitikai tanulság is.

II.

A modern tudományos és felsőoktatási rendszerek következtében meghatározza az egyes tudományok helyzetét az akadémiai és egyetemi „képviselő” léte vagy nem léte. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete nem tekinti kutatási tárgykörének az orvostörténelmet, ellentétben például a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetével, amelynek tudománytörténeti osztálya az orvos- és gyógyszerész-történelmet is műveli. De még a testületi jellegű akadémiai intézményi háttére is hiányzik, a korábban volt Magyar Tudományos Akadémia Orvostörténelmi Bizottsága 1966-ban feloszlott, a Magyar Tudományos Akadémia Tudomány- és Technikatörténeti Bizottsága pedig az orvostörténelmet nem tekinti „művelendő” diszciplínának. Ugyanígy nem részesül e szakterület anyagi támogatásban sem a Magyar Tudományos Akadémiától, nem biztosít akadémiai státusokat, mint például a természettudományok, műszaki tudományok történeti művelőinek a kihelyezett státusok és csoportok révén.

Nem kevésbé előnytelen a diszciplína képviselője az orvostudományi egyetemeken, aminek okai között a rossz hagyományokat éppen úgy megtaláljuk, mint a jelen korlátozó tényezőit.

Magyarországon az orvostörténelmet — önálló tanszék nélkül — magántanárok, később rendkívüli tanári címmel vagy mások „mellékesen” adták elő, mindig nagy hátrányokkal küzdve. Schoepf-Merei Ágost volt a diszciplína első magántanára (1836), majd Stockinger Tamás (1847) vette át. Az 1867. évi kiegyezést követően id. Purjesz Zsigmond habilitált (1876) orvostörténelem tárgyköréből. Később Győry Tibor (1902) Budapesten, Bálint Nagy István Szegeden (1931), Herczeg Árpád (1930) és Daday András (1934) Budapesten, Diósadi Elekes György Debrecenben szerzett magántanári képesítést orvostörténelemből. Magyary-Kossa Gyula — a korszak talán legjelentősebb orvostörténésze — más szakterületen szerzett magántanári képesítése mellett foglalkozott e diszciplínával, mint kutató és előadó. Tehát csak magántanárként, fakultatív tárgyként adták elő, illetve az egyes szakágak (belgyógyászat, sebészet stb.) tanárai foglalkoztak történeti kérdésekkel a bevezetőkből. Ennek okai között kétségtelenül megtalálható a tudománytörténet általános lemaradása a politikátörténet, később a gazdaságtörténet stb. egyéb történeti diszciplínákkal szemben. Az „élő” tudomány tudománytörténetének oktatása is inkább a társadalomtudományoknál (jogtörténet, gazdaságtörténet) vagy az azzal érintkező tudományozásoknál (építészettörténet stb.) divott. Ezzel szemben az ún. „alkalmazott tudományoknál”, de a természettudományoknál is háttérbe szorult, nem kapott helyet a kötelező egyetemi tárgyak között.

A világ legtöbb országában, de a vezető tudományos eredményekkel dicsekvő országokban általában megbecsültebb helyet foglalt és foglal el a tudománytörténet mind az adott „élő” tudomány, mind a történettudomány keretében, mint nálunk. Az Amerikai Egyesült Államokban, Nyugat-Európában, a Szovjetunióban és a szomszédos országokban egyaránt. Jellemző, hogy Magyarországon szervezett intézetként (legalább pro forma) csak a kolozsvári Orvostörténeti Intézet működött a második világháború alatt, miután nem szüntették meg a két világháború között létesült román intézetet a Ferenc József Tudományegyetemen. A legszomorúbb az, hogy a magyar tudományos szervezésre oly nagy hatással levő né-

met szisztéma e téren nem hatott. Nem túlzunk, ha megállapítjuk, a legszélesebb intézeti-intézményi hálózattal ma is a Német Szövetségi Köztársaságban rendelkezik az orvostörténelem, és ott kapott a legnagyobb helyet az orvosképzésben. A szocialista rendszerű országok közül — nem véletlen — a Német Demokratikus Köztársaság helyzete igen kedvező, amiben a hagyományoknak és a német nyelvterület rokon követelményeinek van elősegítő szerepe.

Az orvostörténelem egyetemi oktatásának, vizsgakötelezettségének van egy olyan speciális problémája, amire érdemes röviden kitérni. E téren is a német nyelvterülettel való szimbiózisunk következményeivel kell számolnunk, ami az orvostörténelem szempontjából (lehet, hogy másnak is) tragikus következményekkel járt. De ez éppen nem általában a német nyelvterület, hanem az Ausztriával való együttélésünk problémája. Bécsben, részben a pragmatikus gondolkodású belgyógyász, Skoda javaslatára eltörölték a medikusok disszertációs kötelezettségét, és az automatikus doktorátus mellett mentesültek az írásbeli disszertáció terhéért is (a jogászoknál ez megmaradt). Így a Monarchia területén a 19. század közepétől a medikusok nem írtak disszertációt, amelyek kompilációnak, felesleges időtöltésnek, energiapocsékolásnak tűntek Skoda előtt. (Kérdés, hogy e „szakirodalmi gyakorlat” hiánya hogyan egyeztethető össze ma a diplomát követő grafomán követelményrendszerrel, miután Skoda idejében legalább következtetések voltak, és egyetemi tanárok lehettek egyetlen sor publikáció nélkül, például Semmelweis Ignác esetében is, míg ma a klinikusok is „címjegyzék” produkálására kényszerülnek egy főorvosi kinevezéshez.)

Ezt a hagyományt Ausztria és Magyarország megtartotta, az utódállamok az első világháború után általában módosították (francia—angol hatásra is). A doktori disszertációk rendszere az orvosképzésben nemcsak feladatot jelent az orvostörténelmi tanszékeknek, miután igen sokan választják a többi elméleti, nem experimentális szakma között, hanem biztosítja a szakirodalmi publikációs háttérét, a kutatás folytonosságát, a részletkérdések feltárását és egyben a tudományos utánpótlást is. De míg Ausztriában a világ egyik leghíresebb Egyetemi Orvostörténelmi Intézete működik a bécsi egyetemen, amelynek kötelező és fakultatív előadásai, illetve kötelező foglalkozásai is elég alapot adtak a működéshez, addig nálunk a középiskolai „ének”, „torna” melléktárgy rangját sem biztosították számára. A Német Szövetségi Köztársaságban viszont kitűnő intézetek, tanszékek (kb. 22) — professzorok, docensek, asszisztensek stb. részvételével — folytatják az oktatást, a vizsgáztatást, a doktori disszertációk elbírálását valamennyi egyetemükön, hogy csak egy országot említsünk a vezető országok közül.

Főlegesen részletesen indokolni a tudománytörténet, adott esetben az orvostörténelem egyetemi oktatásának fontosságát. Éppen a differenciáció korában igen nagy szükség van az integrációs szemlélet biztosítására, legalább a tudomány történelmi genezisének kérdéseiben. Az általános műveltség és a szakműveltség legnyilvánvalóbb összefüggése, a társadalomtudományok, a természettudományok és a szaktudományok elszakadásának megakadályozása érdekében. Nem szólva arról a pedagógiai-didaktikai előnyről, amit a középiskola és az egyetem kontinuitásában jelenthet, illetve a hivatástudat emocionális tényezőiről. De ezek mind olyan kérdések, amelyekről nem egy tetszetős és látványos nyilatkozat vagy dramatizált „Carmen miserabile” hangzott el. De az ifjúság ostorozása helyett saját hivatásának történelmi távlatú bemutatására van szükség. (Nem egy nyugati és hazai felmérés jelzi, ha módjuk van, éppen a „technicizált” világban nagyarányú érdeklődésre számíthatunk.)

III.

Az akadémia és egyetemi (orvosegyetemi) képviselő hiányának, a meglehetősen negatív kép bemutatása után, ismertetjük röviden a jelenlegi helyzet eredményeit, illetve részeredményeit. Kétségtelen tény, hogy a tudománytörténet, sőt a művelődéstörténet jelentőségének felismerése megtörtént. A történettudomány kiszélesedésének is egyre több jelét láthatjuk. Így a hosszú éveken keresztül — bizonyos ideológiai sematizmus és kompromittáltság következtében — nem egészen „szalonképes” művelődéstörténet újra rangot kapott. Természetesen folynak a viták a határáról, korábban átfogó értelmezése helyett leszűkült a „műveltség-történet” körére, mellőzve a már önállósult szakágak (gazdaságtörténet,

társadalomtörténet stb.) művelését, de az általános történettudomány oldaláról így még inkább fontos helyet adva a tudománytörténetnek is. Ennek jele, hogy ezévben megindul az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a művelődéstörténeti tanszék szervezése és fontos helyet kap több szak képzésében. A tudomány és technikatörténet, legújabbban a biológiatörténet a Magyar Tudományos Akadémia és a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége keretében egyaránt helyet kapott, sőt részben a Műszaki Egyetemen is. Hasonlóan az agrártörténet is külön akadémiai, sőt felsőoktatási pozíciót vívott ki magának. E tendenciának remélhetőleg a mi szakterületünk sem tud ellenállni, az orvos- és gyógyszerész-történelem helyzete is megjavul.

A reményeken túlmenően vannak azonban eredmények is. Így több évtizedes vajúdás, változó sikerek után létrejött az orvos- és gyógyszerész-történelem szakterületének egységes közgyűjteményi jellegű, a közművelődés szolgálatába állított tudományos intézete, az országos jogállású Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. Természetesen ez az országos közgyűjtemény nem pótolhatja jelen feltételei mellett sem az akadémiai vagy az egyetemi intézet (kutató- és oktatóhely) hiányát, de folyamatos fejlődésével egyre szélesebb területen ért el eredményeket, biztosítva a muzeális emlékek, könyvek, iratok stb. jelentékeny részének megmentését, országos hálózata révén pedig a vidéki „támaszpontok” kialakítását (Kőszeg, Sopron, Győr, Kecskemét, Székesfehérvár, Nagykovács stb.). Ebben az intézetben tehát egyesült a korábbi Országos Orvostörténeti Könyvtár (1951) és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum (1965), majd szaklevéltári (1972) jelleget is kapott. Ehhez csatlakozott és az intézet keretében került megszervezésre a budavári Arany Sas Patikamúzeum mint gyógyszerész-történeti múzeumi egység, valamint az Ernyey József Gyógyszerésztörténeti Könyvtár.

Az orvos- és gyógyszerész-történelem támogatói, lelkes művelői korábban a már említett Magyar Tudományos Akadémia Orvostörténelmi Bizottságon kívül helyet vívtak ki maguknak az Egészségügyi Tudományos Tanács Orvostörténelmi Bizottsága létesítésével is, a hatalmas erőfeszítésekből azonban csak korlátozott eredmények születtek. Nem sikerült a frontátörést elvégezni, de nélkülük a mostani eredményekről (így az Orvostörténeti Múzeumról, Könyvtárról) is aligha szólhatnánk. Lényegében ugyanazok foglaltak helyet az Orvos-Egészségügyi Dolgozók Szakszervezete által létesített Orvos-Gyógyszerésztörténeti Szakcsoportban is (1958), amely szervezetek a Magyar Orvostudományi Társaságok és Egyesületek Szövetsége megalakulása (1966) után a Magyar Orvostörténelmi Társaságban mint jogutódban folytatták tevékenységüket. A Társaság létszáma egy évtized alatt ötszörösére emelkedett, de ez természetesen nem jelentheti a tudományszak aktív művelőinek seregét, hanem az érdeklődők, pártolók mellett (350 fő) egy kisebb csapat tekinthető az „elszántak” körének. Rendszeres társasági ülései, szakosztályainak (orvostudomány-történeti, egészségügy-történeti, szociológiai, általános tudománytörténeti, népi orvoslási, gyógyszerésztörténeti, katonaegészségügy-történeti, mentéstörténeti, orvosi numizmatikai) bizottságainak rendezvényei mellett a bázisintézetnek tekinthető Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár segítségével 1974-ben Budapesten rendezte meg a XXIV. Nemzetközi Orvostörténelmi Kongresszust, amelyet a Nemzetközi Orvostörténelmi Társaság több mint fél évszázados történetének máig legnagyobb szabású kongresszusaként tartanak számon mind tudományos előadásait, mind egyéb rendezvényeit illetően. De az sem véletlen, hogy a Nemzetközi Gyógyszerésztörténelmi Társaság eddigi működésünk elismeréseként a magyar gyógyszerész- és orvostörténészeket kérte fel az 1981. évi nemzetközi kongresszusa megrendezésére, amit a Társaság a Magyar Gyógyszerészeti Társasággal és az intézettel vállalt.

A Társaság természetesen nem zárkózott el olyan szervezetek létesítésétől sem, amelyekben olyan területek művelésére tömörülhettek az érdeklődők, aminek más szervezete hiányzott, de közvetve kapcsolódott a Társaság profiljához. Így például az Orvosírók Köre vagy az Orvosi Szaknyelvi Bizottság.

Az orvos- és gyógyszerész-történelem publikációs lehetőségei természetesen igen lényeges problémának tűnnek. Bár az elmúlt esztendőben — és még folytatva — a Magyar Nemzet két orvostörténeti sorozatnak is helyt adott, erre az általános tudományos ismeretterjesztő lapok (Természet Világa, Élet és Tudomány stb.) mellett elsősorban az Orvosi Hetilap adott lehetőséget az elmúlt évtizedek során. A korábbi szerkesztőségi gyakorlat szerint az „exaktabb” tudománytörténeti tanulmányok az „Orvostörténelem”, — a tárca jellegű olvasmányosabb cikkek a „Horus” rovatban jelentek meg. A két rovat ösz-

szévonásával, de a cikkek műfaji változatosságának megtartásával, most is egyik legfontosabb fóruma az orvostörténészeknek. Ugyanígy a „Gyógyszerészet” c. szaklap is állandóan helyet biztosít a gyógyszerész-történelemnek. De néha találunk történeti cikkeket egy-egy orvosi szakfolyóiratban is. Végül pedig az Orvostörténeti Közlemények (*Communicationes de Historia Artis Medicinae*) c. kiadványt kell említünk, amely 1955 óta jelenik meg (évente általában 4 számmal) és több nyelvű cikkekkkel, illetve összefoglalásokkal a nemzetközi orvostörténelmi szaksajtó elismert folyóirata, amely a vezető külföldi egyetemek intézeti könyvtáraiban is megtalálható. E kiadványt — hasonlóan az Orvostörténeti Könyvek néhány kötetét — a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár adja ki a Magyar Orvostörténelmi Társasággal együtt.

Nem kívánunk foglalkozni a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár és a Társaság tevékenységének részletes ismertetésével, számos kiállításával és szolgáltatásaival. De megállapíthatjuk, hogy a szakterület szerény, persze nem kielégítő műhelye ma ez a Társasággal összefonódott intézet, amely kezdeményező volt mindig, és ébren tartotta az akadémiai és egyetemi képviselőt, oktatás ügyét is. Éppen ezért mutassuk be az egyetemi oktatás szakmai képét, amiben a közvetlen tegnap is benne van. A Semmelweis Orvostudományi Egyetemen éveken keresztül meghirdetésre került az orvosi gondolkodás története című speciálkollégium, amit más beosztású kandidátusok (Regöly-Mérei Gyula, Réti Endre) tartottak. Később már erre sem került sor az Általános Orvostudományi Karon, miután az egyik elhunyt, a másik nyugalomba vonult. A Fogorvostudományi Karon — személyi aktivitás következtében is — fakultatíve eredményesebben folyt az oktatás. A Gyógyszerésztudományi Karon éveken keresztül kötelező tantárgy volt (Halmai professzor) a gyógyszerész-történelem, majd eltörölték ezt is.

Az elmúlt esztendőkből — éppen a Társaság aktivitása következtében, a vezető tisztségviselők között helyet foglaló egyetemi oktatók újszerűtete következtében — sikerült elérni annyit, ami ma van. A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Általános Orvostudományi Karán az Egészségügyi Szervezési Intézet keretében az orvostörténelem tárgyköréből kandidátusi fokozatot elért kutató néhány óra kötelező előadásra kapott lehetőséget a szervezéstudományon belül, valamint speciálkollégiumot hirdethetett meg az orvostörténelem tárgyköréből, sőt ideiglenes jegyzetet is írhatott. A Fogorvostudományi Karon folytatódott az oktatás a fenti formában (jegyzetkiadással). A Gyógyszerésztudományi Karon részben a gyógyszerügyi szervezés keretében kötelezőként, részben pedig speciálkollégium keretében folytatódott az oktatás. De a gyógyszerészeknél — éppen a doktori disszertáció kötelezettsége miatt — lehetőség nyílt az elmúlt években néhány jelöltnek gyógyszerész-történelmi tárgyú dolgozattal a „Dr. pharm.” elnyerése a gyógyszerügyi szervezési szaktárgyon belül. A vidéki egyetemeken is részben az egészségügyi szervezéssel összefüggésben, részben néhány fakultatív előadás megtartásával mutathattak fel eredményt. Talán nem kell hangsúlyoznunk, hogy ez igen kevés, és könnyen akadhat olyan orvostanhallgató, aki ezt „észre sem vette”. Ugyanígy nem kedvező az orvostörténelem tárgyköréből tudományos fokozatot szerezni kívánók helyzete, miután határterületként ide-oda sodródnak, nagy nehézségekkel, mint „idegen-test”-et fogadva, csapódnak az „anyatudományok” között. A posztgraduális képzés vagy szakképesítés e területen pedig csak korlátozott jelentőségű lehet, néhány tanfolyamra és bevezető előadásra azonban sor került az Orvostovábbképző Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár rendezésében.

A helyzetfelméréssel összefüggésben meg kell említenünk, hogy a MOTESZ-tagtársaságokhoz már fordultunk olyan kéréssel, segítsék elő saját szakterületük (sebészet, szülészet stb.) történeti feldolgozását, miután ezt - főleg az utolsó évtizedeket érintően — csak szakorvos teheti magas színvonalon. Ez azonban halk visszhangot váltott ki, legföljebb a Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszuson jelentett segítséget a kiszélesített kör, amiért hálások is voltak. A legjobb együttműködés a Magyar Gyógyszerészeti Társasággal alakult ki, amellyel évek óta példás együttműködésben műveli Társaságunk a gyógyszerész-történelmet. De keressük az együttműködést a Magyar Tudományos Akadémia és Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége keretében működő egyesületekkel (Néprajzi Társaság, Numizmatikai Társulat stb.), bizottságokkal (technika- és tudománytörténet) is — nem eredménytelenül.

Mindezt el kellett mondanunk ahhoz, hogy reális képet kapjunk az orvostörténelem hazai helyzetéről, megfelelő mértéket és követelményeket állíthassunk a „Horus” rovatban publikáló orvostörténészekkel szemben. Talán említeni is alig kellene, hogy a szaklapokban történő publikáció e téren közvetlen anyagi előnnyel nem jár, hiszen az Orvostörténeti Közlemények csak különnyomatot biztosít, de a „Horus” cikkek honomáriumra sem minősíthető „üzleti” jellegűnek. Ez pedig jelentkezik mint probléma a történettudomány stb. más kutatóinak bevonása szempontjából, illetve sokan inkább napilapokban, ismeretterjesztő sajtóban publikálnak, amely valamivel mégiscsak előnyösebb. Tekintettel arra, hogy a publikáló orvostörténészek tulajdonképpen valamennyien „mellékesen”, „hobby”-ból foglalkoznak orvostörténelemmel, beleértve a gyakorló és kutató orvosokat, illetve a muzeológusokat, könyvtárosokat is, nem térül meg számukra a publikációs termés más orvosi tárgyú cikkeket publikáló kollégáikhoz hasonlóan egy állás elnyerésében, megtartásában stb. Tehát nincs közvetett „anyagi” előnye, kizárólag az egyszerűség, a „hobby” marad a hajtóerő, nem pedig a „karrier” lehetősége.

Igazán csoda, hogy akad annyi ember ebben az országban, aki szorosabban vett egyéni érdek nélkül, ügybuzgalomból és passzióból ilyen szinten és mértékben, sok „elismertebb”, támogatottabb szakmánál nemzetközileg jobban értékelve alkotó munkát végez. Az Orvostörténeti Közlemények kéziratordással küzd évek óta, nem is merítve ki összes lehetőségeit a kéziratkérs tekintetében. Természetesen a „Horus”-nak más célja van, a szélesebb orvosi közvélemény és nem a szűkebb szakterület nemzetközi és hazai tájékoztatása a feladata. De az említett orvostörténeti „háttér” és lendítőerő hiányában nem várható sokkal jobb eredmény mint amíg a szerkesztőség nagy erőfeszítéssel eddig is elért. Továbbá nincsenek az Orvosi Hetilapnak olyan anyagi forrásai, ami lehetővé tenné a külföldi lapok orvostörténeti tárgyú írásainak bővebb, átfogó ismertetését, közlését, mert ez fordítási díjat stb. igényel, amit végképp nem tesznek meg az emberek pusztá passzióból. Végül pedig a „Horus” rovat műfaji összetettségét is meg kell őrizni, hiszen a tárcsa hangulatú cikkeket is igénylik az „unalmasabb” tudománytörténeti elemzések mellett.

IV.

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Főosztálya a Művelődésügyi Minisztériummal együttműködve „A magyar kultúra emlékeinek feltárása, nyilvántartása és kiadása” címmel kidolgozta a „tárcsaszintű kutatási főirány” tervtanulmányát a hosszú távú kutatási program meghatározása érdekében és ezt Klaniczay Tibor átfogó közleményében publikálta a Kritika c. folyóiratban (1980. évi 10. sz.). Ennek 6. pontjában megállapítja: „A magyar oktatás- és tudománytörténet a nemzeti múlt értékeinek és emlékeinek kutatásában a legelhanyagoltabb területek közé tartozik.” Továbbá jelzi, hogy a főirány hatáskörébe tartozó fenti munkálatokat a Magyar Tudományos Akadémia és a Művelődési Minisztérium kutatóhelyei végzik, beleértve a nagy országos közgyűjteményeket és a három tudományegyetem bölcsészeti karait is. Végül megállapítja, hogy sor kerülhet más tárcák intézményeinek, illetve a tanácsokhoz tartozó intézmények (múzeumok, levéltárak) részvételére is, valamint a tudományos társaságok közreműködésére.

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár az Egészségügyi Minisztérium Tudományos Kutatási Főosztálya, illetve a Művelődési Minisztérium Közgyűjteményei Főosztálya alá tartozik, míg a Magyar Orvostörténelmi Társaság a Magyar Orvostudományi Társaságok és Egyesületek Szövetsége egyik tagtársasága, tehát aligha van akadály a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával együtt előbbre lépni. De feltétlenül szükség lenne az eddigi alapokra építve megteremteni a Magyar Tudományos Akadémia Orvostörténelmi Bizottságát a tudományos fokozattal rendelkező, illetve a szakterületen évek óta aktív és kiemelkedő kutató, illetve publikációs tevékenységet folytató szakemberek összefogására, az akadémiai képviselet biztosítására, amelynek változatlanul kitűnő tudományos társadalmi bázist biztosít a Magyar Orvostörténelmi Társaság. A megfelelő anyagi bázis nélkül aligha képzelhető el a „főirány”-ban való érdemi részvétel, a tervszerű munka. Így elsősorban a magyar medicina és egészségügy történetének megírása egy reprezentatív műben.

Újra napirendre kell tűzni a négy orvostudományi egyetem, illetve az Orvostovábbképző Intézet keretében az orvostörténelem (beleértve a fogorvos-történelem és gyógyszerész-történelem) kötelező oktatásának és intézményes feltételeinek megteremtését. A Magyar Orvostörténelmi Társaság külön bizottságot küldött ki az orvostörténelem külföldi oktatásának felmérésére és tanulmányozására, a hazai feltételek vizsgálatára, amiről átfogó dokumentációs anyagot állított össze. Javaslatot készített az orvostörténelem tantervi beillesztésére, valamint az intézményes feltételek igen gazdaságos, a takarékoság szempontjait maximális mértékben figyelembe vevő megoldására. Ennek részletezése azonban nem lehet e közlemény feladata.

Annyi azonban biztos, hogy az egész magyar tudományos, sőt szellemi életnek éreznie kell a *történetiség* jelentőségét közgondolkodásunk formálásában, az alkotó tudományos tevékenységben. Hiába állnak a magyar egészségügy, a magyar tudományos élet kormányrúdjánál a tudománytörténet, sőt az orvostörténelem aktív és elismert művelői, támogatói, ha ez nem párosul az orvostudomány egészének igényével. A „túlterhelés” aggálya nemcsak egyetemi képzésünk, hanem középiskolai oktatásunk rákfenéje több mint egy évszázada. Nem ok nélkül jegyezte meg már Trefort Ágoston tizenhat esztendőös közoktatásügyi minisztersége idején (1872–1888), hogy közép- és felsőfokú képzésünkben afféle nevelőnői műveltség nyújtása maradna az aggályoskodók kívánságainak teljesítése esetén, aminek alternatívájaként most valamiféle „csizmadia műveltség” párosul a hiányos, kontárság veszélyét is felvető „szakképzettség” mellé. A szintézis, a lényeglátás biztosítása legalább a tudományos fejlődés genezisében nélkülözhetetlen, amit a szűk látókörű praktizmus nem értkel, nem érzékeli a távlatot az inspiratív tényezők szempontjából. E nagy kérdések függvénye az orvostörténelem hazai helyzetének javítása, rendezése. Így elérhető lenne, hogy az általános nemzetközi elismerés után itthon is biztosítsuk a megfelelő helyét, a megfelelő értékelését, ami az egyedüli záloga a szakszerűség és a „másodlagos művelés egyensúlyának. Nem lennének tanúi talán a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum munkatársai olyan sajtós eseteknek, amikor egy-egy vezető orvosprofesszor csak külföldi vendége kívánságára keresi fel életében először a kiállításainkat, aki az intézet külföldi hírével érkezett hazánkba. Nem egy külföldi tanintézet, nyugati és keleti egyetem hivatalos „tantervében” szerepel rendszeresen a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum meglátogatása, aminek példáját kevés magyar intézet, egyetem követi. De optimistává tesznek bennünket azok a látogatók és érdeklődők, rendszerint szaktudományunk kiváló művelői és nagy általános műveltségű tudósok, akik gyakori vendégei intézetünknek, és azok az ifjak, akik otthon érzik magukat.

Nem többet és nem kevesebbet akartunk elmondani! Ennél többhöz diszciplínánk átfogó ismertetésére lenne szükség. A „panaszok” ellenére semmiféle „kisebbségi érzés” nem uralja lelkünket. Még Samuel Butler (Shakespeare kortársa) megállapítása — „A múltat az Úristen sem tudja megváltoztatni, de a történetírók igen” — miatt sem, hiszen nem kevés „alapigazság” dőlt meg korunkban a természet-tudományok, illetve az orvostudomány exaktabb körében is. Erre is szerényítő tanulság a tudománytörténet, aminek elmulasztása a bölcsesség forrásától fosztja meg a tudomány művelőit.*

* Az orvostörténelem kötelező hallgatása a Semmelweis Orvostudományi Egyetemen az 1985/86-os tanévtől került bevezetésre Schultheisz Emil professzor irányításával a Társadalomorvostani és Orvostörténelmi Intézetben. Ugyanettől a tanévtől egyúttal az orvostanhallgatók számára is kötelező lett ismét a szakdolgoztatás. Ennek a korszaknak az oktatástörténelmi feldolgozása a közeljövőben elkészül. (A Szerk. megj.)

THE POSITION OF MEDICAL HISTORICAL SCHOLARSHIP IN HUNGARY*

JÓZSEF ANTALL

Investigating the position of Hungarian medical historical scholarship we shall see results and shortcomings, and decades if not centuries long obstructions. There is no space here for presenting the historiography of medical history, neither for an apologia of this discipline, a discipline which lies between history and medicine. Obviously, the interests, the evaluation and regard of the two "mother disciplines" have determined the weight and development of medical history. None of them treated the history of medicine well. There is some sense in the phrase: "*historia medica est ancilla medicinae et historiae*". Our objection could only be to expose a real set of requirements that might be regarded as founded expectations, and required standards for medical historical scholarship in Hungary today. We have already dealt with the international condition of this scholarship and its position in the curricula of various foreign universities. You can find many articles on these problems below, in the list of literature.

It is probably not due to regret when I mention that though during the last decades many historians of medicine tried to present the situation of medical history and made various suggestions, these were not taken seriously and consequently most of their points are still valid. I remind the reader the papers of Tibor Győry, Lajos Antal, Gyula Regöly-Mérei — and we could continue the list — and their remarks on medical education and science policy. As Bálint Nagy reminded: "*Antal (in 1931) claims the need for an institutional organization of medical historical scholarship, which could facilitate and promote researches and collect enthusiastic and devoted young scholars. He asks for the contribution of the Hungarian Academy of Sciences (MTA), which has just been brought about from the shock of its destitute, and which — by means of special awards — could advance Hungarian medical history.*" Elekes in 1937 dated back even earlier times, when he quoted an article of the Orvosi Hetilap from 1870: "...the buildings of universities are about to be finished. There is a prospect for a chair in the history of medicine."

It is probably worth to remember that among supporters of medical history, and not only among those who were themselves involved in these researches, how many outstanding personalities appeared. Frigyes Korányi reminded in his commemorative sermon to Lajos Markusovszky that in connection with the national health reform bills in 1848 János Balassa and Lajos Markusovszky had stood for medical history, and "*due to these efforts ... the importance of this subject was realized by the general public.*" Researches on the history of medicine were also supported by *Endre Hógyes* (who was the chairman of the medical historical committee of the Medical Association), by *Árpád Bókay* (who suggested to set up a professorship in this subject), by *Emil Grósz* and *Sándor Korányi* to mention but a few names of outstanding Hungarian physicians. In recent years many rectors, and professors of medical universities emphasised the importance of medical history, as the President of the Hungarian Academy of Sciences did, who gave his utmost attention to the work of medical historians, and even made it a part of his literary activities. I should also mention that the Minister of Public Health, who

* Originally published in the Orvosi Hetilap 1981. 10. pp. 555—60.

is an internationally regarded expert on the history of medicine, is the Chairman of the Hungarian Medical Historical Society.

As I have promised I would not talk about the importance of medical history *per se*, its contribution both to medicine and history proper. I would rather concentrate on the institutional, and organizational problems we face with, because the possibilities of medical history in contemporary Hungarian academic life is due to its position in the network of Hungarian science. If the level of infrastructure is determining for an age, the organizational base of particular areas is no less important. Historical epochs with the most flourishing intellectual life could be easily eliminated if there had not been built a broad base of organizational network. Countries, nevertheless, were able to recover quickly from decay had they been provided with a reliable infrastructure and communications. This is not merely a moral to draw for national politics but for academic policy as well.

II.

In Hungary as a result of modern academic and university systems the esteem and consequently the situation of each disciplines has always been determined by the fact whether they belong to the curricula of the universities or whether we can find them among the objectives of the institutes of the Hungarian Academy of Sciences (MTA). The Historical Institute of the MTA does not regard medical history as a research area, in contrast e.g. to the Historical Institute of the Slovakian Academy of Sciences, which department on science history carries out studies on medical history too. In Hungary even the academic support of the institute is missing, since the Medical Historical Committee of the MTA has been dissolved in 1966. The history of medicine has not been considered to be a research field at all by the Science and Technical Historical Committee. There is no contribution from the MTA itself, there are no outside posts, teams, or units on medical history supported by the MTA at various institutes either.

According to many unfavourable traditions and the restrictive factors of today, the representation of this discipline at universities is equally disadvantageous. Medical history was always lectured at colleges as an additional subject in this country. There was never a chair in medical history, and lectures were always kept by "extraordinary" staff, who were forced to fight with all the drawbacks of this system. The first private dozent of medical history was *Ágost Schoepf-Merei* (1836), who was followed by *Tamás Stockinger* (1847). After the Austro-Hungarian Settlement Act of 1867, *Zsigmond Purjesz* became lecturer in medical history at the University of Pest. Later *Tibor Győry* at Budapest (1902), *István Bálint Nagy* at Szeged (1931), *Árpád Herceg* (1930) and *András Daday* (1934) both at Budapest, and *György Diósadi Elekes* at Debrecen taught medical history at the universities. Even *Gyula Magyary-Kossa*, probably the most eminent scholar in the history of medicine during the interwar period in Hungary, was a privat *dozent* of a different subject, and he lectured and wrote on medical history only as a part-timer. The history of medicine, that is to say, was always an optional discipline at medical faculties, and was taught, if so at all, as an introduction to different medical branches by specialists in surgery, general medicine, etc.

By contrast, in most of the countries, and especially in case of nations with leading academic life, science history has been esteemed not only in respect of history, but in the development of each science as well. This is true for the United States, for Western Europe, for the Soviet Union and for the neighbouring countries alike. It is regretfully typical that in case of Hungary, however, the only period when a chair in the history of medicine existed, was in Kolozsvár during world war two since the formerly founded Medical Historical Institute, set up by the Rumanian authorities at the university, survived. It is also regretful, that though during the 19th century Hungarian academic life was deeply influenced by the German system of scientific organizations, in our field it did not produced any serious results. It is perhaps not exaggeration to declare that we can find the broadest network of medical historical institutions, with strong positions in medical education, still in West Germany. Among socialist countries

the German Democratic Republic has a clear lead in medical historical scholarship, which is also reasoned by traditions and the communication channel of their common language with the *Bundesrepublik*.

Though in Hungary the influence of the German culture played an important role in many areas, it was not in all cases the effects of northern or western Germany, but rather those of the Austrian *Landes* or Vienna. It came about at Vienna University, that according to the suggestion of the pragmatic *Professor Skoda*, would-be physicians were not required to write a dissertation from the middle of the 19th century any more. Since Skoda regarded these papers as mere compilations, unnecessary and time consuming activities a new system was introduced in which medical students received their title "Doctor" automatically, as they passed their exams. As a result in the territory of the whole Austro-Hungarian Monarchy medical students were not further required to write dissertations. After the Great War this tradition was kept by both Austria and Hungary, whereas other succession states (Czechoslovakia, Rumania and Yugoslavia) modified their regulations on French or British examples.

The system of dissertations for the *doctorandi* though generally requires extra efforts from the staff of medical historical departments — as it is usually popular among students being not an experimental but theoretical subject — it can also guarantee the elaboration of minor problems, the continuity of researches and, as a supply, the adequate number of young scholars as well. Whereas now in Austria we can find one of the most famous institute of medical history at the Vienna University, which gives compulsory and optional lectures for medical students, at Hungarian universities the history of medicine is not even a subsidiary subject. In the *Bundesrepublik*, on the other hand, there are academic institutions, and some twenty-two university departments, which carry out an important educational role in medical history.

There is no need to detail the importance of science history, or medical history in university courses. As one of the main bases for developing an integral view of one's profession — about the genesis of a branch of science at any rate — science history has become probably even more substantial now, in times of specialization. It could serve, as the most obvious connection between general learning and special knowledge, to limit the separation of social, and natural sciences and special branches thereof. Moreover, historical approach could be pedagogically and didactically beneficial alike, by providing a continuity between secondary and university education, and it can also strengthen emotional feelings for one's profession. Nevertheless, we have seen many a prestigious and eloquent declaration, sometimes theatrical *carmen miserabile* about these questions. Instead of criticizing the youth we should pay attention to a presentation of the long rung development of medicine and medical profession. Many Hungarian and western polls point out likewise that there is a public interest for historical subjects.

III.

After presenting this quite negative picture of academic and university activities on the field of medical history in Hungary, we can now have a look into the results — or I would say partial results — of this scholarship. There is no need to emphasize the importance of science and cultural history: it has again been realized in Hungary during the last years. What we can see now is a broadening of the spectrum of historical scholarship. After decades of ideological schematism cultural history — which had not been in high esteem for long — got back its reputation. There are certainly disputes about the extent of the subject. Unlike in the past when it overlapped almost everything that not belonged to political, social or economic affairs, now it has been narrowed down to the history of cultural and educational matters. Undoubtedly science history is fairly included even in these schedules. As a sign of the renewed interest a department in cultural history is being organized at the Faculty of Arts of the ELTE. According to these plans the new department is going to play a distinguished role in lecturing for students who read various subjects. As I have mentioned above, there is a committee on science and technical history set up within the network of the MTA, and even the histories of biology have been includ-

ed among its targets. Similarly, agrarian history has been also included among the objectives of the MTA and has received a position in higher education. These changes will hopefully produce effects on our scholarship as well, and the position of medical and pharmaceutical historical scholarship is going to be improved soon.

Beside these prospects I can also refer to some results. After long years of endeavours a united institute on the history of medicine and pharmaceutics was erected, the *Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives* (SOMKL). This national institute, collects all kinds of materials related to medical history, and serves also public education. Although the Semmelweis Institute among the given circumstances and being but a national collection is unable to substitute for a university institute, with detailed projects for education and researches, it can nevertheless safeguard the survival of medical historical objects, books, and manuscripts. Its nationwide network of medical and pharmaceutical exhibitions on the other hand (at Kőszeg, Sopron, Győr, Kecskemét, Székesfehérvár, Nagykálló, etc.) can present medical history all around the country. The Semmelweis Institute united the collections of the previous *National Medical Historical Library* (founded 1951), and those of the *Semmelweis Museum* (founded 1965). It was later enlarged with an *Archive* as well (1972). Two other units, the *Golden Eagle Pharmacy Museum* (1972) and the *József Ernyey Library of the History of Pharmaceutics*, which where both added to the SOMKL, represent pharmaceutical history.

Supporters of medical and pharmaceutical history together with many enthusiastic scholars were able to create a *Medical Historical Committee* within the MTA and to set up a subcommittee in the Scientific Advisory Board for Public Health. Without the influence of these bodies neither the National Medical Historical Library, nor the Semmelweis Museum could have been created. Their efforts were, however, limited in effects and did not produce any great breakthroughs for medical historical scholarship. The same persons appeared in the Medical and Pharmaceutical Historical Special Branch of the Medical and Health Workers Union (1958), who later joined the *Hungarian Society for the History of Medicine* (founded in 1966), a member of the Association of the Hungarian Medical Societies and Unions. Within a decade the number of the full members of the Hungarian Society for the History of Medicine was increased by 500 per cent, though it does not necessarily mean the number of scholars who work on the history of medicine. The Society holds regular sessions and has a fair number of section (on the history of medical science, history of public health, sociology of the history of medicine, general science history, ethno-medicine, pharmaceutical history, history of military health affairs, history of ambulance services, medical numismatics, etc.). On the solid grounds of these organizations and the background institution of the SOMKL the *XXIVth International Congress of the History of Medicine* was held in Budapest. Concerning the papers and visitors this congress was regarded as the most prestigious one in the five decades's history of the International Society of the History of Medicine. It did not happen by accident either that the International Pharmaceutical Association call upon Hungarian medical and pharmaceutical historians for organizing their international congress in 1981 in Budapest. The task has been carried out in co-operation of the Hungarian Pharmaceutical Society and the SOMKL.

The possibilities of publication on these subjects belong also to the eminent issues. In the daily *Magyar Nemzet* there were two series of short essays on medical history recently. Medical historical publications also appear in the weekly *Természet Világa*, *Élet és Tudomány*, and certainly in the *Orvosi Hetilap*. According to the editorial policy of the *Orvosi Hetilap* scholarly papers on medical history came out in the section of *Orvostörténelem* (Medical History), whereas essays for the wider public in the *HORUS*, another permanent column. Equally, the *Gyógyszerészet* (Pharmaceutics) occasionally publishes historical essays. The main journal on medical history, nevertheless, is the *Orvostörténeti Közlemények* (Communications de Historia Artis Medicinæ) which has been published since in 1955 as a quarterly journal specialized on the history of medicine and pharmaceutics. The papers, essays, etc., that come out here are published in Hungarian and in the major foreign languages. The journal is circulated among Hungarian and foreign libraries, colleges, institutes, etc. Similarly to the series of *Orvostörténeti Könyvek* (Medical Historical Library — i.e. a series of books) the *Orvostörténeti*

Közlemények has been published in co-operation by the Semmelweis Museum, Library and Archives and by the of Hungarian Society for the History of Medicine.

I would not like to detail the activities of the SOMKL and the Society, its numerous exhibitions and various services. Nevertheless, I think it is worth to mention, that the SOMKL and the Society have produced a modest but solid base for researches, urged for the introduction of medical historical scholarship into university curriculum and supported the projects of the MTA.

Speaking about university education, we should investigate it faculty by faculty. To start with the Faculty of Medicine of the SOTE we can welcome the special lectures on the history of medical thinking. These lectures were given by *Gyula Regöly-Mérei* and *Endre Réti*. Unfortunately, as the lecturers had retired the course was ended up. At the Faculty of Dentistry of the SOTE the introduction of optional courses went smoothly. There was a period at the Faculty of Pharmaceutics of the SOTE when the history of pharmaceutics was a compulsory subject, (taught by *Professor Halmi*) but it has been removed from the curriculum later.

During the last years — as a result of the increased activities of the enthusiastic members of the Society — there are compulsory lectures within the courses of health organization, and optional lectures on medical history, and even a textbook has been published there. At the Faculty of Dentistry of the SOTE the education continued and was strengthened with a textbook too. In recent years the lectures have been renewed at the Faculty of Pharmaceutics of the SOTE. As the students of this faculty are required to write a thesis for their "*Dr.pharm.*" title, the history of pharmaceutics luckily appeared among the topics of dissertations, especially for those who are specialized on public health and pharmaceutical organization studies. Other medical universities all around the country (that is to say at Debrecen, Szeged and Pécs) follow a similar line, by preferring optional courses to those of compulsory ones.

I probably should not emphasize that these are altogether unsatisfactory, and there are likely many medical students who have not realized the mere existence of these lectures. Another problem is with those who would like to write a dissertation on medical history. In lack of a chair or department of the subject they should either contact historical departments at the faculties of arts, or try medical universities. Post-graduate studies have also limited possibilities, though there were a few courses and introductory lectures organized by the OTKI and the SOMKL.

To present a detailed picture of medical historical scholarship I should mention the case of studies on more recent subjects, i.e. on the development of medical branches of the last decades. We have already contacted other member societies of the MOTESZ, to promote historical elaboration on these areas (surgery, obstetrics, etc.), since — especially in the development of the last decades — it could only be carried out on any higher standard by specialists of each field. Unfortunately it did not produce serious collaboration, except the papers of the International Congress on Medical History, for which we are certainly grateful. Our best co-operations so far has been maintained with the Hungarian Pharmaceutical Society, which works together on medical history with our Society. Nevertheless we keep trying to make contacts with the MTA and the Associations of Technical and Scientific Societies as well.

These facts are needed to anyone to have a detailed picture about the situation of medical historical scholarship in Hungary, in order to require appropriate standards from those who wish to publish in the HORUS. There is probably no need to mention, that publications in academic journals or papers are not profitable in terms of finances. The *Orvostörténeti Közlemények* does not pay any royalties and only give copies of separates for the contributors of their own articles. The *Orvosi Hetilap*, on the other hand, can afford some smaller amounts of payments. Consequently, many historians prefer to publish in daily newspapers, or general educational magazines, which anyhow can pay a bit more. Almost all medical historians, including physicians, museologists, librarians, etc., carry out researches as a hobby. Oddly enough, their publications do not contribute for receiving a post. There is not any direct advantage for such researches; enthusiasm and scientific interest remain the only driving force and not the possibility of a splendid career.

It is almost a miracle that there are still that many persons in this country, who without the prospect

of any personal promotion, perform a creative work on such an internationally accepted level, with often better results, than those from the esteemed professions. In lack of the organizational network of medical historical scholarship, and its possible impulses we can not expect any better results that have so far been archived by the *Orvostörténeti Közlemények*. In case of the *Orvosi Hetilap*, it does not have such a well-founded financial background to provide its readers with better foreign book reviews or publications of foreign articles, because it would charge the editorship with the expenses of copyrights and the costs of translations.

IV.

The Social Sciences Department of the MTA in co-operation with the Ministry for Cultural Affairs elaborated a project entitled "*The revelation, recording and publication of the documents of the Hungarian culture*", which would finance long run researches. The targets of this project were detailed by Tibor Klaniczay in the weekly *Kritika* (1980. 10.). In point 6 Klaniczay declares that "*The investigation of the history Hungarian education and science are among the most neglected areas when studying the documents and values of Hungarian past.*" He also points out that the work of this project is going to be achieved by the institutes of the MTA and the Ministry for Cultural Affairs, and it will include national collections, and the three faculties of arts of the universities. Other institutions, which belong to different ministries, or local authorities (such as museums or archives) and even scientific societies can contribute to this project as well.

Since the SOMKL is supervised by both the Research Department of the Ministry of Public Health, and the Collection Department of the Ministry for Cultural Affairs, and because the Medical Historical Society is a member of the MOTESZ there can be no obstruction to have them involved in this project. It is eminently needed, however, to erect on this base a Committee for the History of Medicine within the MTA, which could unite scholars with academic degrees, and those active and outstanding researchers, who have published exhaustively on this field for years. Without an appropriate financial background there is little prospect for a remarkable contribution to this project. The outcome could be a representative book on Hungarian medical history and public health.

We should again urge for the introduction of compulsory lectures at the four medical universities and at the OTKI (including courses on the history of dentistry and pharmaceuticals), with adequate organizational background alike. A comprehensive report was made by a subcommittee, set up by the Hungarian Society for the History of Medicine which studied the means and strategies of the education of medical history at foreign institutions, and compared it to the Hungarian situation. This subcommittee also made suggestions how to put this subject into the curricula of medical universities, and how to create an adequate institutional network needed to fulfil this task. They regarded economic principles among their major objectives in this work.

All in all, the whole Hungarian scientific and intellectual world ought to feel the importance of the historical view in shaping our common mind, in creative scientific thought. No matter that Hungarian academic life has been lead by active and noted figures of science history, even of medical history if medical historical scholarship can not meet the need of medical profession as well. The afraid of overburdening or over-tasking students has been characteristic not only for university but for secondary education for more than a century. *Ágost Trefort* rightly pointed out during the sixteen years of his ministry for public education (1872—1888), that if the requirements of over-anxious critiques had been fulfilled, our whole system of secondary and higher education could not have produced better standards but which would only enough for baby sitters. As an alternative we can see the advance of scrappy and disjointed education in our days. Synthesis and theoretical approach are indispensable at least in the genesis of scientific progress. It is a common fact, though it has not been realized by narrow-minded pragmatism, which can not view broader perspectives when counting inspirational factors. The position of medical historical scholarship in Hungary is a result of all these dilemmas. If the esteem of the

scholarship, and its organizational background could be improved, then after its international reputation, the profession may seize a better position at home as well. This would be essential for a better standard of professional work, and could replace the subsidiary character of many recent researches and papers. There would not be such annoying cases when a leading Hungarian professor of medicine would drop into the Semmelweis Museum only by guiding his foreign colleague who came to Budapest with a visit to our the world famous collections on his itinerary. There are many foreign educational institutions both from the West and the East which regularly bring their students to the Semmelweis Museum. This is in sharp contrast to the interest of Hungarian colleges in these collections. We are, nevertheless, optimistic when we recall those many visitors, outstanding specialists, highly cultured scientists, and enthusiastic young scholars alike, who regularly come to the Museum, and feel themselves here at home.

I did not want to say more nor less. To say more would require a comprehensive presentation of our discipline. Regardless of the regrets I mentioned we do not have any inferiority complex. Even when we think of Samuel Butler's phrase, who was a contemporary of Shakespeare, that "*past could not been changed even by the Almighty, but by historians only*" — as there are many a scientific axiom that has been shattered down in our age, even in the most exact fields of science and medicine. Science history can teach us about all such cases, but neglecting its study obstructs even scientists from a spring of wisdom.*

JÓZSEF ANTALL, Ph. D.
formerly director-general
of the Semmelweis Medical Historical Museum,
Library and Archives

* Under the auspices of Professor Emil Shultheisz the history of medicine has been involved in the curriculum of the Semmelweis Medical University since 1985/86, at the Institute for Social Medicine and for the History of Medicine. From the same academic year medical students, when finishing their studies, have been again required to write a thesis. A historical treatment on the medical education of this period is going to be elaborated soon. (the Editor's note)

IRODALOM

- Antal Lajos: „A német orvostörténelmi kongresszus jelentősége és tanulságai” *Orv. Hetil.* 1929, 73, p. 964. — (Antal Lajos egyébként a Zétény Győző neve alatt megjelent „A magyar szabadság honvédorvosai” c. [Budapest, Egyetemi Ny. (1948) mű szerzője is.]
- Antall József: „A gyógyszerésztörténelem Magyarországon és a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár” (Magyar és német nyelven.) *Com. Hist. Artis Med. Suppl* 9–10. (1977) pp. 13–20.
- Antall József: “Museum Affairs Concerning Medical and Pharmaceutical History in Hungary” *Com. Hist. Artis Med. Suppl* 4. (1970) pp. 25–41.
- Antal József–Kapronczay Károly: *Az orvos- és gyógyszerész-történelem intézményes alapjai Magyarországon.* Kézirat (Budapest, 1979)
- Antall József: „Az orvos- és gyógyszerésztörténelmi múzeumügy Magyarországon” *Múzeumi Közlemények*, 1971. 2. sz. pp. 28–42.
- Antal József–Kapronczay Károly–Némethy Ferenc: *Az orvostörténelem oktatása külföldön és Magyarországon. Műhelytanulmány a hazai oktatás bevezetéséhez.* Kézirat (Budapest, 1979)
- Bálint Nagy István: „Orvostörténelmünk mai állapota” *Magyar Szemle*. 1931, 12. köt. 2. (46.) sz.
- Diósadi Elekes György: „Az orvostörténelem tanítása Magyarországon. (I–I. rész) *Orvosok és Gyógyszerészek Lapja. Orvostörténelem.* 1937, 1, 1–2.
- Diósadi Elekes György: „Az orvos-történetírás története Erdélyben” *Orv. Hetil.* 1942, 86, 31 pp. 376–377.
- Diósadi Elekes György: „Teendők a magyar orvostörténelmi tudomány érdekében” *Orv. Hetil.* 1938, 82, 44, p. 1077.
- Ernyei József: „Az orvostörténelem állapota” *Természettudományi Társulat évkönyve*. 1930. pp. 37–38.
- Győry Tibor: „Néhány szó a hazai orvosi történet ügyében” *Orv. Hetil.* 1902, 46, 22, pp. 366–367.
- Győry Tibor: „Az orvostörténelem tanítása külföldön és hazánkban” *Orvosképzés*. 1935. Jubileumi Füzet.
- Kapronczay Károly: „A Budapesti Királyi Orvosegylet orvostörténelmi múzeuma” *Orv. Hetil.* 1975, 116, 2, pp. 101–103.
- Kapronczay Károly: „A magyar orvostörténetírás története” *Orv. Hetil.* 1977, 118, 22, pp. 1243–1246.
- Kapronczay Károly: „Az orvostörténelem Magyarországon” *Orv. Hetil.* 1977, 118, 22, pp. 1293–1296.
- Kapronczay Károly: „Orvostörténelmi előadások a Budapesti Királyi Orvosegyesületben” *Orv. Hetil.* 1975, 116, 20, pp. 1145–1146.
- Kapronczay Károly–Csanád Vilmos: „Schöpf-Merei Ágoston, az orvostörténész” *Orv. Hetil.* 1978, 119, 28, pp. 1615–1617.
- Kapronczay Károly: “Über die Geschichte der Medizin mit besonderer Rücksicht auf ungarische Forschungsarbeiten” *Therapia Hungarica*, 1980, 4. sz. pp. 147–152.
- Klaniczay Tibor: „A magyar kultúra emlékeinek feltárása, nyilvántartása és kiadása” *Kritika*, 1980, 10. sz. pp. 3–5.
- Regöly-Mérei Gyula: „Az orvostörténelem néhány aktuális elvi kérdése és a hazai kutatások helyzete” *Magyar Tudomány*, 1971, 7–8. sz. pp. 466–472. p.
- Schultheisz Emil: „Győry Tibor — 1869–1938 —” *Orv. Hetil.* 1963, 104, 16, pp. 751–751.
- Schultheisz Emil–Tardy Lajos: “Summing-up of the Past and Present of Hungary’s Medicohistorical Research Work” *Orvostörténelmi Közlemények*. 1970, Suppl. 4, pp. 13–23.
- Szállási Árpád: „Bálint Nagy István” *Orv. Hetil.* 1975, 116, 24, pp. 1415–1416.
- Szállási Árpád: „Emlékezés egy kiváló orvostörténészre. Győry Tibor dr.” *Orv. Hetil.* 1979, 120, 6, pp. 346–348.
- Szállási Árpád: „id. Purjesz Zsigmond, az orvostörténész 1845–1896” *Orv. Hetil.* 1975, 116, 36, pp. 2136–2137.
- Vida Mária: „Stocking Tamás. 1811–1883” *Orv. Hetil.* 1971, 112, 18, pp. 1052–1053.

A MAGYAR PATHOLOGIA EGYETEMI OKTATÓI,
ARÁNYITÓL NAPJAINKIG

SZENDE BÉLA

A 19. század első felében Európában az orvostudomány olyan mértékű szakosodása következett be, amely szükségessé és lehetővé tette azt, hogy azok a szakmák is, melyek korábban vagy nem léteztek, vagy egy másik szakma részeként működtek, önálló egyetemi disciplínává váljanak. Ez egyben azt is jelentette, hogy pl. a pathologiai anatómia, tehát a kórbonctan területén önálló egyetemi tanszékek és intézetek alakultak. Ne gondoljuk azonban, hogy az egyetemi pathologiai intézetek gombamódra szaporodtak. Az első ilyen intézet Strassburgban, 1819-ben létesült, ezt követte 1831-ben Edinburgh, 1836-ban Párizs, majd 1844-ben Bécs és Pest.

Milyen körülmények vezettek ahhoz, hogy Magyarország az első öt olyan ország között volt, melyben a pathologia egyetemi intézetet kapott? A legfontosabb ebben is mint annyi másban, az emberi tényező. Az ország területén már a 17. század végén végeztek, főleg törvényszéki orvostani célból, kórboncolásokat. A tüdővízpróbát az elveszületés megállapítására Rayger pozsonyi orvos írta le.

Kórboncolásokat a pesti Rókus Kórházban végeztek, a 18–19. sz. fordulójától kezdve, természetesen az ott más osztályokon dolgozó orvosok, így pl. Stáhly Ignác is. Ezek a boncolások azonban elsősorban nem az orvostanhallgatók képzésének eszközüül szolgáltak és a boncolási technikát sem egységes elvek alapján alkalmazták.

A pathologiai anatómia tantárgyának magyar megalapozója *Arányi Lajos* (1812–1887) volt¹. Arányi (Lostainer) Lajos Komáromban született, ahol apja a sóhivatal tisztviselője volt. Apjának korai halála miatt a hároméves gyermek Arányit egy gazdag nagybátyja örökbe fogadta és később tanítatásáról gondoskodott. Arányi sokoldalú érdeklődésére utal, hogy egyetemi tanulmányai során előbb bölcsészettel, majd joggal foglalkozott. Az orvosi tudományok iránt csak 1831-ben fordult figyelme. Ekkor a nagy kolerajárvány idején részt vett a pesti betegek ápolásában, majd a járvány elmúltával medikusnak iratkozott át. Orvosi tanulmányait 1837-ben fejezte be. Orvostudori értekezését Budán adta ki, 1837-ben, a pokolvarról. Végzés után két évig a pesti belgyógyászati klinikán, Bene Ferenc mellett volt tanársegéd. Ezt követően külföldi tanulmányútra indult, melynek keretében fél évet Olaszországban, négy és fél évet Bécsben töltött. Bécsi tanulmányait Rokitsansky mellett végezte, aki 1834 óta mint rendkívüli tanár az *Allgemeines Krankenhaus* Kórbonctani Osztályán működött. Itt sajátította el egyrészt a kórboncolási technikát, a jegyzőkönyv-vezetés módját, továbbá Rokitsansky humoralpathologiai elméletét, de mindekelőtt a nagy bécsi orvosi iskola bizvást klinikopathologiainak mondható szemléletét. Bécs akkoriban sem esett messze Pesttől. A Bécsből hazatérő Arányi célul tűzte ki a pathologia egyetemi oktatásának és egyben tudományos szinten való művelésének meghonosítását. Ebben a törekvésében olyan kiváló, az első pesti orvosi iskola gerincét képező orvostanárak segítettek, mint Stáhly Ignác, dékán; Schöpf-Merei Agost és Balassa János. Az ő lelkes támogatásának köszönhetően 1844. április 10-én sor kerülhetett Arányi Lajos tanári székfoglaló előadására, majd az őszi szemesztertől fogva a rendszeres előadásokra és gyakorlati demonstrációkra. A kezdet nehéz volt. Arányit csak rendkívüli tanárrá nevez-

¹ *Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának Múltjáról és Jelenéről*. Szerk.: Hőgyes Endre; Athenaeum (Budapest, 1896); Kiss L.: „Az első magyar kórboncnok tanár, Arányi Lajos” *Legge Artis Med.* 3 (1993) pp. 1182–1189

ték ki, kezdetben fizetés nélkül, sőt a szükséges bonctermet, laboratóriumot és múzeumi preparátumainak elhelyezésére szolgáló helyiséget 6 évig ő maga bérelte. Tehette ezt azért, mert a kor szokása szerint számos balzsamozást végzett, melyek jövedelme biztosította megélhetését. Balzsamozási művészetéről meggyőződhetünk, ha szeretett Zoltán fiának bebalzsamozott holttestét tekintjük. Később, amikor 1860-ban Széchenyi István gróf meghalt, balzsamozását Arányi Lajos végezte, természetesen honoráriumot ezért nem fogadott el.

Néhány év múlva az Egyetem már fizetést is folyósított számára, de a boncsegédet még mindig ő fizette. Néhány fiatal orvos és medikus szintén fizetés nélkül dolgozott az igen kezdetleges Intézetben. 1846-ban kapott fizetett tanársegédet, mégpedig az állami orvostani intézettel közösen.

A nehéz körülmények ellenére nagy lendülettel végezte munkáját. Az *Orvosi Tárban* már 1845-ben számadást adott „*azon 100 bonczolatról, melyek általa először hajtának honunkban a kőrboncztan legújabb szabályai szerint végre.*”²

Boncolási jegyzőkönyveit a SOTE I. Pathologiai és Kísérleti Rákkutató Intézetében kegyelettel és nagy tudományos érdeklődéssel őrizzük. A jegyzőkönyv vezetésének egészen sajátos, korát messze megelőző, modern módszerét alkalmazta. (1. ábra) Az előre bevezetett rovatok kitöltése igen egyszerű és szinte azonnal számítógépre vihető adatok bejegyzését eredményezi, amint ezt könnyűszerrel meg is tettük.³ A jegyzőkönyvek mellett nagybecsű dokumentumként őrizzük Arányi múzeumi készítményeinek katalógusát. Mintegy 3500 készítményt preparált és konzervált, melyek egy része az idők során — főleg háborús cselekmények miatt — elpusztult, de ma is őrzünk számos ilyen készítményt volt intézetében.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc egyetemi reformot készített elő, melyben Balassa javasolta, hogy a kőrboncztan kötelező tantárgy legyen és fontosságánál fogva 2 éven át adassék elő. Ugyanekkor Arányi mint önkéntes nemzetőr főorvos, majd mint második tábori orvos szolgálta a nemzet ügyét. Ennek megtorlásaként Világos után állásából 7 hónapra felfüggesztették. 1851-ben állásába visszahelyezték, sőt fizetést is kapott, a kőrboncztant pedig rendes szigorlati tárggyá tették. Ekkor adott az Egyetem helyiséget is az Intézetnek: az Újvilág utcai épületben egy sötét, egyablakos szobát, melyben múzeumi készítményeit helyezte el. 1858-ban újabb két dolgozó helyiséggel bővült az Intézet. Arányit 1860-ban nyilvános rendes tanárrá nevezték ki, és 1862-ben külön tanársegédi állást is kapott az Intézet. 1868-ban a kőrboncztan mellé külön szolga került kinevezésre.

A pathologia magas szintű művelése mellett Arányi úttörő módon foglalkozott a mentésüggyel, elsősorban az elsősegélynyújtással és az újraélesztéssel. Erről tanúskodik „*Őnorvos rögtöni életveszélyekben*”⁴, továbbá *Életmentések*⁵ című dolgozata.

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban őrzik azt a 38 színes ábrát, melyeket Arányi festett az elsősegélynyújtás különböző formáinak illusztrálására. Ezeket az ábrákat a pesti rendőröknek tartott, az elsősegélynyújtásról szóló előadásaihoz használta.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Arányi a törvényszéki orvostan területén is igen értékes tevékenységet fejtett ki. Ennek a tevékenységnek szerves része volt az 1860-as években megjelent több tanulmánya, melyek közül a legfontosabb az „*Utasítás a törvényszéki orvosoknak a bonczolásnak megkívánt szabatossággal való véghezvitelére.*”⁶

Arányi azonban mindenekelőtt tanár volt, a szó legszebb értelmében. Életcéljává tűzte ki az orvostanhallgatók pathologiai oktatását. Enek érdekében adta ki Budán 1864-ben tankönyvét, melynek címe:

² Arányi L. Kőrboncztan rendkívüli tanárának számadása azon 100 bonczolatról, melyek általa először hajtának honunkban a kőrboncztan legújabb szabályai szerint végre. *Orv. Tár.* 3, 4, 5 (1845)

³ Szende B. and Korényi—Both, A.: „The 130 years old first autopsy protocols and the catalogue of museal specimens of the Institute of Pathology, Budapest University, written by Lajos Arányi” *Acta Congressus Internationalis XXIV. Historiae Artis Medicinae* Budapest 1974 Tom. I, 437–440 (1977)

⁴ Arányi L.: *Őnorvos rögtöni életveszélyekben.* Magyar nép könyvtára, 73, 108. (1854)

⁵ Arányi L.: „Életmentések” *Ország Tükre* 1862. 11/15

⁶ Arányi L.: „Utasítás a törvényszéki orvosoknak a bonczolásnak megkívánt szabatossággal való véghezvitelére” *Gyógyászat*, 22—25 sz., (1863) pp 16—19.

Név	Pápai István	Tóczy László	Lahtász Mihály
Nem és nem.	26 ♂	18. évi ♀	40 ♀
Test mértékosságára kaplathatósága stb.	Normál	Normál	Normál
Hajjal stb.	gyalogszínű	szőke	szőke
Írisz hátyja	—	—	—
Szeme hátyja	alsó	alsó	alsó
Érvényesség hátyja	normál	normál	normál
Érték	normál	normál	normál
Statisztika	—	—	—
Hat.	—	—	—

Részlet Arányi Lajos boncjegyzőkönyvéből

*A kórbonctan elemei. Gyakorló és törvényszéki orvosok számára Socratesi modorban tárgyalva.*⁷ Valóban, ez a könyv tartalmazza mindazokat a kórbonctani alapokat, amelyeket a kor gyakorló orvosainak tudni kellett. A könyv kérdések és feleletek formájában adja át a szerző ismereteit, pontokba foglalva a legfontosabb elváltozásokról szóló tudnivalókat, ezzel messze megelőzve korát és példát adva a mai szerzőknek is.

Kézügyessége és rajzkészsége hozzásegítette ahhoz, hogy szemléltető eszközeit maga készítse. A szemléltetés fontosságát támasztotta alá *Tájékoztató a bonctani tárgyak rajzának ügyében* c. dolgozatával.⁸ Konstruktív képességére jellemző, hogy már 1847-ben, Sopronban, a Magyar Orvosok és Természettudósok VIII. Nagygyűlésén sorra került: „*Bemutatása egy általa saját eszméje után gutaperchából készített, szétbontható, minden részekkel tökéletesen ellátott szívnek és egy szintén saját eszméje után készült gépnek, melyen a szív összehúzódása, kitágulása, a billentyűk kinyílása és bezáródásának mechanizmusa kézzel foghatólag van előállítva.*”⁹ Sajnos ezek a készítmények elvesztek.

Oktatói tevékenysége az universitas szellemében nem szorítkozott pusztán az orvostanhallgatókra. Jogász hallgatóknak törvényszéki orvostant, papnövédeknek medicina pastoralist adott elő.

Hallgatói iránti szeretetét azzal is kifejezte, hogy nyugalomba vonulása alkalmával, 1874-ben, 3000-forintnyi alapítványt tett, melynek kamataiból a legjobban fogalmazott boncjegyzőkönyv és a leg sikerültebb kórszövetteni készítmény előállítását jutalmazták. Egy ilyen gyöngybetűkkel írott, részletes jegyzőkönyv található az I. Kórbonctani Intézet 1900-as jegyzőkönyv-kötetében, amelynek szerzője Genersich Margit III. éves orvostanhallgató, Genersich Antal korán elhunyt leánya volt.

Meg kell még emlékeznünk Arányiról mint festőművészről és építőművészről. Szakmai rajzait, festményeit már említettük. Ezeken kívül tájképfestészettel is foglalkozott; két képe a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban található. Igen sokat foglalkozott régi épületek, műemlékek helyreállításának lehetőségével. Szorgalmazta Vajdahunyad várának restaurálását. Ennek érdekében helyszíni felmérések alapján részletes tervrajzot készített. Ez a tervrajz is a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum tulajdona.

Arányi működésének utolsó éveiben, 1870-től már az Egyetemen működött Scheuthauer Gusztáv, mint a kórszövettan nyilvános rendkívüli tanára, aki 1874-től átvette a Kórbonctani Intézet vezetését. Az Intézet ekkor a Mária u. 47. sz. rozzant, földszintes épületbe került, immár 2 tanársegéddel és 2 szolgálóval.

Scheuthauer Gusztáv 1832-ben született Töketerében, Zemplén megyében, 1861-ben avatták orvosdoktorrá Bécsben. Előbb második, majd első tanársegéd Rokitsky mellett, majd az élet és kórszövettan tárgyából magántanár lett. 1870-ben rövid ideig Brünnben működött mint kórboncnok, de előkelő magyarországi ismerőseinek biztatására pályázatot adott be a pesti egyetemre, ahová a kórszövettan rendkívüli tanárává ki is nevezték. Egyben a Rókus Kórház boncnoka és törvényszéki boncnok is lett. A Kórbonctani Intézetet 1874-től 1894-ig, haláláig vezette. Tudományos munkássága elsősorban a helminthológiára és a csontpathológiára terjedt ki, de számos közleménye foglalkozik a törvényszéki orvostan kérdéseivel. Mint oktató, kezdetben nyelvi nehézségekkel küzdött, de ezt ellensúlyozta a tárgy részletekbe menő, gondos ismertetése.

Váratlan halála után rövid ideig korábbi helyettese, *Pertik Ottó* (1852–1933) vezette az Intézetet, majd 1895-ben *Genersich Antal* (1842–1918) nyert tanszékvezetői kinevezést, aki egyben a Szt. István Kórház kórboncnok főorvosa is volt. Genersich korábban Arányi tanársegéde és legkedvesebb tanítványa volt, aki csak azért nem kapta meg közvetlenül Arányi után a tanszéket, mert hosszabb külföldi tanulmányútja során megbetegedett, és „jóakarói” halálhírért keltették. Hazatérve már az Intézetben várományosként találta Scheuthauert, így Kolozsvárra ment, ahol 25 évig volt a kórbonctan tanára az egyetemen.

⁷ Arányi L.: *Kórbonctan elemei*. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda (Buda, 1864)

⁸ Arányi L.: *Tájékoztató a bonctani tárgyak rajzának ügyében*. *Gyógyászat*, 3, 31–40 sz. (1865)

⁹ Arányi L.: „*Bemutatása egy általa saját eszméje után gutaperchából készített, szétbontható, minden részekkel tökéletesen ellátott szívnek és egy szintén saját eszméje után készült gépnek, melyen a szív összehúzódása, kitágulása, a billentyűk kinyílása és bezáródásának mechanizmusa kézzel foghatólag van előállítva.*” *M. Orv. és Term. Sopronban 1847-ik VIII. nagygyűlésének 1863-ban napvilágot látott munkálatai*, p. 100.

Genersich rövid ideig a Mária u. 40. sz. alatt levő, ideiglenes kórbonctani intézette alakított régi lakóházban dolgozott, de hamarosan sor került az Egyetem új Anatómiai Intézetének átadására, minek következtében felszabadult a belső klinikai telepen az 1875–1877 között épült anatómiai épület. Ez az épület lett a kórbonctani intézetek új otthona, ugyanis 1895-ben hivatalosan is megalakult a II. sz. Kórbonctani Intézet is. Ennek az Intézetnek gyökerei a kórszövettani tanszék 1870-ben, Scheuthauer Gusztáv által történt betöltésére vezethetők vissza. Formálisan a kórszövettani tanszék 1874-ben beolvadt a kórbonctani intézetbe, majd 1884 és 1888 között Babes Viktor személyéhez kötve újra éledt, ekkor helyileg a Stefánia Gyermekkorház prosectoráján, ahol Babes egyben főorvos volt.¹⁰ Babes Viktor a bukaresti egyetem meghívására az ottani kórtani és bakteriológiai intézet vezetését vette át, a budapesti kórszövettani intézet ideiglenes felügyelője pedig Hógyes Endre lett. 1890-től Pertik Ottót nevezték ki a kórszövettan nyilvános rendkívüli tanárává, aki egyben Scheuthauer helyettese és az István Kórház prosectora is volt: 1895-ben egy időben nevezték ki Genersich Antalt a I. sz. Kórbonctani Intézet és Pertik Ottót a II. sz. Kórbonctani Intézet élére. A régi anatómiai épületbe történő átköltözés előtt a II. Kórbonctani Intézet a Baross u. 40. sz. alatti házban kapott ideiglenes elhelyezést. Később az újonnan birtokba vett anatómiai épület (ma I. Pathológiai és Kísérleti Rákkutató Intézet) földszintjét és első emeletét az I. sz., második emeletét a II. sz. Kórbonctani Intézet foglalta el azzal, hogy a földszinti tanterem az I., az első emeleti, boncteremnek is használt tanterem a II. intézet használatába került.

Mind Genersich, mind Pertik kiváló oktatói és iskolateremtő munkásságot fejtett ki. Érdemes felsorolni Pertik intézetének orvosait 1895-ben: Kelen Béla, Krompecher Ödön, Winternitz Arnold.

Mindkét tanszékvezetőre jellemző az igen alapos külföldi képzés. Genersich külföldi tanítómesterei között szerepel Rokitsansky, Recklinghausen, Ludwig és Virchow. Pertik Ottó Waldeyer, Recklinghausen, Pasteur és Koch mellett tanult pathológiát és mikrobiológiát.

Genersich tanítványai közül *Buday Kálmán* (1863–1937), Pertik iskolájából Krompecher Ödön emelkedett ki. Buday előbb a Kolozsvári Egyetemen követte Genersichet a tanszéken, majd 1913-ban Budapesten. Vele egyidőben lett *Krompecher Ödön* (1870–1926) a II. Kórbonctani Intézet igazgatója. Krompecher onkopathológiai munkássága közismert és világszerte ő az a magyar pathologus, akinek nevét, a róla elnevezett basalsejtes carcinomával kapcsolatosan, ismerik. Kevesen tudják azonban, hogy a *retinal anlage tumor* első leírása is az ő nevéhez fűződik.¹¹

Buday a fertőző betegségek, így a tuberculosis nagy szakértője volt. Tankönyve hosszú időn át szolgálta az orvostanhallgatók oktatását. Intézetében olyan kiválóságok dolgoztak, mint Johan Béla, az OKI későbbi igazgatója Baló József, Entz Béla, Borsos-Nachtnebel és tanszéki utóda, Balogh Ernő. Krompecher Ödön sajnálatosan korai halála (1926) után a II. Kórbonctani Intézet *Balogh Ernő* (1890–1964) vezette, majd 1932-től Balogh Ernő vezetésével csak egy kórbonctani intézet működött, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen. Időközben a Kolozsvári Egyetem magyar tanárai és diákjai Szegedre menekültek, ahol új egyetem alakult. Hasonlóan új egyetem létesült Pécsen, a pozsonyi Erzsébet Királyné Egyetem jogutódaként. A debreceni Egyetemet még az első világháború idején alapították, de működését csak a 20-as években kezdte meg. Szegeden *Veszprémi Dezső* (1871–1924), *Balogh Ernő*, *Baló József*, Pécsen *Entz Béla* (1877–1959), Debrecenben *Orsós Ferenc* (1879–1962) és *Borsos-Nachtnebel Ödön* volt a kórbonctan kiemelkedő tanára.

A budapesti Kórbonctani Intézetben 1934-ben Putnoky Gyula vezetésével Kísérleti Rákkutató Részleg alakult, és az Intézet nevébe is bekerült a Kísérleti Rákkutató jelző. Ebből az intézetből került ki Romhányi György, és a későbbi pécsi pathologus professzor, Endes Pongrác, aki Debrecenben lett később tanszékvezető. Szegeden 1945-ben Korpássy Béla követte Baló Józsefet, Debrecenben ugyanakkor az Entz-tanítvány Kellner Béla kapott tanszéket. Ő 1954-ben Budapesten az Onkopathológiai Intézet igazgatója, majd az Orvostovábbképző Intézet (később Egyetem) onkopathológiai tanszékének vezetője

¹⁰ Antall, J.: „Babes Viktor és a pesti orvosi iskola.” *Modell és valóság*, Athaeneum, (Budapest, 1994) pp. 438–449.

¹¹ Krompecher, Ö.: cit. Hoggins, G. W., Grundy, M. C. „Melanotic neuroectodermal tumors of infancy. Report of a case” *Oral Surg.* 34, 40 (1975)

lett. Ugyanezen egyetem Kórbonctani és Kórszövettani Tanszékének vezetője 1963-tól Lapis Károly, 1968 és 1985 között Juhász Jenő volt.

1945-től újra alakult a budapesti II. Kórbonctani Intézet, Zalka Ödön vezetésével. Az ő utóda lett 1952-ben Haranghy László, aki 1941 és 1945 között Kolozsvárott volt pathologus professzor. Haranghy a magyar gerontológiai kutatások megalapozója volt. Tanítványa, a szintén pathologus Beregi Edit 1993-ig vezette a SOTE Gerontológiai Intézetét.

Budapesten az I. Kórbonctani és Kísérleti Rákkutató Intézet vezetője 1946-tól Baló József lett, aki korábban a központi idegrendszer betegségeinek vizsgálatával (Baló-féle betegség) és a vírusok által okozott betegségek pathológiájával foglalkozott. Később figyelme az arteriosclerosis felé fordult; feleségével, a biokémikus Banga Ilonával közösen felfedezte az elastase enzimet. Intézetében tovább folytatódott a kísérletes daganatkutatás is, melynek legfontosabb eredménye a hidrazin származékok daganatkeltő hatásának felismerése volt.

Szegeden Korpássy után Ormos Jenő, a kiváló oktató és vesekutató lett a Kórbonctani Intézet vezetője. 1993-ban történt nyugalomba vonulásáig. Pécselt Kelényi Gábor követte Romhányi Györgyöt, Debrecenben Gomba Szabolcs Endes Pongrácot. A pécsi iskola előbb Romhányi révén a polarizációs optikai vizsgálatok terén alkotott maradandót, Kelényi pedig a lymphomák pathológiájának elismert szakembere és mint ilyen, országos lymphoma centrumot alapított. Debrecenben a vesepathologia állt előtérben (Endes és Gomba), de itt alakult ki a morfológiai diagnosztika egyik hazai fellelegvára.

Haranghyt 1968-ban Jellinek Harry követte a budapesti II. Pathológiai Intézet élén. Az ő munkacsoportja világszintre emelte az ott folyó arteriosclerosis kutatást. Jellinek tudománypolitikai tevékenysége (Magyar Pathologusok Társasága, Országos Pathológiai Intézet, Pathologus Szakmai Kollégium stb.) is jelentős.

Baló József utóda 1968-tól az I. Pathológiai és Kísérleti Rákkutató Intézetben Lapis Károly lett. Ő a kísérletes daganatkutatás, ezen belül a carcinogenesis, a daganat-chemoterapia, a metastasis képződés mechanizmusának kutatása területén, továbbá a krónikus májbetegségek pathológiájának kutatása területén vezetett nemzetközi szinten is elismert kutatásokat. Intézetvezetői munkássága idején az Intézet műszerezettségét jelentősen fejlődött.

1993-ban Lapis, Jellinek, Ormos és Kelényi professzorok az intézetvezetéstől visszavonultak. A jelenlegi tanszékvezetők: SOTE I. Pathológiai és Kísérleti Rákkutató Intézet: Dr. Szende Béla, SOTE II. Pathológiai Intézet: Dr. Kádár Anna, Debreceni OTE Pathológiai Intézet: Dr. Mikó Tivadar, Pécsi OTE Pathológiai Intézet: Dr. Pajor László, Haynal Imre Egészségtudományi Egyetem (HIETE) Pathológiai Intézet: Dr. Kendrey Gábor, HIETE Onkopathológiai Tanszék: Dr. Bodó Miklós.

Határainkon túl 1945-től Marosvásárhelyen van részlegesen magyar nyelvű orvoscépzés. Itt a pathologia oktatását előbb Haranghy, majd Gyergyai végezte, utóda Jung János.

Az egyetemi pathológiai intézeteken kívül sorra létesültek a nagyobb, majd kisebb kórházakban, továbbá az országos intézetekben pathológiai osztályok. Jelenleg több mint 70 osztály működik az ország területén, részben megyei, részben városi, részben budapesti kórházakban és intézetekben.

BÉLA SZENDE, M. D.
director

Ist Institute of Pathology
and Cancer Research
Üllői út 25. Budapest H-1085
HUNGARY

SUMMARY

Lajos Arányi (Lostainer), who introduced pathological anatomy into Hungary, was born in Komárom in 1812. He lost his father at the age of three, and then was adopted by one of his wealthy uncles. Arányi first studied at the faculty of arts and later law at university, but after a cholera epidemic in 1831, in which he helped the infected in Pest, he changed his mind and went over to the faculty of medicine. After he had received his degree he worked as an assistant to Ferenc Bene from 1837. Two years later he spent six months at Italian clinics, and four years in Vienna. In Vienna, where he worked with Professor Rokitsansky at the *Allgemeines Krankenhaus*, he learned the techniques of pathology, and studied the humoralpathological theory of his principal, and above all the clinicopathologic views of the Vienna medical school. Returning home he decided to introduce pathology into the medical curriculum. In his objectives he was helped by Ignác Stáhly, Ágost Schöpf-Merei and János Balassa. His introductory lecture took place in 10 April 1844, and his regular lectures and demonstrations started from the autumn. His autopsy records were rather modern, he used clear and logical categories.

As a university lecturer and professor, which he considered to be his most important activity, he wrote a textbook, *The basics of pathology. For the general practitioner and forensic physicians. Detailed in Socrates's style* (Budae, 1864). This book included everything each general practitioner ought to know, and the author presented his points on the most important lesions and deformations in forms of questions and answers. He was moreover a talented painter but interested in architecture as well. He urged for the reconstruction of many old buildings and above all the Vajdahunyad Chateau. Beside the autopsy records mentioned above, the Ist Institute of Pathological and Cancer Research of the SOTE owns the remains of Arányi's 3500 preparations. Arányi also made 38 drawings and coloured paintings to illustrate first aid, and ambulance techniques. These pieces belong to the collections of the Semmelweis Museums, Library and Archives.

After his retirement it was *Gusztáv Scheuthauer* who took over his charge at the Pathological Institute. Scheuthauer's contributions were mainly on the field of helminthology and bone pathology but he also published on forensic medicine as well. He led the institute until his early death in 1894.

In 1894 *Ottó Pertik* was appointed as the next director though only for a year. In 1895 another unit the *IInd Institute of Pathology* was erected and *Ottó Pertik* became its director. At the same time *Antal Genersich*, a head physician at the St. István Hospital was entrusted to lead the Ist Institute of Pathology. The roots of the IInd Institute of Pathology, however, were in the histopathological chair of the university. The professorship had been occupied by Scheuthauer from 1870, but when he was charged to lead the IInd Institute of Pathology in 1874, the two institutions were united. Between 1884—1888, nevertheless, the institute became independent again in form of a university chair under *Viktor Babes* from Arad. When Babes accepted the post of director at the pathological and bacteriological institute at Bucharest (Rumania), *Endre Högyes* was nominated there as an extraordinary professor. From 1890 Professor *Ottó Pertik* got the chair, and after his short period at the Ist Pathological Institute in 1894, he returned to this post, which now was reorganized as the IInd Institute of Pathology of the University.

The most outstanding figure of Genersich's institute was *Kálmán Buday*. Buday had been the successor of Genersich at the University of Kolozsvár, but after Genersich's retirement in 1913 he came over to Budapest to become director of the Ist Pathological Institute. Buday was an expert in tuberculosis, and his textbook was used for decades at the university. Among his many disciples were Béla Johan, József Baló, Béla Entz, Ödön Borsos-Nachtnebel, and Ernő Balog.

Ödön Krompecher, was an outstanding pupil of *Ottó Pertik*. He was appointed to lead the IInd Institute of Pathology in the same year when Buday was posted to the Ist. Specialised on oncopathology he became probably the most famous Hungarian pathologist abroad. His contribution to the discovery of basal-cell carcinoma (*carcinoma basocellulare cutis* or *Krompecher-cancer*) is well known. He established his international reputation by his *Basalzellenkrebs* in 1903 and his *Kristallisation*,

Fermentation, Zelle und Leben in 1907. Moreover, he was also the first to identify and give a pathology of *retinal anlage tumour* as well.

After the early death of Krompecher in 1926 the director of the institute became *Ernő Balogh*. Between 1932 and 1945 the two pathological institutes of the university were again united. In 1934 a cancer research unit was organized within the institute — led by Gyula Putnoki —, and the institution was given a new name the *Institute of Pathological and Experimental Cancer Research*.

As a consequence of world war one the education in Hungarian was forced to finish at the universities of *Kolozsvár* (Cluj) and *Pozsony* (Bratislava); thus whole universities were evacuated among the new (1920) borders of Hungary. The University of Szeged became the successor of Kolozsvár University and the Queen Erzsébet University of Pécs that of Pozsony (later it was renamed as Janus Pannonius University). The third new one, the University of *Debrecen* was founded before the great war, but the lectures started only in the 1920s. At Szeged *Dezső Veszprémi*, *Ernő Balogh*, *József Baló*, at Pécs *Béla Entz*, and at Debrecen *Ferenc Orsós*, *Ödön Borsos-Nachtnebel* held professorships in pathology.

The IIInd Institute of Pathology was reorganized in 1945 under the leadership of *Ödön Zalka*. His successor from 1952 was *László Haranghy*, who received a chair of pathology at Kolozsvár between 1941–1945, when Northern Transsylvania was being reunited with Hungary. Haranghy was the founder of Hungarian gerontological researches. His pupil *Edít Beregi* led the Gerontological Institute of the SOTE until 1993.

At Budapest, the director of the Ist Institute of Pathology and Experimental Cancer Research had been *József Baló* from 1946. He had been specialised on the diseases of the central nervous system, and together with *Ilona Banga* he detected and proved the role of elastase enzyme in the pathomechanism of *arteriosclerosis*. In his institute cancer research was among the chief objectives and one of the most important discovery was the carcinogenic effects of hydrazine derivatives.

At Szeged *Jenő Ormos* followed Professor Korpássy as director of the Pathological Institute. At Pécs *Gábor Kelényi*, who was an expert in the pathology of *lymphoma*, became György Romhányi's successor. The Institute at Pécs, nevertheless, carried out superb optical polarisation researches. At Debrecen the pathology of the kidney was among the main research fields (by *Endes* and *Gomba*), but the institute became a stronghold of Hungarian morphological diagnostics as well.

At the IIInd Institute of Pathology in Budapest, Haranghy was followed by *Harry Jellinek* in 1968. His team raised arteriosclerosis researches to an international level. Jellinek made use of his organizational skills in the Society of Hungarian Pathologists, the National Pathological Institute, and the Collegium of Pathologists as well.

At the Ist Pathological Institute *József Baló's* successor was *Károly Lapis*. His researches on Carcinogenesis, on the chemotherapy of tumours, on the mechanism of metastasis, and on the pathology of chronic liver diseases, are also internationally known.

GONDOLATOK A SOTE TÖRTÉNETÉHEZ (1951–1994)*

KAPRONCZAY KÁROLY

A hazánkban 1945 után lezajlott politikai küzdelmek és a polgári irányvonalat képviselő koalíciós kormányzati rendszer szétverése, a kommunista egypártrendszer megteremtése eredményezte a magyar felsőoktatás szerkezetének drasztikus átalakítását. Ennek a „demokratizálási folyamatnak” vezetője volt, hogy 1949-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen megszüntették a hittudományi kart, és vidéki egyetemeken is hasonló intézkedéseket tettek. Még két évig tartották fenn a tudományegyetemi szerkezetet, de 1951-ben — szakmapolitikai indokokra hivatkozva — a Minisztertanács a 27/1951/I. 28./ rendeletében az orvostudományi karokat (budapesti, pécsi, szegedi és debreceni) elválasztotta a tudományegyetemektől, és önálló egyetemenként az Egészségügyi Minisztérium felügyelete és irányítása alá helyezte. Ezzel megbontotta a hazai évszázados múltra visszatekintő felsőoktatási—egyetemi hagyományt, amely a nyugat-európai egyetemi rendszerhez idomult. Az új orvoseképzési forma elsősorban a szovjet egyetemi rendszert másolta le, annak ellenére, hogy az önálló orvosegyetemi formának Európában és Amerikában is volt hagyománya. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemtől való teljes leválás három év alatt történt meg, a Budapesti Orvostudományi Egyetem 1955 őszétől háromkaros — általános orvosi, fogorvosi és gyógyszerészeti — önálló egyetemmé alakult.

Az 1969-ben kiadott, a magyar orvosi kar alapításának 200. évfordulójára megjelentetett évkönyv az orvosi kar önállóságát úgy indokolja, hogy „ezzel Fodor József 1895. évi rektori beszédében felvetett javaslata valósult meg: önálló orvoseképzés”. Csak megjegyezni kívánjuk, hogy a múlt század utolsó évtizedében a hazai orvoseképzés bővítése szükségessé tette vagy a meglévő (budapesti és kolozsvári) orvosi karokon a párhuzamos tanszékek felállítását vagy a tudományegyetemi szerkezeten belül újabb karok létesítését.

Az adminisztratív jellegű intézkedés háromsztdndős átmenetet igényelt, hiszen az orvosi kar és a természettudományi kar közös tanszékkal is rendelkezett, amelyek szétválasztása vagy az önálló orvosegyetemi intézet megszervezése időigényes volt. A fogorvoseképzés addig is az orvosi karon belül történt, így az önálló fogorvosi kar felállítása — az anyagi vonatoktól eltekintve — nem jelentett nagyobb gondot. A gyógyszerészképzés 1951 szeptemberéig a Tudományegyetem Természettudományi Karához tartozott, így annak átvétele az Orvostudományi Egyetemhez hosszabb tárgyalásokat és megegyezést igényelt. A gyógyszerészkar (1955) végleges megszervezése után bizonyos tárgyak tanítása továbbra is az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karán történt, de a kar intézeti és tanszéki alapjai már a BOTE keretén belül épültek fel. A tudományegyetemből való kiválás — ezt már az 1960-as években is kritikaként említették — lazította a humán tárgyakkal való kapcsolatot, és a rokon természettudományokról is hasonló szemlélettel beszéltek. Az önállóság megteremtésével egyidőben viszont az egyetem klinikai betegágyszámát bekapcsolták az általános kórházi betegellátási rendszerbe, az egyes klinikákon az oktatás és a gyógyító—megelőző munka összefonódott. Ez egyfelől megterhelést jelentett az oktatói tanszemélyzetnek, másfelől — hiszen az egyetem keretén belül folyt a tudományos kutatás is — jobb körülményeket biztosított az ide került betegeknek.

* A korszak egyetemtörténetének átfogó, levéltári anyagon nyugvó feldolgozása a SOTE tekintetében még nem történt meg. Kapronczay Károly rövid dolgozata ezt hivatott kötetünk számára kiegészíteni. (Főszerk. megj.)

Az önálló egyetem status megteremtése után — az oktatás és a betegellátás érdekében — bővítették a klinikák számát, újabb önálló intézetek megszervezésére került sor. Így 1951-ben visszaállították a III. sz. Belklinikát, megszervezték az Orthopédiai, a III. és IV. sz. Sebészeti Klinikát, 1953-ban a Sebészeti, Anatómiai és Műtéttani Intézetet, az Egészségügyi Szervezési Intézetet, 1957-ben a Gyógyszerészi Szerves Vegytani Intézetet; 1957-ben szétválasztották a Neurológiai és Pszichiatriai Klinikát két tanszékre, 1959-ben felállították a IV. sz. Belklinikát, a fogorvosi karon a Konzerváló Fogászati Klinikát, a Fogpótlástani Klinikát, a Gyermekfogászati és Fogszabályozási Klinikát stb. A párhuzamos intézmények számának növelését az is indokolta, hogy a régi intézmények általában 200–250 hallgató foglalkoztatására épültek, míg az 1950-es évek elejétől általában 350–400 hallgató volt évfolyamonként. Ezek oktatását, szakmai gyakorlatát a régi keretek között biztosítani nem lehetett. A hallgatói létszám az 1950 előtti állapotokhoz képest megkétszereződött, az ekkor kialakított felvételi rendszerben ugyan a fizikai dolgozók gyermekeinek arányát kívánták elősegíteni, de a hangzatos jelszavak mögött erős kontraszelekció érvényesült, elsősorban az adott rendszerhez hű jelöltek tanulmányait kívánták megvalósítani. A felvettek között igen alacsony arányt képviseltek az értelmiségi családból származók, „osztályidegent” egyáltalán nem vettek fel.

Az orvosegyetemi képzésben az 1950-es években külön problémát jelentett az új káderpolitikát jelképező szakérettségizettek felvétele, akik között voltak valóban kiváló képességűek, de a kialakított új felvételi rendszer — a hallgatói létszám kötöttsége miatt — a náluk sokkal alkalmasabbak kiszorítását jelentette. Az 1949/50-es tanévben 25 szakérettségizettet vettek fel, a következő évben már 91 főt. Felvételüket 1955-ben megszüntették, viszont a munkás-paraszt származásúak arányát a felvett hallgatók 60%-ában állapították meg. Ez a rendszer az 1970-es évek közepéig élt. A szovjet minta utánzásának mélypontja 1951/52-ben volt, amikor — ugyan csak két évig — a végzett hallgatók nem kaphatták meg az orvosdoktori címet, aminek a gyakorlóorvosi életben voltak következményei. Az így diplomát nyertek csak 1956 után kapták meg a hivatással együtt járó doktori címet.

A fogorvosi karon a képzés 1952-ben indult meg 10 hallgatóval, 1953–1959 között még lehetőség nyílt az alsóbb évfolyamokon az átiratkozásra. 1959-ben e karon az évfolyamonkénti létszámot 80 főben állapították meg, amit 1960-ban — a tényleges igényeknek megfelelően — 120 főre emeltek. A gyógyszerészek évfolyamonkénti létszáma 150 fő volt. Az 1960-as években a gyógyszerészképzés reformjánál szakmai viták voltak, hiszen az egyetemi és a főiskolai szintű képzés párhuzamos volta miatt a gyógyszerészeti munkát az egyetemi képzésnél alacsonyabb szintű képesítéssel is el lehetett látni. A gyógyszerészet tudományos művelése, a gyógyszerártári technológiai kutatás, a modern gyógyszerészet viszont valóban a gyógyszerészképzés gyökereiben történő újjáformálást igényelte.

Az orvosképzésben is alapvető reformok születtek. Igaz, a reformok bevezetése szinte évente módosította a tantervet és a tanulmányi rendet, hiszen az orvostudomány egyes területeinek gyors alakulása is újabb önálló tantárgyakként jelentkezett. 1947-től kötelező tárgy lett a mikrobiológia, az immunológia, a stomatológia, a radiológia, a fül-orr-gégészet, a biológia, a sebészeti anatómia és műtét, a biokémia, az egészségügyi szervezés, a társadalomorvostan stb. Az 1950/51-es tanévtől kötelező lett az előadások látogatása, bevezették a kötelező nyári gyakorlatot, ami újabb terheket adott a területi betegellátásban működő egyetemi klinikai rendszernek. Az 1950-es években az államvizsga hűen tükrözte az adott politikai korszak szemléletét: a szakmai tárgyak háttérbe szorultak, így a közegészségtan, az igazságügyi orvostan, az egészségügyi szervezés és a marxizmus—leninizmus volt a négy végső tantárgy. Ezen változást az 1963/64-i tanévben eszközölték, amikor az államvizsga tárgya a belgyógyászat a sebészet, a gyermekgyógyászat, a szülészeti, a nőgyógyászat és az ideg-elmegyógyászat lett, 1985-től pedig bevezették a diplomamunkát, az írásban elkészített szakdolgozatot, amely egy-egy adott témában az írásban megfogalmazott témafeldolgozást jelentette.

A gyógyszerészi karon nem lehetett „automatikusan” doktori címet nyerni, itt végzés után külön — disszertációval együtt — nyílt lehetőség az egyetemi doktori fokozat elnyerésére. 1961-ben szabályozták a doktori cím adományozásának rendjét. Ennek értelmében az általános orvosi és fogorvosi karon végzettek tanulmányaik befejezése után automatikusan megkapták a doktori címet, de megfelelő szigorlatok letétele után a kari dékánok doktori címet adhattak olyan egyetemet végzett fizikusoknak,

vegyészeknek, biológusnak, biokémikusoknak, mikrobiológusoknak stb., akik a medicina határterületeihez tartozó tudományágakban dolgoztak, amelyek tudományszaka az orvosképzésben is jelen van.

Az 1960-as évek végén kísérlet történt az ún. ciklikus oktatás bevezetésére (a szemeszter jellegből a trimeszter rendszerre való áttérésre). Ennek lényege — Európában sok helyen volt erre példa — az volt, hogy a „mindennapos orvosi tevékenység gyakorlásában jobban elmélyüljön a hallgató”. Ezért egy-egy tantárgy — a diagnosztikai és terápiai gyakorlat érdekében — éves óráit néhány hónapra sűrítették, majd ezt több hónapos klinikai vagy kórházi gyakorlat követte. Ez nem vált be, mert az elméleti és a gyakorlati oktatás elszakadt egymástól, a közbeiktatott ciklikus félév elmélyülésre rövidsége miatt nem volt alkalmas. Ugyancsak akadály jelentett, hogy a klinikák felszerelése erre a célra alkalmatlan volt, pótlásuk, illetve kiegészítésük anyagi okok miatt nem valósulhatott meg. Így kórházakban vagy rendelőintézetekben próbálták a hallgatókat foglalkoztatni, ott viszont a szakszemélyzet túlterheltsége miatt a „hallgatókra nem volt szükség”.

Az Orvostudományi Egyetemhez tartozó intézményrendszer háborús kárainak helyreállítása valójában csak az 1950-es évek elejére történt meg, de az 1956-os forradalom idején a budapesti harcok egyik középpontja az egyetem környéke volt. Az Üllői úti harcok közben a legtöbb egyetemi klinika súlyos sérüléseket szenvedett, amelyek helyreállítása ugyan az 1950-es évek végére megtörtént, így a Központi Épület és a klinikai telepek. Az 1960-as években indult meg a jelentős beruházásokat igénylő rekonstrukciós program, amelynek során nemcsak a meglévő épületeket újították fel, építették át, hanem újabb épületeket is emeltek. E program valójában ma sem fejeződött be, hiszen a korszerű oktatás és betegellátás feltételeinek megteremtése még évtizedeket igényel. Az új elméleti tömb felépítése enyhítette az elméleti tanszékek zsúfoltságát, jobb feltételeket nyújt az oktatásnak, de a magyar orvosképzés tradícióinak és a világszínvonalnak még nem felelnek meg.

KAPRONCZAY KÁROLY, Ph. D.
deputy general director

Semmelweis Medical Historical Museum
Library and Archives
Török u. 12. Budapest, H-1023
HUNGARY

TÖRÖK JÓZSEF ORVOS ÉS TERMÉSZETTUDÓS (1813—1894) HALÁLÁNAK CENTENÁRIUMÁRA

VIDA MÁRIA

„Orvos és sebész doktor, a debreceni Ref. Főiskolában vegytan és természetrajz nyilvános rendes tanára, a Kir. Magyar Természettudományi Társulat, a Budapesti Kir. Orvosegyesület rendes, a pesti Orvosi Kar, s a Tudós Társaság levelező tagja”. Ennyi cím olvasható az akkor 35 éves Török József pályadíjjal jutalmazott munkája: „*A két Magyarhaza elsőrangú gyógyvizeti és fürdőintézetei. Természet-, vegy- és gyógytani sajátásaikban előterjesztve*” 1848-ban kiadott pályamunka címlapján, a szerző neve alatt. Ekkor lett a híres Református Kollégium vegytan, növény- és ásványtan rendes tanára, székfoglaló beszédét 1848. február 10-én tartotta meg. Tényleges orvosi praxisa és tanári működése ezzel vette kezdetét, iskolaorvosként és tankönyvíróként itteni működése alatt alkotott maradandót. Értékelésével az orvostörténeti kutatás mai napig adós. Mindössze két megemlékezés látott napvilágot halálakor az *Orvosi Hetilapban* és a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésének* kötetében,¹ továbbá halálának 5. évfordulóján Hógyes Endre emlékbeszéde az egykori akadémiai tagról.² Pályadíjat nyert balneológiai művét e tanulmány szerzője többször méltatta.³ Életművéről azonban az eltelt 100 év alatt nem készült elemző tanulmány, holott mint orvos és természettudós a korszak egyik jeles, a kémia középiskolai oktatásában úttörő munkát teremtő szakembere volt. Az Akadémiának 51 éven át tagja (1843—1894), ezért emlékezett meg róla egy nem kisebb orvostudós mint Hógyes Endre. (Magyar Tudós Társaság néven kezdte működését, a Magyar Tudományos Akadémia elnevezés az 1840-es években született meg). (1. ábra)

Török József 1813. október 14-én Alsó-Váradon (Bars megye) református lelkész és egyházmegyei esperes fiaként született. A középiskola alsó 4 osztályát Selmecebányán az evangélikus liceumban, a további bölcséleti, jogi és teológiai tanulmányait 1830-tól Debrecenben a „Református Főiskolán” (gimnázium) végezte el. Ezután beiratkozott a Pesti Egyetem Orvosi Karára (1836—1841), ahol 1842. március 17-én avatták orvosdoktorrá. Két éves tanulmányúton a párizsi, berlini és a bécsi egyetem előadásait látogatta. A párizsi fakultás sebészeti kurzusán Éluard Chassaignac anatómus-sebész professzortól kapott elismerő oklevelei: Berlinben a neves belgyógyász, Schönlein új szemléletű „naturhistóriai” praxisát, a plasztikai sebész Dieffenbach belső szervi plasztikáját és Romberg modern ideggyógyászati tapasztalatait ismerte meg, Dieffenbach elismerő dicséretét kapva meg; végül az első bécsi iskola neves tanárait: Rokitskyt, Skodat, Hebrat stb. hallgatta.⁴

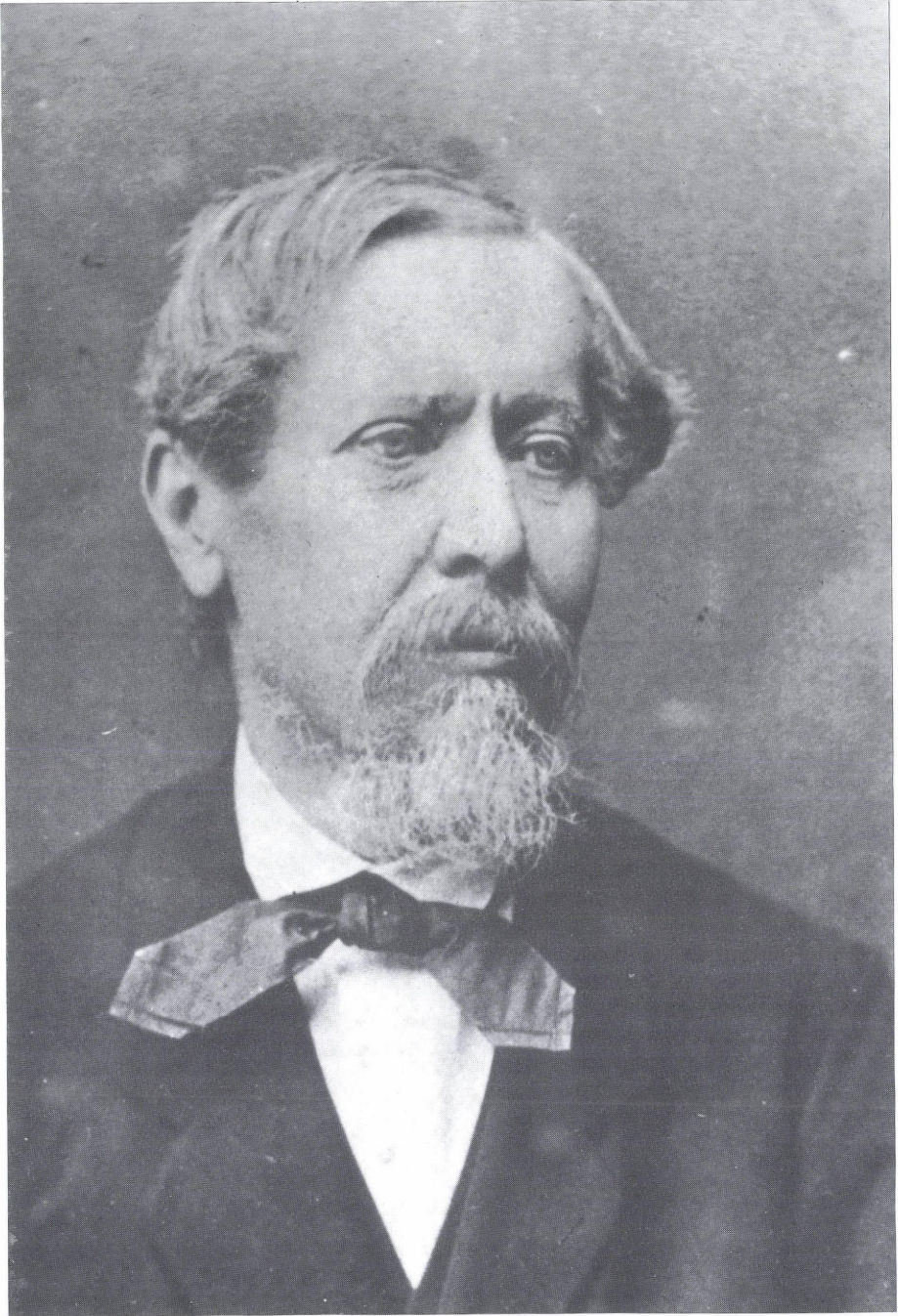
Belgyógyászati, sebészeti, ideggyógyászati és patológiai ismeretekkel gazdagon, hazatérte után praktizáló orvosként Pesten sebészi magánkórházat nyitott. Eredményesen tevékenykedett, nevét ismerték, mivel egy pályaművét még orvostanhallgatóként 1839-ben az Akadémia 2. díjjal jutalmazta. Még

¹ *Orvosi Hetilap*, 1894. 11. sz. pp 132—133 *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai*. 1894. pp 53—54

² Hógyes E.: Török József és Antal Géza emlékezete. *Emlékbeszédek a M. T. Akadémia tagjairól*. (Budapest 1899) pp 357—366; „Török József akadémiai rendes tag irodalmi dolgozatai”. Függelék. pp 377—381

³ Vida M.: *Gyógyvizek és ásványvizek a régi Magyarországon. Ásványvizek és gyógyvizek*. Szerk. Borszéki B. (Budapest 1977) pp 9—61; Vida, M.: *Spas in Hungary in ancient times and today*. (Budapest 1993). Vida, M.: *Heilbäder in Ungarn in alten Zeiten und heute*. (Budapest 1994)

⁴ Hógyes E.: *i. m.* pp. 358—359



Török József (1813–1894)

1843-ban levelező tagjává, 1843. október 13-án az orvosi kar és a budapesti Orvosegyesület rendes tagja, végül 1845-ben a Természettudományi Társulat másodtitkára lett. 1843. augusztus 1-jén sebész-doktorrá is avatták. Joggal pályázhatta meg az orvosi kar törvényszéki orvostan tanszéki állását, majd — mivel ezt Rupp N. János nyerte el — Stáhly Ignác felkérésére a diatetika rendkívüli tanszékét. A Helytartótanács katolikus szellemű igénye miatt azonban a református Török József nem nyerte el egyik katedrát sem. Ezután fogadta el 1847-ben a debreceni református főiskola meghívását a vegytan, növény- ásványtan tanári címére, amely hivatás végérvényesnek bizonyult. Kis megszakítást jelentett az 1848/49-es szabadságharc alatt betöltött feladat: 1849-ben két honvédkórház főorvosa (január 1—április 30.), majd Szemere Bertalan belügyminiszter miniszteri tanácsossá nevezte ki az egészségügyi osztályhoz (főnöke: Bugát Pál). A világosi fegyverletétel után visszatért Debrecenbe, ahol az akkor megszervezett törvényszéki orvostan és közegészségtan „tanszékének” vezetését bízták rá. Az orvosi praxist élete végéig folytathatta, mivel a főiskolai kórház tanuló ifjúságának gyógykezelését évtizedekig látta el. Tanári pályája 40. évfordulóján királyi tanácsosi címet, orvosi diplomája 50 éves jubileumán az orvosi kartól díszoklevelet kapott.

A debreceni „remetesség” kényszerhelyzetének köszönheti elért alapvető jelentőségű tudományos eredményeit, a kémia középiskolai oktatásának embertannal való bővítését, ez utóbbi elsőként a debreceni kollégium tantervében realizálódott. Lehetséges, hogy ha az akkor kezdetleges felszereléssel rendelkező orvosi karon marad középszerű teljesítményre kényszerül. Így viszont Debrecenben lehetővé vált olyan új oktatási tanterv megvalósítása, amely egyedülálló volt az állami középiskolai oktatás hazai keretei közt. Programját beiktatása ünnepegyén 1848. január 10-én elhangzott előadásában fogalmazta meg „A természettudományok elhanyagolásának káros következményeiről hazánkra nézve” címen. A természettudományok meghatározó szerepére külföldi tanulmányútja során felfigyelt és ezt kívánta az oktatásban, az orvosi köz- és tudományos életben tudatosítani. Ennek eszköze az Akadémia és az orvosok és természettudósok vándorgyűlései lehettek, ahol a tágabb tudományos, ill. a szűkebb szakmai körök előtt ismertethette természettudományos szemléletét.

A Magyar Tudományos Akadémia tevékenységébe már egyetemi hallgatóként bekapcsolódott. Az 1830. november 17-én kinevezett első vezetőség alelnöke, Széchenyi István a Magyar Tudós Társaság címerét maga tervezte: sást itató istennő, jelmondata: „Borúra derű”. Az alapszabály: „Mindenek előtt kötelessége e Társaságnak a honi nyelvet művelni és gyarapítani.” Mindemellert a 6 osztályban a nyelvtudományi, bölcséleti, történeti mellett helyet kapott a matematikai, a törvény-tudományi és a természettudományi, az utóbbi tagjai között az orvos Bugát Pál is bent volt. Értékező és kritikai lapja a Tudománytár az orvos Toldy Ferenc szerkesztésében a külföldi tudományos eredményeket ismertette, valamint a hazaiakat bírálta. Tízéves fennállása a reformkor értelmiségének liberális szellemi tájékozottságának hiteles gyűjteménye.⁵

Az akadémiai jutalmak között a legjelentősebb a 200 arany értékű nagyjutalom az előző évben megjelent legjobb irodalmi vagy tudományos munkának. Néha fele-fele arányban adták ki, 1844-től pedig felváltva más-más tudományszaknak. Jutalmat kapott pl. Bölöni Farkas Sándor *Utazás Észak-Amerikában* c. műve, amely 1834-ben jelent meg, hatására válaszként Táncsics Mihály „Buda-Pesti Levelek” kéziratának 5. levele Bölöniről szól, amely a Helytartótanács véleménye alapján — „romboló nézete” miatt — nyomtatásban sohasem jelenhetett meg.⁶ Az Akadémia pályázatára írta az orvos-tanhallgató Török József *Magyarország közgazdaságilag nevezetes termékeiről* c. pályaművét, melyért

⁵ Az Akadémia és a Kisfaludy Társaság. *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*. Szerk. Pándi P. (Budapest 1965) pp. 385—387

⁶ Antall J.: „Közművelődés és iskolaügy Bölöni Farkas Sándor úti jegyzeteiben.” *Pedagógiai Szemle*, 1966. 12. sz. pp. 1131—1140; *Modell és valóság*. 1. k. (Budapest 1994) pp. 136—152; Vida, M.: „Die Wirkung der utopistischen Stadttheorien in Ungarn und das Gesundheitswesen.” *Acta Congressus Internationalis XXIV Historiae Artis Medicinae*. 25—31 Augustini 1974. (Budapest 1976) pp 1180—1182

2. díjat nyert.⁷ E 4 fejezetre osztott munka (130 lapon) az ásványok, a növények, az állatok „gyógy- és műtani testjeit” tárgyalja, végül a különleges kezelések okait fejtegeti.

„Honunk nevezetesebb ásványvizeiről” 1846-ban tűzött ki pályázatot balneológiai tankönyv megírására a Tudós Társaság. A pályázat feltétele: „*Határozotassanak meg vegybontások s gyógygyakorlati adatok nyomán a nevezetesebb honi ásványvizek gyógyjavallatait; miként lehetne azokat netalán létező hiányaikra nézve orvosrendőrségi tekintetbe használhatóbbakká tenni; továbbá adassék elő, melyekkel lehetne azok közül a külföld legnevezetesebb ásványvizeit pótolni; végül említsék meg, mik történtek irodalmi tekintetben e tárgyra nézve.*” Az 1847. évi akadémiai nagygyűlés a győztes pályamunkát 50 arannyal jutalmazta, amely Török József műve: *A két Magyarhaza elsőrangú gyógyvizei és fürdőintézetei. Természet-, vegy-, s gyógytani sajátágaikban előterjesztve*, először 1848-ban, majd — mivel a 2000 példány néhány év alatt teljesen elfogyott — 1859-ben javítva és bővítve ismét megjelent.⁸ A pályázati feltételeknek a könyv megfelelt: „*hosszú időn keresztül egyetlen nagyobb ilyenmű balneológiai magyar munka volt és kétségen kívül irányt adott és hézagot pótol.*” — mondta róla Hőgyes Endre emlékbeszédében.⁹

Az első kiadás bevezetésében összefoglalja a szerző azokat az előzményeket, aminek eredményeként a pályázatra sor kerülhetett. Miután a Kir. Magyar Természettudományi Társaság az ásványvizek ügyében bizottságot nevezett ki, az orvosok és természetvizsgálók 1844-ben Kolozsvárott rendezett vándorgyűlése a tárgyban választmányt, ezt követően 1845-ben Pécsen működő új választmányt bízott meg azzal, hogy „*Magyarország ásványvizeit megvizsgálni, azokkal kórházakban és magánbetegeken kísérleteket tenni, azokat a külfölddel megismertetni, és oda leendő szállításukat megindítani, általában teljes összeköttetései által minden elkövetni, mi hazánk ásványvizeinek hírére megalapítani s mindinkább terjeszteni fogná.*”¹⁰ Eredménytelenség miatt került sor a pályázatra, amelynek elkészítésére vállalkozott Török. A meglévő kevés szakirodalom kiegészítéseként levelezés útján kért információkat a megyei főorvosoktól illetve a fürdőorvosoktól. Az európai hírű Bikszád, Túr ásványvizeinek analízisét elvégeztette, meglátogatta az Esztergom megyei keserűvizeket, melyeket maga megvizsgált. A pályamunkában egyes gyógyvizek történetét a fürdőintézettel együtt ismertette, hogy ezzel is „*könnyebben megválaszthassa az orvos kényelem tekintetében is a betegének szükséges fürdőintézetét.*”

Az akadémiai emlékbeszéd életmű-mellékletében a könyv 2. teljesebb kiadását ismerteti, számunkra is ez a teljesebb, szerkezetében alaposabb és egy évtized újabb ismereteivel bővített kiadás. A feltételeknek Török József valóban eleget tett, bár önálló vízelemzéseket nem végeztetett el, az addigi eredményeket enciklopédikusan összegyűjtötte és az egyes hévizeknek az addigi legrészletesebb felosztását adta. Ráadásul Zombory Gusztáv (1835–1872) 12 színes könyvomatóval — Balatonfüred, Bártfa, Budai Császárfürdő, Harkány, Mehádia, Parádi Csevicze, Parádi timsósfürdő, Pöstyén, Szklenő, Szliács, Szobráncz, Trencsénteplics fürdőhelyei — illusztrált az újabb kiadás. A szerző maga is elavultnak tartotta az 1. kiadást, az átdolgozást a tudomány újabb eredményei miatt szükségesnek, végül az eltelt tíz év alatt személyes tapasztalatokat szerzett azzal, hogy számtalan fürdőhelyen hetekig tartózkodott. Szerénységére jellemző az 1859. március 5-én írott előszó befejezése: „*Adja az ég, hogy ezen kiadás is, orvosaink és természetvizsgálóink emyedetlen buzgalma következtében minél előbb elavuljon!* — *Senki sem óhajtja azt melegebben mint a szerző.*”¹¹

Legelsőként a hazai balneológiai irodalom bibliográfiáját közli a megjelenés sorrendjében, a magyar és az idegen nyelvű művek felsorolásával 1631-től 1859-ig bezárólag.¹² Először a hévizeket-vegyileg közömbös, kénes, égvényes, keserűs, meszes, vasas, konyhasós —, majd a hideg gyógyvizeket,

⁷ Török József akadémiai rendes tag irodalmi dolgozatai. Hőgyes E.: *i. m.* Függelék. pp. 377–381 Természettudományi Pályamunkák. 1844. 3. k.

⁸ Vida M.: *i. m.* 1977. pp. 41–43

⁹ Hőgyes E.: *i. m.* p. 361

¹⁰ Török J.: *A két Magyarhaza elsőrangú gyógyvizei és fürdőintézetei.* (Pest 1848) pp. 1–4

¹¹ Török J.: *i. m.* 2. átdolg. Bőv. kiad. (Debrecen 1859) 12 ill. III–V.

¹² Vida M.: *i. m.* pp. 41–43

a savanyúvizeket, keserű-, timsós, konyhasós stb. vizeket veszi sorba. A 2. kiadásba bekerültek az 1853-ban felfedezett budai keserűvizek is, szám szerint öt kutat említ. Az egyes vizeknél irodalmat közzöl, a történeti adatokat, a geológiai tényezőket sorra veszi, az általa legjobbnak tartott elemzési eredményt részletezi, megemlíti a korábbi analizálásokat is. Utóljára ismerteti a 126 gyógyvíz használatát, gyógyjavaslatait.

A Függelék a Honi ásványvizeink hiányát tárgyalja, s megemlíti az 1. kiadás óta eltelt időszak eredményeit is.¹³ A kormány rendeletére a bécsi Földtani Intézet új elemzéseket végzett, főként Ragsky Ferenc és Hauer Károly. Török sürgeti a korszerű fürdőépületek létesítését és fürdőorvosok kinevezését. E tekintetben a Mehádiai Herkulesfürdő a követendő példa. Végül a szállítandó ásványvizek szakszerűtlen palackozásának problematikáját említi, hiszen ez az alapja a külföldi szállításoknak is: „*ügyetlenül merítetnek, célszerűtlen üvegekbe töltenek s ezek tökéletlenül dugaszoltatnak be.*” — írja. Az első magyarországi fürdőkről készült balneológiai mű írója, Tognio Lajos által módosított Meisner-féle csövet ajánlja töltésre, melyet akkor még csak a czigekai víznél alkalmaztak.¹⁴ Merítésre a tavaszi és a nyári hónapok alkalmasak. Az üvegek formája célszerűtlen, még tökéletes dugaszolás esetében is szállítás közben szét pattannak. A szurokos parafa dugaszok könnyen lepattannak, helyette a marienbadi dugaszolási módot ajánlja: a bedugaszolt üveg viasszal ellátott vászondarabbal vagy megnedvesített hóllyaggal borítva és erősen lekötve, majd szurokba mártva és hideg vízbe dugva teljesen zárja az üveget. A sok előítélet miatt is „*orvosaink a külföldi gyógy- és ásványvizeket ajánlják a betegeknek, pedig a pesti ásványvíz kereskedésben többféle hazai víz kapható.*”

Akadémiai rendes taggá megválasztották 1858-ban, székfoglaló értekezését *Debrecen földtani viszonyai*-ról tartotta meg.¹⁵ A Debrecenben fúrt artézi kutakból vett minta alapján leírja a város geológiai viszonyait, 312 láb mélységig. A földrétegek édesvízbeli lerakódás eredményei, megegyeznek folyóink, tavaink vizeivel összetételükben, a bennük lévő csigafajok is igazolják ezt. Az áradmányi képletek vastagsága 300 láb felett van, amely csak nagy folyók (Mississippi, Ganges, Nílus, Duna) deltáiban hasonló méretű.

Geológiai érdeklődésének újabb bizonyítéka az 1858-ban ismertetett meteorit, amely 1857. április 15-én 10 órakor esett le Kabán. A helybéliek aranyat, ezüstöt keresve letördeltek a kb. 7 fontot nyomó meteoritból, így mire a kollégiumba Török kezébe került, már csak 5,25 fontot nyomott. Lefotografálta a cipő vagy tőrögombóc alakú képződményt. Külső kérge fekete, felső domború felületén a centrumtól, mély kúp alakban kiemelkedik, sugárszerű kigyózó formájú emelkedések ill. mélyedések indulnak ki. A sötétszürke belső tömeg szétmorzsolható, a köles-borsó méretű fekete golyók szintelen kristályos és fekete üreges ásványok. A porrá tört alapanyag a mágneset vonzza, bár Wöhler göttingeni tanár szerint nem metallikus meteorit. Kimutatta, hogy ez a meteorit páratlan, mert szerves anyagot tartalmaz.¹⁶ Akadémiai tevékenységéhez kapcsolódik még Pólya József orvosról 1859-ben elhangzott emlékezésé.¹⁷ Török orvosi és természettudományi műveltségének alapjait a pesti egyetemen kapta. Tanárai: Reisinger János (1784–1852) mineralógiából és zoológiából, Sadler József (1791–1849) botanikából, Csaszur Márton (1796–1860) anatómiából, Schordann Zsigmond (1794–1864) fiziológiából, Bene Ferenc (1775–1858) belgyógyászatból, Stáhlly Ignác (1787–1849) sebészetből, Birly Ede (1787–1854) szülészettől, Tognio Lajos (1798–1854) gyógyszerstanból és kórtanból, Böhm Károly (1777?–1844) állam-orvostanból oktatta. Sajnos a kitűnő elméleti képzéshez a gyakorlati ismereteket — az orvosi kar szűkös viszonyai mellett — alig kaptak a hallgatók. Klinikai oktatás csak Bécsben folyt. Az 1830/40-es évektől az 1860-as évekig természetrajzi gyűjtemény (3 terem), kémiai laboratórium és konzervatórium, Teatrum Anatomicum (3 helység, 2 konyha), életbonctani múzeum (4 helység) tartozott az orvosi karhoz.

¹³ Török J.: *i. m.* (11. láb.) pp. 282–286

¹⁴ Bugát Pál, *Orvosi Tár*, 1839.

¹⁵ *Akadémiai Értesítő*, 1859. 3. sz.

¹⁶ Török J.: „Értesítés a kaba—debreceni lebkőről” *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1858; *Sitzungsberichte der math.-naturwiss. Classe der Kais. Akademie*, xxxi. Bd. *Poggendorf's Annalen*, Bd. x

¹⁷ Török J.: „Dr. Pólya József emléke” (Budapest 1876) *Értekezések a természettudomány köréből*, VII. p. 5

Volt ugyan 5 „klinika”: kettő belorvosoknak 13 ágygal, sebészeknek 8 ágygal, egy sebészeti 9, egy szülészeti- 15, egy szemklinika 9 ágygal. Ilyen körülmények mellett a medikusok klinikai és laboratóriumi képzése messze elmaradt az európai színvonalától, főként teoretikus képzésben részesültek.

Az akkori orvostársadalom ezt a hiányt felismerte és már az 1840-es években a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók évenkénti vándorgyűlésének, a Bp-i Kir. Orvosegyesületnek, a Kir. Természetudományi Társulatnak a megalakulása hivatott pótolni a korszerű európai orvosi és természettudományi szemlélet elsajátítását. Mi sem természetesebb, hogy a külföldi tapasztalatokat szerzett Török József már az 1840-es években bekapcsolódott a tudományos társaságok tevékenységébe. A Természetudományi Társulat 1845-ben másodtitkárává választotta, e minőségében szerkesztette a Társulat évkönyvének első kötetét, a *Népkönyvet* 1847-ben, a *Naptárat* 1847/48-ban. Vizsgálatainak eredményeit a társaság folyóiratában jelentette meg, mint pl. *A jégkorszak nyomairól Magyarországon a különösen Debrecen vidékén*,¹⁸ melyben a Tatra lejtőinek morénáin kívül az Alföldön — főként Debrecen környékén — fennmaradt négyféle, egymástól teljesen független vándorkövet ismerteti. A *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseinek* aktív résztvevője. A XXII. nagygyűlés alelnöke 1882-ben, a megnyitó ülésen a *Magyar birodalom eddigéig ismeretes meteoritjeiről* tartott összefoglaló előadást.¹⁹ A vándorgyűlések munkálataiban harminc év kutatási eredményeit *Debrecen Rovarfaunája* címen adta közre.²⁰ A város határában talált 750 rovarfajt elemzi.

A szakfolyóiratokban (Orvosi Tár, Orvosi Hetilap, Gyógyászat) megjelent cikkei közül egy érdekes vizsgálatról készített közleményt említünk, amely a Természetudományi Társulat kísérleti „kedvét” bizonyítja. Török leírja az 1845. április 5-i „teázás” kísérletét és eredményét: „*A kínai thea s szőlővirágból készült források összehasonlítása végett kiküldött bizottmány működésének eredménye.*”²¹ A vizsgálatra azért került sor, mert Reisinger János botanikus a kínai tea ártalmosságáról értekezést írt a Társaság évkönyvében. A „tea-bizottság” — Kubinyi Ágoston, Bugát Pál, Csasz Márton, Sadler József, Eckstein Kari dékán, Toldi Ferenc egyetemi könyvtárigazgató, Jurenák és Wützler gyógyszerészek, Petényi Salamon múzeumi segédőr, Nendtvich Károly Miksa, Lenhossék Mihály, Török József. Illatára nézve a szőlővirág főzete jobb, az íz tárgyában a vélemények megoszlottak. Török a szőlővirág teát ajánlja ivásra, ehhez a szőlőt „*famódra kell fölőni engedni*”; hogy sok virágot hajtson. A kocsonyástól leszedett virágot meleg vaspléhre tenni, +40 R°-on szárítani, s nem a napon, mert így illatosabb. Végül a kocsonyáktól megfosztott virágot üvegben jól lezárjuk. Ha a kínai teát nem is szorította ki a szőlővirág főzete, napjainkban éppen a gyógynövényteák reneszánszát éljük.

Utoljára orvosdoktori disszertációját, majd középiskolai tankönyvét mint egyedülálló munkáit ismertetjük. Az első magyar önálló kozmetikai orvosi szakkönyvet állította össze 1842-ben, mellyel orvosossá avatták. *Cosmetica sanitati non inimica* (Egészséget nem rontó szépítőszerek) címen jelent meg.²² Három csoportra osztja a kozmetikumokat: a bőr, a haj- és fogszépítő, végül „*büdös száj ellen való szerek*”. A „*bőrt szépítő szerek*” a szappanok, mosdóporok, szépítővizek, bőrfinomító kenőcsök, a szeplő, májfolt, „*pattogzatok*” (pattanások) és ebagák, a veres orr elleni hatásos szerek. Befejezésül a szerek pontos „*vényeit*” közli.

Az első gimnáziumi emberélettan tankönyv megírására Török József, a református főiskola rektora az egyházkerület felkérésére vállalkozott: *Népszerű ember-élettan tanodák s a művelt közönség használatára* (Debrecen, 1881). (2., 3. és 4. ábra) Az előszóban leírja, hogy Magyarországon az állami gimnáziumokban csak az állattan részeként oktatják az embertant a VI. osztályban heti 3 órában. A debreceni

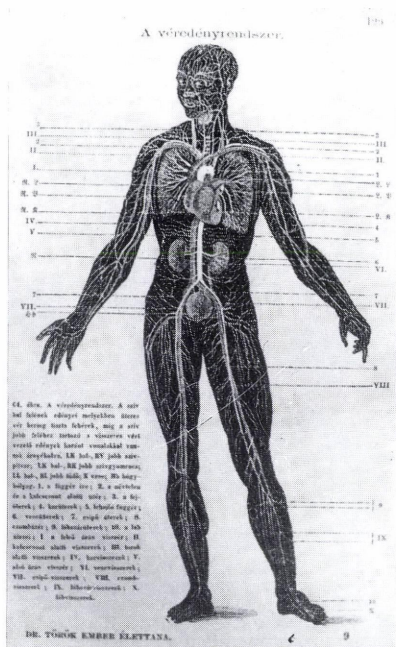
¹⁸ *Természetudományi Közöny*, 1875. december. pp. 462–467.

¹⁹ Török J.: „Magyar birodalom meteoritjei.” *Természetudományi Közöny*, xiv. (1882), 149–160. sz. pp. 433–442, pp. 497–514

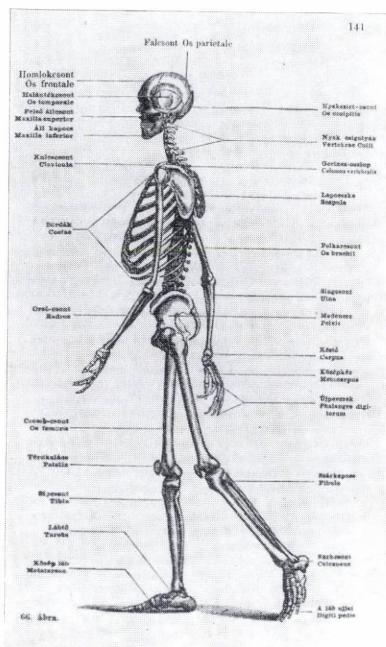
²⁰ *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai*, ix. k. pp. 306–314, xi. k. pp. 266–271, xii. k. 327–330, xiv. k. 282–284, xv. k. 216–219. *Debrecen város egyenes leírása*. (1882).

²¹ Török, J.: *Cosmetica sanitati non inimica. Diss. Inaug.* (Budae 1842) Typ. Gurián et Bagó

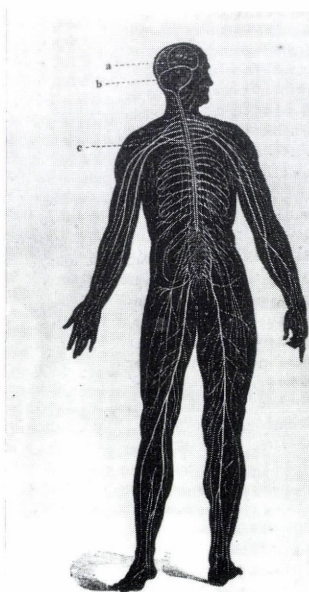
²² *Orvosi Tár*, 1845. vii. k. pp. 309–311.



Az ember véredényrendszere
(Török József: *Népszerű ember-élettan*)



Az ember csontváza
(Török József: *Népszerű ember-élettan tanodák s a művelt közönség használatára*, Debrecen 1881)



mint az ő
szeré, ha
fonalak ál
kötetésü
szinü, tö
kerekded
velécsom
része p
kiszgáru
a tengéle
a gerincz
az atlást
farcéskes
idegfonál
ezok álta
együtt
(Nervus
tetik. En
idegrend
idegre
tema syn
nevezlet
Az et
feltüntet

Az ember idegrendszere
(Török József: *Népszerű ember-élettan*)

kollégiumban már harminc éve — 1850 óta — a VIII. osztály részére önálló tantárgyként adják elő. Hasonlóan a vegytant is már félévszázada tehát 1830 óta! Állandó tankönyv elkészítésével bízták meg, „melyben az emberi bonc- és élettanból csak annyit kívántam népszerű modorban s ennél fogva mindenki által érthetőleg előadni, mennyit az általános műveltség szempontjából, minden iskolázott emberre nézve szükségesnek ítéltem.”²³ Hivatkozik Joseph Hyrtl (1810–1895) anatómusra (tankönyve: *Lehrbuch der menschlichen Anatomie*. (1846. 17. kiad.: 1884), de főként Thomas Henry Huxley (1825–1895) emberélettani tankönyvére és Hermann Ludwig Helmholtz (1821–1894) fiziológusra, aki Darwin előtt hangsúlyozta az emberszabású majmok származástani rokonságát, s városról-városra járva népszerűsítő előadásokat tartott. Mintái: Milne — Edwards, Huxley, Ranke, Hyrtl, Thome, Thanhofer. A tankönyv 94 illusztrációja segíti a szöveg megértését, Morelli Gusztáv (1848–1909) rajzai. A szakirodalmi nyelvet a Bugát-féle szókincsből vette át, de vigyázott a szélsőséges, merész szavak használatával. A bonctani és élettani műszavakat maga is élvezhetetlennek, kétértelműnek tartja, de a nyelvújítók érdemeit elismeri. Szaknyelvi érdeklődését bizonyítja nyelvészeti munkássága: a *Természettudományi Szóhalmazba* összegyűjtötte a magyar irodalomban megjelent természettudományi és orvosi műszavakat, továbbá az Akadémia kiadásában megjelent *A magyar nyelv szótárába* a vegytani műszavakat gyűjtötte és magyarázatokkal látta el.

Életútja jó példa arra, hogy egy felkészült sokoldalú tehetséges szakember „kényszerpályán” is ráta-
lált az alapvető feladatokra. Működése rövid ismertetésével egy nemzetközi színvonalú természettudós orvos, az új „naturhistóriai” szemlélet hazai képviselőjére emlékezünk. Mindemellett az orvosi praxist haláláig folytatta. Debrecenben 1894. március 14-én, 81 évesen hunyt el.

Értékelését jeles méltatója, Hőgyes Endre emlékbeszédében így zárta: „A tudományos tekintetben jobb időket élő utódoknak tisztelettel kell tekinteni reájuk, kik szerény működésükkel már akkor kezdték élesztgetni és folyton égve tartani a hazai orvos- és természettudományok lassan pislogó mécsesét, midőn még hazai orvostermészettudományi culturánk mezején csaknem sötét és néma volt minden.”²⁴

VIDA MÁRIA, Ph. D.
director general

Semmelweis Medical Historical Museum
Library and Archives
Apród u. 1–3. Budapest H-1013
HUNGARY

²³ Török J.: Népszerű ember-élettan tanodák s a művelt közönség használatára. (Debrecen 1881) VIII. p.

²⁴ Hőgyes E.: *i. m.* p. 10.

SUMMARY

The author investigates the career of József Török (1813–1894), who was a physician, surgeon, and a lecturer in chemistry and sciences at the College of the Reformed Church at Debrecen. Török's reputation was established, nevertheless, by his famous work, the *First class medical waters and spas of the two Hungarian homelands. On their natural, chemical and therapeutical power*, which he finished in 1847.

Török, born in a family of a reformed clergyman, was educated in Debrecen, studied medicine at the university of Pest and spent two years at the universities of Paris, Berlin and Vienna. At Paris he attended the courses of Éluard Chassaignac, at Berlin those of Schönlein and Dieffenbach and at Vienna Rokitansky, Skoda and Hebra were his professors. Though returning to Hungary he practiced as a private doctor and later lectured in dietetics, he was unable — probably owing to his Calvinist faith — to receive a full time post at the university and in 1847 accepted the invitation of the College of Debrecen to lecture in chemistry, botany and mineralogy. He took part as a head physician in the 1848/49 revolution and after its defeat returned to the college and continued his lectures in legal forensic medicine, and public health.

The author emphasizes that Török not only introduced chemistry into secondary school education of human anthropology but created a new curriculum of science for secondary schools as well. His enterprise was a very important innovation in Hungarian public school education.

His other main contribution was his famous book on the mineral waters of Hungary, which was awarded by the Hungarian Academy of Sciences in 1847. This balneological work detailed the spas of 19th century Hungary, and — in its second edition in 1859 — gave an elaborated bibliography for such books published between 1631–1856. The work was a real breakthrough in Hungarian balneology.

The author also investigates the interests of Török in the flora and fauna of the surrounding area of Debrecen, and his geological publications as well.

A NAGYSZOMBATI ORVOSKAR ALAPÍTÁSÁVAL KAPCSOLATOS KIRÁLYI ÉS HELYTARTÓTANÁCSI IRATOK

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

BEVEZETŐ

A Nagyszombati Egyetem Orvostudományi Karának, egyben a magyar történelem első orvosi fakultása, ez év decemberében lesz 225 esztendő. Úgy gondoltuk, ezalkalomból talán érdeklődésre számíthat az a császári és királyi szándéknyilatkozat és utasítás, amelyet Mária Theresia — bizonyára elsősorban Ürményi József, illetve van Swieten és Christoph Niczky gróf indítására¹ — 1769. december 14-i keltezéssel bocsátott ki.² A szöveg jelen kiadását és fordítását két okból is indokoltnak véltük. Részint e mostani évforduló szempontjából döntő dokumentum utoljára 1853-ban, Linzbauer gyűjteményében jelent meg — latinul — vagyis ennél frissebb és hozzáférhetőbb publikációja tudtunkkal nincs, részint pedig úgy gondoltuk, a szöveg latin nyelve bizonyára sokakat, és sajnos egyre többeket akadályoz — több szempontból is érdekes — tartalmának elemzésében. Az Orvoskar múltjával foglalkozó kiadványok közül továbbá a Högyes Endre által szerkesztett „Emlékkönyv” — ki tudja miért — csak az egyetem Budára helyezéséről szóló, 1780-ban Mária Terézia által kiadott királyi diplomát közölte — latin nyelven³, Papp József egyetemtörténeti dokumentumgyűjteménye pedig szintén ennek a szövegnek — a századfordulón készült s így kissé nehezen olvasható — fordítását hozza (az eredeti oklevél fotómásolatával kiegészítve).⁴ E szöveg azonban, noha a *budai* egyetem története szempontjából igen értékes forrás, sőt az Orvoskar címerének leírása is első ízben benne olvasható, a jelen évforduló, illetve az Orvoskar alapítástörténete szempontjából mégis kevés adatot tartalmaz. Annál fontosabb és érdekesebb az alább olvasható oklevél, hiszen ez volt az az okmány, amely az Orvoskar régóta vajdudó ügyét, elhárítva az

¹ Itt kell megemlítenünk van Swietennek, 1749 január 17-én, a bécsi orvoskar meg-, illetve újjászervezésére benyújtott tervezetét is, mely a nagyszombati tervezetnek előzményeül és mintájául szolgált. Van Swieten egyébként a nagyszombati kar orvosi fakultásának felállításakor is feledhetetlen érdemeket szerzett. Györy, T.: *Az Orvostudományi Kar története 1770—1935*. (Bp., 1936) pp. 26—31. További előzménynek tarthatjuk Perliczy János Dániel tervezetét a magyarországi orvoskar létesítéséről Linzbauer, X. F.: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae*, Tom. II. (Budae, 1852) pp. 270—277. (378.) 1751 nov. 8.ról.

² A szöveg hasonló keltezéssel szerepel mind Fejér György szöveggyűjteményében (*Historia Academiae Scientiarum Pazmaniae Archi-Episcopalis ac M. Theresianae Litteraria*. (Budae, 1835) Documenta X/a. pp. 29—32. p.), mind pedig Linzbauer, Xavér Ferenc egészségügyi törvénygyűjteményében (*Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae*, Tom. II. (Budae, 1852) pp. (621.) 508—511.). Itt jegyezzük meg, hogy Linzbauernél szerepel — előzményként — az a november 7-i dátum is (In. seq. M. R. No. eod. d. 7. Novemb. 1769), amely később egyetemi nappá lett, s amely a rendszerváltás után, minthogy egy bizonyos nemkívánt ünneppel esett egybe, annyi gondot okozott a SOTE vezetésének. November 7-i keltezéssel azonban Linzbauer nem hoz szöveget.

³ Högyes, E.: *Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának múltjáról és jelenéről*. (Bp., 1896) pp. IX—XXV.

⁴ Papp, J.: *Hagyományok és tárgyi emlékek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen*. (Bp., 1982) pp. 201—270. A fordítót nem nevezi meg a kiadás!

anyagi nehézségeket, végre — gratia sit verbo — „sínre tette”, s amelynek alapján az 1770–1771-es tanévben, Nagyszombatban, az orvosi oktatás megindulhatott.⁵

A második szöveg közlését azonban nem annyira az évforduló, mint inkább — az egyetemi és gimnáziumi fizetésekről szóló — irat tartalma indokolta. Reméljük — ha az istenek is úgy akarják — e rövid textus azoknak is a kezébe kerül, akik ma döntenek az egyetemi és gimnáziumi oktatói, illetve tudományos kutatói fizetésekről, s az itt megfogalmazott bölcs gondolatok sorsunk mai intézőinek figyelmét is fölkeltek — talán.⁶

Nro X.

Documenta Universitatem Tyrnaviensi-Budensem respicientia.

a) Augusta M. Theresia Universitatem Pazmaniam restaurat, et facultate Medica complet.

Pro idesinenti illo, quo Sacra Sua C. R. Maiestas in subiectam sibi, et imperio Suo gentem, cum primis Hungaram, fertur maternae solitudinis studio, iam inde a tempore suscepti gubernii sui, nihil amplius in votis unquam habuit, quam ut subditorum saluti et commissi sibi Regni huius Hungariae securitati ultro benigne consuleret; Quum autem omnis Regnorum felicitas, et abinde in privatos dimanantium commodorum successus a recte institutae reip. administratione principaliter pendere; haec vero, nisi efficacibus ingenuarum artium et scientiarum necessariarum fulciatur adminiculis, aegre admodum consistere posse videtur; ideo de ampliando in Regno Hungariae rei literariae incremento non postreme sollicita SS. M. Sua, posteaquam animo reputaret, quod, tametsi quidem ex munificentia gloriosae reminiscentiae praedecessorum suorum, divorum quondam Hung. Regum, Universitas in lib. Regiaque Civitate Sua Tyrnaviensi superioribus abhinc temporibus erecta habeatur, in hac tamen ea vel maxime desiderari conspiciantur, quae, pro ratione modernarum imprimis circumstantiarum, ad rite gubernandam remp. plurimum conferre deberent; ut hac quoque in parte SS. Sua M. uberiora gratiae Caes. Regiae pietatisque maternae erga percam sibi gentem Hungaram testari possit documenta; multum se tam in remp. huius Regni, quam vero in illius spes succrescentis iuventutis futurae vitae commodo auxilii collaturam arbitrabatur Summe fata M. si eandem praefatam Universitatem Tyrnaviensem ampliaret, et novis modernoque rerum gerendarum systemati congruis accessionibus cumularet, ac denique ad eum, qui recte ordinatae Univesitati cohaereat, perfectioris consistentiae statum poneret. Quem igitur in finem, siquidem plures informatores peculiaribus animi dotibus et qualitatibus ornati, universarum item scientiarum doctrinis imbuti, necessarii utique forent; pro horum autem competente subsistentia, nec non aliis eo concurrentibus adminiculis notabiliores desiderarentur sumtus; id circo, ut Universitas haec firmitatem suam et stabilimentum perpetuum eo certius obtinere possit, visum fuit apostolicae Suae Maiestati benigne resolvere, ut centies mille florenis, quos A. Episcopus olim Strigoniensis Petrus Pázmán pro Universitate hac ibidemque introducendo studio theologico et philosophico fundavit, penes administrationem Collegii Tyrnaviensis S. I. ultra quoque usque ulteriorem benignam ordinationem Regiam, et cum inferius denotata obligatione, relictis, praeter aliorum 37 000 flor. per Archi-Episcopos aequae Strigonienses, Lósi et Lippai, pro studio Iuridico, in eadem Universitate tradendo fundatorum annuos census, insuper idem Collegium Tyrnaviae S. I. ex fundis, sibi titulo studiorum et Universitatis collatis, aut aliis etiam, prout ipse etiam P. Provincialis S. I. humillime suam eate-

⁵ Érdekes, hogy még ez az okmány is csak feltételes módban beszél az Orvoskar létesítéséről, noha alapjait megteremti, szervezetét nagy vonalakban leírja. Az Orvoskarrá vonatkozó részletes, ám a tényleges működéshez nyilván szükséges statutumok csak 1771. május 6-án léptek érvénybe: Linzbauer, X. F.: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae*, Tom. II. (Budae, 1852) pp. 579–582 (658.)

⁶ Ezúton mondok köszönetet Karasszon Dénes Professzornak és Varga Benedek szerkesztőnek, akik e szövegekre figyelmemet felhívták.

nus declarationem coram Sua SS. M. exhibuerat, sub corona Regni Hungariae existentibus Collegiis, Residentiis in subsidium vocatis, annue 10 000 florenorum ratis quartalitatibus a 1^a Nov. A. 1769. inchoatis, ad rationem praefatae Universitatis deponere teneatur, quemadmodum et ipsum antelato P. Provinciali per speciale decretum iam etiam intimatum haberi, SS. Sua M. Consilio huic L. R. clementer significaverat. Et quia haec 10 000 florenorum cum praeattacti 37 000. Capitalis interusurio in repetitae Universitatis necessitates impendendo, suffectura non esse praevidisset atefata M. Sua; idem, sensu etiam et dictamine Art. 12.1548. Abbatiam quoque S. Helenae de Földvár, per mortem et ex hac vita decessum Iosephi quondam Landgravii Hassiae, Principis a Darmstadt, legitime vacantem, pro dote, ac titulo perpetuae foundationis eidem Universitati, ea nihilominus conditione contulit M. Sua, prout fundationales eatenus literas, via cancellariae R. H. aulicae, iam etiam effective expeditas, inferius denominato superiori Universitatis Directori tradi fecit, ut deducta ex annuis dictae Abbatiae redditibus 20 pro Centum quota in una quippe rata eciusdem medietate, titulo subsidii Ecclesiastici, pro fortificatorio singulo anno Camerae R. Hungaricae administranda, id, quod ex iis proventibus resultabit, in uberius rei literariae ac Scientiarum incrementum converti debeat. Ceterum, si quidem pro eo, ut studium generale, seu Universitas completa dici possit, ab exemplo aliarum etiam in ceteris hereditariis provinciis Caes. Regiis praeexistentium Universitatum 4. requirerentur Facultates, ut pote theologia, iuridica, medica, et philosophica; interim quod medica facultas memoratae Universitati hactenus defuerit; alia quoque ad maiorem eius perfectionem deseruitura adminicula desiderari observata fuissent; ea propter theologia quidem facultas in eo, quo hactenus praeexistebat, statu profuturo quoque plene relicta, non tantum studium medicum, adeoque nominis huius facultas, eorsum noviter introducendum, verum etiam iuridicae, et philosophicae facultatibus, in quantum studiis et exercitiis, ad ampliorem servitii sui altissimi promotionem, et communem quoque reip, utilitatem magis propagandam opitulanti- bus, destitutae esse viderentur, subveniendum, ac in reliquo totum huius universitatis intrinsecum statum ita pro futuro regulandum, duxit sua M. SS. ut nimirum Theologica Facultas ex 2. professoribus theologiae Dogmaticae, seu speculativae, 2. Professoribus theologiae moralis, uno Professore S. scripturae, uno professore controversiarum fidei, uno professore eloquentiae et historiae sacrae; **Iuridica** ex uno professore iuris Canonici, 1. Prof. iuris naturae, et publici, seu gentium, 1. prof. institutionum seu pandectarum, 2. item professoribus iuris Hungarici, quorum alterutri etiam ius criminale tradere incumbet. **Medica** porro ex 1. Prof. Institutionum medicarum, 1. Prof. praxeos, 1. Prof., anatomiae, 1. Prof. Chirurgiae, ac Prof. botaniae ac chymiae; **Philosophica** demum: 1. Prof. Logices et Metaphysices, 1. Prof. physices experimentalis, 1. Prof. Matheseos, 1. Prof. Ethices, 1. Prof. linguae Hebraeae, 1. Prof. Linguae Graecae, 1. Prof. Eloquentiae, ac Historiae profanae, 1. Prof. studii politico Cameralis (cuius lectionibus ad exigentiam benigni sub 27. Octobris A. 1769. abhinc intimati mandati Regii, omnes Theologiae candidati, etiam clerici interesse debeant) praeterea uno magistro linguae Germanicae, uno linguae Gallicae, uno porro saltus, ac denique uno artis digladiatoriae magistris consistat. Resolvit praeterea Sua M. SS. ut theologicum et philosophicum studium, quod hactenus penes supra memoratum collegium Tyrnaviense S. I. eiusdemque commembra, virtute foundationis Pazmanianae, ex censu videlicet hunc in finem fundatorum 100 000. flor. provisum fuit, in posterum etiam, usque ulteriorem benignam ordinationem regiam, per idem Collegium et commembra ipsius provideri possit, ea nihilominus cum conditione, ut quemadmodum per id alia quoque cuiuscunque ordinis et status idonea subiecta ab eo, quin ad consequendum eiusmodi professorum munus aspi- rante valeant, nulla ratione exclusa haberi velit SS. M. Sua; ita dicti patres S. I. ab omnibus inutilibus abstractionibus et subtilibus praescindere, ac normae, in Univesitate Viennen. introductae pene semet conformare, sed et subiecta illa, quae pro obeundis professorum eiusmodi muneribus idonea et digna esse censuerint, Maiestati Suae, medio inferius declarati superioris Universitatis Directoris, prae- vie semper proponere, ac a benigna ratificatione Regia praestolari teneantur; prout vice versa, nullum ex eiusmodi per Suam M. benigne constitutis professoribus citra praevium ad Suam M. eatenus medio eiusdem superioris Universitatis Directoris formandum recursum seu transponere, seu vero amovere valeant; benigne ceteroquin annuendo ut iisdem Partibus S. I. Eloquentiae et Historiae quoque Profanae studium in praerepetita Univesitate Tyrnaviensi profuturo tradendum una cum salario suum in fi-

nem e praenotato Generali Universitatis fundo in 1200 flor. per suam Maiestatem Clementer emenso, deferri possit (Haec sors Cl. Steph. Katona mansit). Quoniam vero atefata M. Sua benigne expendisset, quod pro obeundis Professorum muneribus habilia et peculiariibus tum animi dotibus praedita, cum et solidis Scientiarum doctrinis imbuta subiecta requirantur; haec autem adeo rara esse comperiantur, ut reipsa quaeri debeant, et per saepe nonnisi summa cum difficultate procurari queant; consequenter inter esse videatur, ut subiectis eiusmodi, si cumprimis apta et idonea sint, de honesta et competente subsistentia provideatur, ne secus ipsos, propter huius defectum, de procurando sibi meliori vivendi modo sollicitos, neglectis officii sui rationibus, ad alia extravagantia prolabi oporteat; hinc ad antevertenda haec et similia, ut subiecta eiusmodi pro professoribus admovenda, in explendis muneribus suis eo magis contineri, et ad procurandam studiorum, sibi concreditorum, ampliorem perfectionem existimulari possint; pro iisdem Professoribus, et notanter Iuridicae, et Medicae facultatis prout et dictae eloquentiae, ac Historiae profanae, nec non studii Politico-Cameralis, velut cum initio anni huius Scholastici in toties repetita Universitate Tyrnaviensi iam introducto Professore, linguae Germanicae, Gallicae, saltus et digladiatoriae artis magistris, qualia nam salaria et respective — Subsidiaria auxilia SS. M. Sua benigne determinavit, ex hisce advoluta tabella uberius innotescet. Ne interim honori et dignitati Univesitatis huius Tyrnaviensis quidpiam deesse valeat; eandem in supremam Maiestatis Suae C. R. ac Successorum suorum Hung. Regum protectionem, curam et potestatem assumens, medio Consilii huius L. R. administrandam benigne decrevit SS. Sua M. Pro eo nihilominus, ut utrinseca Universitatis huius administratio debite provideri posset: superiorem Universitatis Directorem, qui totum rei litterariae ac studiorum negotium, prout et administrationem fundi, pro Universitate hac destinati, concreditam sibi habeat, relationes suas pro re nata directe ad M. Suam facturus benigne constituendum esse duxit. Et quoniam ab auctoritate, probata scientia, et dexteritate Directoris progressus et felicitas Universitatis plurimum commodi mutuare sibi viderentur, a cuius videlicet discreto iudicio, et provida circumspectione res ipsa literaria, docentium item et studentium industria, ac etiam designati fundi administratio maiori cum parte fructum capere deberet; ideo pro hoc munere meliori cum progressu sustinendo, Excell. D. C, Georgium Fekete de Galantha, insignis Ord. S. Stephani Commendatorem utriusque S. C. et R. A. M. actualem intimum Consiliarium. Comitatus Arad. Supremum C. Curiae Regiae per Hungariam M. et per Regnum hocce Hung. aulae Suae Vice-Cancellarium, pro ea etiam qua ipsum praestanti doctrina, iudicii sagacitate, ac peculiari dexteritate pollere, nec minore zelo ac devotione erga se ferri SS. Sua M. in comperto haberet, benigne denominavit. Quatuor autem facultatum et humaniorum studiorum Directores, quos aequae in Universitate hac constituendos benigne resoluit, una cum Professoribus proxime, ac ubi e re fuerit, clementer denominata est SS. Sua M. Superiori ceteroquin Universitatis Directori Clementer deferens, ut idem Magistros linguarum, saltus et artis digladiatoriae constituere possit. Quod si proinde — vacantiam aliquam, seu quoad memoratos 4 facultatum et humaniorum studiorum Directores, seu vero pro supplenda hac SS. Suae Maiestati alia idonea subiecta per eundem superiorem Directorem proponenda venient; nec ullus sive directorum, sive professorum eiusmodi, per Suam M. benigne constitutorum, citra praevidiam apud atefatam M. Suam eatenus factam insinuationem et de super accipiendam benignam resolutionem transpositioni, aut amotioni cuiuspiam obnoxiiari possit. Quod reliquum est, utut quidem Clementer optasset Summe nuncupata M. Sua, quo reformatio haec toties repetitae Universitatis Tyrnaviensis, quam hactenus tantopere anhelavit, cum initio decurrentis anni huius introduci potuisset; sequaciter effectum benignarum et pietissimarum intentionum suarum nunc statim conspiciere Suae Maiestati licuisset; quum interea necessaria hunc in finem praeparatoria, diversae item, quae pro docentibus non minus, ac studentibus requirerentur commoditates, benignum huncce scopum regium, quo minus effectui mancipari possent, impedirent; ea propter benigne decrevit Sua M. ut praedeclarata universitatis Reformatio duntaxat cum initio venturi anni Scholastici in effectum abeat; ac interea de necessariis Universitatis huius aedificiis et commoditatibus ac ceteris praeparatoriis ex redditibus eiusdem Universitatis prospiciatur. — Datum ex C. R. L. H. Posonii die XIV. Mensis Decembris, A. M. DCCL. XIX. — Albertus, Ladislaus Balogh. Josephus Aszalay.

Ex originali Archivi Exc. Cons. R. C. H.

Nro X.

b) Stipendia Professorum Normalia M. Theresiae Benignitate.

S.S. Sua C. R. et A. M. pro regulanda Universitate Tyrnaviensi stabile systema defigendum et iam venturo anno scholastico introducendum benigne constituit, atque ad consequendum clementissimae materno — regiae intentionis huius suae scopum cetera inter sequentia henigne resoluit: „quoniam universitatis cuiuspiam splendorem et coram exteris quoque attentionem illud vel maxime procuraret; si in omni genere scientiarum eos professores habeat, qui suum quisque genus ad quampiam perfectionem adducere, et editis etiam in publicam lucem operibus insignem suam doctrinam palam facere studeat; haec autem non unius anni labore verum plurium annorum indefessa industria obtineri soleant; Professores igitur Universitatis huius ita comparatos esse oportebit, ut quod genus scientiarum, peculiare etiam suum genium sequuti, assumserint, in illo excolendo plures annos, quin imo etiam aetatem suam, exigere parati sint. Ad hoc porro obtinendum illud cumprimis necessarium est, quo ita salaria sua figantur, ne una quidem ex parte, fine et stimulo consequendi maioris salarii ex una lectione ad aliam quis transire ambiat: alia vero ex parte, ut celebriores professores ad concursum et petendas has cathedras stimulari queant, illique, si potissimum seculares, aut Ecclesiastici sint, decenter, et absque magnis curis rei familiaris subsistere, nec alia munia appetere necessum habeant. Idcirco salariis iuridicae, et medicae facultatis professorum iam antehac benigne regulatis existentibus, quantum ad Theologicae, et Philosophicae facultatum professores eorundem salaria ea ratione emetienda esse S.S. Sua Maiestas duxit, ut nimirum indiscriminatum ecclesiasticus 800 florenorum, religiosus vero 600. et quum in philosophica facultate etiam seculares professores applicari possent, hi propter ampliorem domesticam familiam 1200 florenorum annuo salario gaudeant. Relate demum ad humaniores scholas licet quidem in praelegendis humanioribus litteris idem tempus per omnes consecrari debeat; quum tamen eadem professorum rhetorices, et poëseos, quae aliarum inferiorum scholarum, ratio esse non possit, ex eo, quod priores in Universitate, ubi et ars oratoria cumprimis efflorescere, quin imo et poësis melius excoli debet, pluribus annis in hoc genere literarum excolendo perseverare debeant; inferiorum et converso classium professorum facile mutari possunt, quin aliquod in rem literariam detrimentum inde dimanet; eapropter in hac Universitate inferiorum scholarum professoribus 500 florenorum; poëseos, et rhetorices professoribus autem 600 florenorum annum salarium antefata S.S. Sua M. clementer emensa est. Ceterum intuitu humaniorum scholarum aliequin ea benigna est S.S. Suae Maiestatis voluntas, ut hae pro futuro adhuc anno in statu quo relinquuntur; donec videlicet professores iuxta novam methodum, ex asse habilitari, et ex his dein subiectum aliquod in Regnum Hungariae pro erudiendis huiusmodi secundum novam eiusmodi methodum professoribus transponi possit. A gratia nihilominus et clementia C. R. pendebit, salaria quorumvis professorum suo tempore, ubi fundus Universitatis plene instructus fuerit, augendi, aut uni alterive professori, qui semet distinxerit, remunerationem peculiarem dandi, aut alia quoque cooperatione benigna consolandi; si consenuerint, seu alia ratione inhabiles redditi fuerint, pro ratione positorem meritum annua pensione providendi. Siquidem autem moderni professores in Theologica et Philosophica facultate inter aliter tantum constituti habentur, benigna interim intentio, et voluntas S.S. Suae Maiestatis ea esset, ut cathedrae omnes per concursum maxime meritis et in hoc, vel illo genere scientiarum fundatissimis viris conferantur, hinc quemadmodum in reliquis iam pro futuro anno scholastico fixum systema determinandum, ita quoque professores pro Universitatis huius praeattactis binis facultatibus iam pro eodem futuro anno per concursum diligendos; hunc concursum autem pro 8. Octobris et subsequis venturi mensis Octobris diebus Tyrnaviam, velut ad faciem ipsius Universitatis, praefigendum et in praesentia commissariorum regionum ea quippe ratione instituendum S.S. Sua M. Benigne resolvit, ut concursuri ad obtinendas cathedras et verbo nonnulla ex illo genere scientiae, cui tradendae semet destinare volunt, explicare, et scripto aliquam materiam deducere teneantur, ut nimirum videri possit, an ea, quae per scriptas deductiones se intelligere comprobaverint, sermone quoque ad captum discipulorum expedite eloqui valeant: talibus autem, quorum doctrina alioquin notoria, et ab editis nefors etiam publicis operibus celebris foret,

etiam citra concursum, erga debitam praevidiam insinuationem per eos apud praesidem consistorii Universitatis faciendam assumi queuntibus. — Pro memoratis commissariis regis S.S. Sua M. C. R. Exell. D. C. Georgium Fekete de Galantha iudicem curiae Regiae, velut alioquin praefatae universitatis Tyrnaviensis superiorem directorem, pro ea etiam, quam in praeclara eiusdem rerum et scientiarum notitia agendique dexteritate locat, fiducia, nec non Dominum Űrményi, Consiliarium suum aulicum, ea cum provincia clementer denominavit, ut praeattacto concursui interfuturi, tam illorum, qui citra concursum ad cathedras admitti cuperent, insinuationibus apud consistorium faciendis, et per praesidem eius consistorii universitatis, iisque tempore ipsius concursus ad notam sumendis, quam et per concursum examinandorum habilitate ac aliis etiam qualitatibus in deliberationem assumtis, eos, quos pro singula cathedra praestantiores et prae aliis digniores esse, auditis etiam eatenus respectivarum facultatum directionibus, et ipso universitatis consistorio, iudicaverint, statim etiam denominent et introducant, — quo taliter denominandi professores cum initio mensis Novembris ad stationem suam semet recipere, et praelectiones suas praescripto ad id tempore etiam reipsa ordiri valeant. Datum ex C. R. L. H. Posonii die 4. Sept. Anno 1774.”

Indidem.

Nro. X./a.¹

Őfelsége, Mária Terézia megújítja a Pázmány Egyetemet és Orvosi Karral egészíti ki.

Ama szüntelen anyai törődésének buzgalmában, amellyel Ő Szent Császári és Királyi Felsége már uralkodásának kezdete óta a néki és birodalmának alávetett nemzetek, elsősorban pedig a magyar nemzet iránt viseltetik, soha semmit nem óhajtott inkább, mint hogy alattvalóinak üdvéről és eme reabízott Magyar Királyság boldogulásáról kegyesen, a lehető legjobban gondoskodjék. Mivel viszont úgy látszik, hogy egy ország egész boldogulása, s a magánszemélyekre ennek folytán háramló jótétemények sora elsősorban az államigazgatás helyes megalapozásától függ, ez viszont igencsak nehezen működhet, ha a szükséges honi mesterségek és tudományok segítségére nem támaszkodhat, továbbá mivel a művelődés ügyének a Magyar Királyságban való további előmozdítása Ő Szent Felségét már igen régóta foglalkoztatja, Őfelsége végül is arra a gondolatra jutott, hogy bár dicső emlékeztető elődeinek, a néhai szent magyar királyoknak gondoskodásából Nagyszombatban, az Ő szabad királyi városában már áll egy, a korábbi években emelt egyetem, mégis igencsak kívánatosnak tűnik, s az állam eredményes, különösen a mai körülményeknek megfelelő kormányzása érdekében igen fontos lenne, ha Ő Szent Felsége a számára oly kedves magyar nemzet iránti császári és királyi kegyének, valamint anyai szeretetének e tekintetben is újabb jelét adhatná. Ennélfogva Ő ismét említett Felsége úgy vélte, hogy mind ezen ország lakosságának, mind a reményeül fölnövekvő ifjúság jövő életének érdekét szolgálja, ha ezt az említett Nagyszombati Egyetemet kibővíti s korszerű működési rendszeréhez illő új kiegészítésekkel gazdagítja, végül pedig, ha ahhoz az állapothoz, amit egy helyesen megszervezett egyetem megkövetel, szilárdabb alapokat biztosít.

Mivel pedig különösen nagy szükség lenne, számos, különös szellemi javakkal és tehetséggel ékes és valamennyi tudományban jártas tanárra, ám ezek megfelelő szintű megélhetésére, és más evvel kapcsolatos segédletekre jelentősebb összegeket kellene fordítani, avégett, hogy ez az egyetem minél inkább megtarthassa szilárdságát és örök biztonságát, Ő Szent Apostoli Felsége úgy látta jónak kegyesen határozni, hogy továbbra is, egy újabb kegyes királyi rendeletig, s az alább jelzett kötelezettség mellett, a nagyszombati Kollégium kezelésében hagyja Pázmány Péter, néhai Esztergomi Érseknek, az ugyan-

¹ A fordítások a következő szövegkiadás alapján készültek: Fejér Georgius: *Historia Academiae Scientiarum Pazmaniae Archi-Episcopalis ac M. Theresianae Regiae Literaria*. Budae, 1835 Documenta Nro. X./a—b.) 29—34. p. Az első szöveg némileg eltérő megfogalmazásban, de tartalmilag csaknem azonosan megtalálható még Linzbauer, Xav. Fer.: *Codex Sanitario-medicinalis Hungariae*. Tom II. Budae, 1852 508—510. p.-n (621. számú rendelet) „Instaurata Facultas Medica in Universitate Tyrnaviensi” címmel, az 1769. dec. 14-i dátumnál.

ezen Egyetemnek átadandó teológiai és bölcsészeti karokra szám 100 000 forintját, ugyanakkor más alapítványtevők, vagyis az esztergomi, a lósi és a lippai érsek, ugyanezen egyetem jogi iskolája számára adott 37 000 forintjának éves kamatain kívül, ugyane Nagyszombati Jezsuita Kollégiumnak, az oktatás és az egyetem céljára begyűjtött, vagy egyéb — amint azt maga a Jézustársaság Tartományfőnöke, Ő Szent Felsége előtt ezügyben tett alázatos nyilatkozatában betervezte — a Magyar Királyság koronája alá tartozó kollégiumok és tanhelyek segítése végett beszedett pénzeiből, évi 10 000 forintot, 1769 nov. 1-jétől fogva évnegyedes részekben, az említett egyetem céljára letétbe kell helyeznie, ahogyan ennek egy külön határozat útján az említett Tartományfőnök atyával való közlést a Királyi Helytartótanács számára Ő Szent Felsége kegyesen jelezte már. Ám mivel Ő mélyen tisztelt Felsége előre látta, hogy ez a 10 000 forint, az említett 37 000 forintos tőkének a nevezett egyetem szükségleteire költendő kamataival együtt sem lesz elegendő, azért az 1548-as 12. cikkely értelmében és határozata szerint a József, néhai hesseni örgróf és darmsadti herceg halálával és elhunytával törvény szerint tulajdonos nélkül maradt földvári Szent Ilona apátságot adomány és örökös alapítvány gyanánt ugyanezen egyetemnek juttatta, mindazonáltal avval a megkötéssel — s egyúttal az erről szóló, a Magyar Királyság udvari kancelláriája útján már érvényesített alapítványi okmányt az említett egyetem alább kinevezett igazgatójának is átadta —, hogy az említett apátság éves jövedelmeiből 20 százalékot kell levonni, s évente két részletben, egyházi hozzájárulásként a Magyar Királyi Kamarának erősítés céljára be kell szolgáltatni: a jövedelmekből ezután maradó rész fordítandó a kultúra és a tudományok további fejlesztésére.

Egyébként, ha avégett, hogy a főtanodát, avagy az egyetemet, más, a császári és királyi tartományokban korábban működő egyetemek mintájára teljesnek mondhatjuk, négy karra lenne szükség, azaz teológiai, jogi, orvosi és bölcsészkarra, (minthogy mindeddig az említett egyetemnek nem volt orvosi kara) illetve egyéb, az egyetem további tökéletesítését szolgáló kiegészítések kívánalma is fölmerülne, erre az esetre a teológiai kar korábbi állapotában a jövőben is teljes egészében meghagyva, nem csak az orvosi oktatást, illetve a hasonló nevű kart kell ide újonnan bevezetni, hanem a jogi és a bölcsészeti kart is támogatni kell, amennyiben azokon nincs olyan oktatás és gyakorlat, amely magas szolgálatoknak további előmozdításában és a társadalmi közhaszon eredményesebb gyarapításában segítené őket, egyébként pedig ezen egyetem teljes belső állapotát, Ő Legszentebb Felsége véleménye szerint jövőre nézve úgy kell szabályozni, hogy mindenesetre a Teológiai Kar a dogmatikus vagy spekulatív teológia két, a teológia morális két, a szentírás tan egy, a hitvitatan egy, az ékesszólás és az egyháztörténet egy professzorával rendelkezék, a Jogi Kar a kánonjog egy, a természet- és a közjog valamint a magyar jog két professzorából álljon, míg ez utóbbiak közül az egyik a büntetőjog oktatásával is foglalkozék. Az Orvoskar pedig az általános orvostan egy, a gyakorlati orvostan egy, az anatómia egy, a sebészet egy és a botanika, valamint a kémia egy professzorából álljon, végül pedig a Bölcsészkar a logika és a metafizika egy, a kísérleti fizika egy, a matematika egy, az etika egy, a héber nyelv egy, a görög nyelv egy, az ékesszólás és a világi történelem egy, a közgazdaságtan (studium politico-camerale) egy professzorából (kinek előadásain az 1769. október 27-i általunk kiadott kegyes királyi parancs értelmében valamennyi teológia hallgatónak — a papokat beleértve — is részt kell vennie), rajtuk kívül a német nyelv egy, a francia nyelv egy tanárából (magister), továbbá egy tornatanárból és egy vívótanárból álljon. Ezenkívül Ő Legszentebb Felsége úgy határozott, hogy a teológiai és a bölcsészeti studiumot, amelyet az említett nagyszombati Jezsuita Kollégium, illetve annak tagjai, a pázmányi alapítvány segítségével, vagyis az evégett alapítványba tett 100 000 forint kamataiból tartottak fenn, a továbbiakban is, mindaddig, míg nem jelenik meg újabb kegyes királyi rendelet, ugyane kollégium és annak tagjai tarthatják fenn, mindazonáltal azon föltétellel, hogy Ő Legszentebb Felsége szándéka szerint e kollégium semmilyen rendű és rangú arra alkalmas személyt nem zárhat ki semmi módon soraiból, feltéve ha az illető az ilyesfajta egyetemi tanári állás megszerzését joggal pályázza meg. Őfelsége arra is kötelezi az említett jezsuita atyákat, hogy tekintsenek el minden haszontalan elvontságtól és szubtilitástól s magukat tartsák a Bécsi Egyetemen kialakított normákhoz, azokat a személyeket pedig, akiket az efféle egyetemi tanári állások betöltésére alkalmasnak és méltónak találnak, az egyetem alább megnevezendő Főigazgatója útján Őfelségének mindig kinevezésük előtt terjesszék be és várják ki ügyükben a kegyes királyi jóváhagyást, amint másrészt ezen Őfelsége által kegyesen kinevezett professzorok közül sem

helyezhető át illetve mozdítható el, mielőtt ezügyben az egyetem Főigazgatója útján Őfelségéhez folyamodványt nem nyújtanak be. Egyébiránt Őfelsége kegyesen engedélyezi, hogy az említett Nagyszombati Egyetemen a jövőben is ugyanezen jezsuita atyáknak engedessék át az ékesszólás valamint a köztörténet oktatása a nevezett Általános Egyetemi Alapból erre kifizetendő 1200 forintos, Őfelsége által megszabott bérrel együtt. (Ez nemes Katona Istvánt illeti.)

Mivel viszont Ő mélyen tisztelt Felsége gondoskodik kegyesen mindarról, amire egyetemi tanári állások elnyerésére alkalmas, mind a megkívánt lelki javakkal, mind a biztos tudományos alapokkal rendelkező személyeknek szükségük lehet, ám oly kevés efféle ember ismeretes, hogy valójában keresni kell őket és igen gyakran csak a legnagyobb nehézségek árán toborozhatók, ennél fogva hasznosnak látszott, hogy az efféle, feladatukra különösen alkalmas és megfelelő személyeknek tisztességes és méltó megélhetést nyújtsunk, nehogy e hiányosság következtében ezek az emberek, míg a jobb megélhetés gondjával törődnek, hivatali kötelességeiket elhanyagolva, mindenféle esztelenségre kényszerüljenek. Az pedig, hogy ennek érdekében — ezt és a hasonlókat megelőzendő s avégett, hogy a professzorral kinevezendő efféle személyeket minél inkább hivataluk ellátására foghassunk, illetve, hogy minél jobban ösztönözhesük őket a rájuk bízott szakokról való gondoskodásra és azok további tökéletesítésére — ugyane professzoroknak, és pedig nevezetesen a jogi és az orvosi kar, valamint az említett ékesszólás és köztörténet valamint a közgazdaság tanárainak, illetve, a már többször is említett Nagyszombati Egyetemen e tanév kezdetétől már kinevezett német-, francia-, torna- és vívótanároknak, Őfelsége kegyesen milyen béreket, illetőleg bérkiegészítéseket határozott meg, a mellékelt táblázatról tudható meg bővebben. S hogy ezenközben a Nagyszombati Egyetem tisztessége és méltósága ne szenvedjen csorbát, az egyetemet az Ő, valamit utódai a magyar királyok legfelsőbb császári és királyi védelme, gondoskodása és fennhatósága alá fogadva, Ő Szent Felsége kegyesen úgy rendelkezett, hogy ezen Királyi Helytartótanácsa útján a nevezett egyetemet Ő Maga fogja irányítani. Ennél fogva avégett, hogy eme egyetem mindkétfajta irányítását megfelelően el lehessen látni Őfelsége kegyesen úgy látta jónak határozni, hogy az egyetem főigazgatója, akinek minden tudományos és oktatási kérdés, valamint az egyetem számára létesített alapítvány irányítása is feladatkörébe tartozik, jelentéseit minden egyes ügyben egyenest Őfelségének tegye meg. S mivel nyilvánvaló, hogy az igazgató tekintélyén, biztos tudásán és tisztességén múlik az egyetem fejlődése és sikeressége, hiszen jelentős részben az ő pontos ítélőképességétől és előrelátó körültekintésétől függ, hogy a tudomány maga, a tanárok és a tanulók iparkodása, sőt az alapítvány irányítása meghozza-e gyümölcsét, Ő Legszentebb Felsége, jól ismerve kiemelkedő tudását, bölcs ítéletét és különös tisztességét, illetve Őfelsége iránti, nem csekélyebb elkötelezettségét és odaadását, Méltóságos Galánthai Fekete György tanácsos urat, a nemes Szent István Rend középkeresztes vitézét, Ő Szent Császári és Királyi Apostoli Felségének valóságos, aradmegyei belső tanácsosát, a Magasságos Királyi Kuria magyarországi főmagiszterét, és az Udvar magyarországi alkancellárját nevezi ki kegyesen e hivatal reményteljes viselésére. Ő Legszentebb Felsége a karok, illetve a gimnáziumok négy igazgatóját is, kiknek ezen egyetemre való kijelöléséről míg kegyesen döntött volt, a professzorokkal együtt, hamarosan, mihelyt arra mód nyílik, kegyesen ki fogja nevezni, egyébiránt kegyesen az egyetem igazgatójára bízva a nyelv- a torna- és a vívótanárok kijelölésének jogát. Ha ezenközben netán — egy betöltetlen állásra, tehát akár az említett négy kari illetve gimnáziumi igazgatói, akár egyéb állásra — valamely, Ő Legszentebb Felségének ugyane Főigazgató által ajánlott más alkalmas személy bukkan föl, senkit ne lehessen áthelyezésre vagy elmozdításra kényszeríteni sem az Őfelsége által kegyesen kinevezett igazgatók, sem a profeszorok közül, míg Ő mélyen tisztelt Felségénél ezügyben nem tettek jelentést, s míg nem született kegyes határozat az ügyről. A többit illetően, jóllehet Ő imént megnevezett Felsége kegyesen azt kívánta volna, ha a már többször is említett Nagyszombati Egyetem reformja, amelyet mindeddig oly igen óhajtott, e folyó év elejétől vehette volna kezdetét, s ebből következőleg kegyelmes és kegyes szándékainak hatását most rögtön fölmérhette volna, mivel ezenközben az évégett tett szükséges előkészítő intézkedések sora, továbbá a különböző, a tanárok és a tanulók számára szükséges szállások biztosítása, lévén nehezen végrehajtható, e kegyes királyi célt hátráltatta volna, Őfelsége kegyesen úgy döntött, hogy az egyetem fent említett reformja, csak a jövő tanév elején vegye kezdetét — mindaddig pedig az egyetem

szükséges épületeiről és alkalmosságairól, valamint a többi előkészületről ugyanezen egyetem bevételeiből gondoskodjanak.

Kiadta a Magyar Királyi Helytartótanács, Pozsonyban 1769, december 17-én. Albert, Balogh László, Aszalay József.

Nr. X./b.

A Mária Terézia által kegyesen meghatározott tanári fizetések

Ő Legszentebb császári és Királyi Apostoli Felsége úgy döntött, hogy a Nagyszombati Egyetem szabályozása érdekében biztos rendszert kell létrehozni és már a jövő tanévben be kell azt vezetni. Ezen legkegyelmesebb anyai-királynői szándékából fakadó céljának elérése végett egyebek közt a következőket határozta:

„Mivel valamennyi egyetem fényét és külföldi súlyát leginkább az növeli, ha mindennemű tudományban olyan tanárokkal rendelkezik, akik a maguk tudományszakjának a lehető legnagyobb tökélyre vitelére és tudásuknak nyomatásban közreadott művekben való terjesztésére is törekcsenek, mindez azonban egyetlen évi munkával nem, csupán több év fáradhatatlan szorgalmával érhető el, ezen egyetem tanárainak tehát olyan fölkészültséggel kell rendelkezniök, hogy tehetségük alapján föl vállalt tudományszakuk művelésére több esztendő, sőt akár egész életüket is készek legyenek áldozni. Evégett mindenekelőtt arra van szükség, hogy megfelelő fizetést szabjanak ki számukra, nehogy egyrészt, a nagyobb fizetés elérése érdekében s ennek késztetésére bárki egyik tantárgytól a másikra kívánjon áttérni, másrészt pedig avégett, hogy nevesebb professzorokat is arra lehessen ösztönözni, hogy az egyetem tanszékeire jöjjenek s azokat megpályázzák, illetve annak érdekében, hogy ezek a professzorok, legyenek akár világiak vagy egyházi emberek, tisztesen s különösebb háztartási gondok nélkül fönttarthassák magukat, s ne legyen szükségük másodállásra. Mindezzért Ő Legszentebb Felsége úgy vélte, hogy, mivel a Jogi és az Orvosi Kar tanárai már korábban kegyesen szabályozott fizetéssel rendelkeznek, ami a theológia és a bölcészlet tanárait illeti, az ő bérük a következőképpen szabandó ki: Megkülönböztetés nélkül a papi személyeket 800 forint, a szerzeteseket 600 forint — s mivel a bölcészletkaron világi tanárok is alkalmazhatók, őket nagyobb háztartásuk és családjuk miatt 1200 forint éves fizetés illeti. A gimnáziumokat illetően pedig: noha a gimnáziumi tantárgyak oktatására valamennyi tanárnak ugyanannyi időt kell fordítania, ám mivel a retorika és a poétika tanárai nem mérhetők ugyanolyan mértékkel, mint a többi, alsóbb osztályban tanító tanár, hiszen az előbbieknak egyetemen kellett több éven át tudományszakjukkal foglalkozniok (hol a szónoklattant különösen magas szinten, de a poétikát is színvonalasabban kell művelni), míg az alsóbb osztályok tanárai könnyen föl válthatók anélkül, hogy ebből az oktatásra bármely kár háramlana, ennél fogva tehát Ő Legszentebb Felsége kegyesen úgy döntött, hogy ezen az egyetemen az alsóbb osztályok tanárainak 500 forint, a poétika és a retorika tanárainak pedig 600 forint éves fizetést kell adni. Másfelől a gimnáziumok tekintetében Ő Legszentebb Felsége azon kegyes akaratát is nyilvánította, hogy azok még a jövő évig a jelen állapotukban maradjanak, tudniillik addig, míg az új metóduş szerint olyan tanárokat nem lehet képezni, akik közül majd egy személyt Magyarországra, a honi oktatóknak az efféle új módszer alapján való fölkészítésre lehet küldeni. Továbbá — ha az egyetemi alap már teljes egészében működőképes — a császári és királyi kegytől és jóindulattól függ majd minden tanár megfelelő időben való fizetésemelése, vagy valamely magát kitéüntetett tanár egyedi jutalmazása, illetve egyéb hasznos közreműködésének meghálálása, továbbá — ha a tanárok kiöregednének, vagy egyéb okból válnának munkaképtelenné — az érdemeik alapján megszabott éves nyugdíjukról való gondoskodás is. Mivel pedig a theológiai és a bölcészleti karon az újabban jött tanárok csak ideiglenes alkalmazásban állnak, Ő Legszentebb Felségének az a kegyes szándéka és akarata, hogy valamennyi tanszéket pályázat útján kínálják föl a legérdemesebb és ebben vagy abban a tudományban legjelesebb embereknek. Ennél fogva, míg a többi karon a jövő tanévre még a megszabott rendszer érvényes, ezen egyetem említett

két karára már ugyane jövő tanévtől pályázat útján kell tanárt választani: ezt a pályázatot pedig október 8-ára és a jövő, október hó további napjaira kell kitűzni Nagyszombatban, illetve az egyetem homlokzatára, s a pályázatot Ő Legszentebb Felsége határozata alapján, királyi megbízottak jelenlétében oly értelemben kell lebonyolítani, hogy a tanszékre pályázónak részint szóban kelljen kifejtenie nézeteit arról a tudományszakról, amelynek magát szentelni szándékozik, részint pedig írásban is le kelljen vezetnie valamilyen témát, annak érdekében, hogy láthassuk: a tárgyat, amelyben való jártasságukat az írásbeli kifejtés során már bizonyították, szóban is érthetően, a tanuló értelméhez igazítva, elő tudják-e adni. Azokat azonban, akiknek tudása egyébként kétségbevonhatatlan s netán megjelent műveik alapján is hírnévre tettek szert, a pályázatot mellőzve, az egyetem konzisztóriumának elnökénél tett megelőző, illendő bemutatkozás alapján is föl lehet venni. Az említett királyi megbízottaknak Ő Legszentebb Császári és Királyi Felsége, azon bizalom folytán melyet az ő ügy- és tárgyismeretükbe, és cselekedteiknek tisztességébe helyez, Nagyméltóságú Galánthai Fekete György gróf urat, a Királyi Kuria bíróját, valamint az említett Nagyszombati Egyetem főigazgatóját, továbbá Úrményi Urat, Őfelsége udvari tanácsosát nevezi ki kegyesen, avval a megbízatással, hogy megjelenve az érintett pályázaton, mind azok közül, akik, a konzisztóriumnál tett bemutatkozás alapján, pályázaton kívül kívánnak tanszékhez jutni, (ezeket az egyetem konzisztóriumának elnöke útján, a pályázat idején jegyzékbe véve), mind pedig a pályázat útján vizsgáztatandók közül, alkalmasságuk avagy egyéb érdemeik alapján alkotva ítéletet, azokat, akiket — meghallgatva ezügyben a megfelelő karok igazgatóit is — az egyes tanszékekre a legkiválóbbnak és másoknál méltóbbaknak ítélnék, rögvest nevezzék ki és iktassák be, miáltal az így kinevezendő tanárok, november elejétől kezdve állomáshelyükre költözhetnek és előadásukat a megfelelő időben ténylegesen is megtarthatják.

Kiadta a Magyar Királyi Helytartótanács, Pozsonyban, 1774, szeptember 4-én.”

LÁSZLÓ A. MAGYAR, Ph. D.
librarian

Semmelweis Medical Historical
Museum, Library and Archives
Török u. 12. H-1023
Budapest, Hungary

IRATOK AZ ORVOSTUDOMÁNYI KAR ÖNÁLLÓ EGYETEMMÉ VÁLÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

SZÖGI LÁSZLÓ

Az ötvenes évek legelején alapvető változások történtek a magyar közigazgatásban, ami az egészségügyi állami irányítására is kihatott. Az első világháború óta létező, de 1932 és 1944 között szünetelő Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumot 1950. december 16-án megszüntették és helyette létrehozták az Egészségügyi Minisztériumot, melynek élére változatlanul a korábbi népjóléti miniszter, Ratkó Anna került. Az új elnevezéssel a minisztérium hatásköre is megváltozott, s ez témánk szempontjából azt jelentette, hogy az egyetemi orvostudományi karokat Budapesten, Debrecenben, Pécsen és Szegeden leválasztották a közös egyetemi szervezetről és önálló orvostudományi egyetemeket állítottak fel, amelyek az új minisztérium irányítása alá tartoztak. E lépés szakmai értékelésére itt nem vállalkozhatunk, de érdemes megjegyezni, hogy ez a megoldás még az úgynevezett szocialista országok felsőoktatási politikájában is szokatlan volt, hiszen például a cseh, lengyel, keletnémet egyetemeken az orvosi karok ezekben az években is változatlanul a közös egyetemi keretben működtek.

A döntés gyorsasága feltűnő, az új minisztérium megalakulása után 12 nappal már lakonikus rövidségű levélben tudatta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium főosztályvezetője az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektorával, hogy „az orvoskarok az Egészségügyi Minisztérium hatáskörébe mennek át”. 1950. január 10-ig kellett az egyetemnek javaslatait megtenni, és a hónap végén már meg is jelent a 27/1951. (I. 28.) sz. minisztertanácsi rendelet, amely 1951. február 1-jei hatállyal megalapította a Budapesti Orvostudományi Egyetemet, amelynek élére dékáni címmel a korábbi Orvostudományi Kar vezetőjét állították.

A döntéseket részben politikai, részben tudományos és szakmai érvekkel indokolták, de az egyetemekkel igazában hivatalos formában nem történt konzultáció, nekik már csak a meghozott döntések végrehajtása maradt. Érdekes és jellemző, hogy a ránk maradt egyetemi forrásanyagban szakmai, elvi vitának nyoma sincsen, csupán a végrehajtás részletkérdései kerültek szóba. Nyilván más forrásokból, pl. az MDP iratanyagából többet is megtudhatnánk a döntés előzményeiről, jelen forrásközlésünkben azonban csak az egyetemi levéltárak (ELTE Lt. és SOTE Lt.) irataira támaszkodtunk.

Az alábbiakban e két egyetemi levéltár anyagából teszünk közzé néhány iratot, amely az önálló budapesti orvosegyetem létrehozásával kapcsolatos adatokat tartalmaz. Az iratokat időrendi sorrendben publikáljuk, a kihagyásokat három pont jelzi.

LÁSZLÓ SZÖGI, Ph. D.
director

ELTE Archives
Ludovika tér 2.
Budapest 1083
HUNGARY

1.

Az Orvostudományi Kar IV. rendes tanácsülés. 1950. december 12.
SOTE Lt. 1/a.: Az Orvostudományi Kar tanácsülési jegyzőkönyve. 1950/51. (80. kötet)

Dékán jelenti, hogy a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa 283/1950. (december 10.) MT. sz. alatt rendeletet adott ki az egészségügyi miniszter ügykörének megállapítása tárgyában. A rendelet 2. §-a érinti a Kart, mely szerint: „A vallás- és közoktatásügyi miniszter hatásköréből az egészségügyi miniszter feladatkörébe került át: 1. az orvosképzés, 2. az orvosképzés céljait szolgáló egyetemi klinikák és intézetek felügyelete és irányítása, 3. a gyógyszerészek képzése és továbbképzése, 4. a kizárólag gyógyszerészképzés célját szolgáló egyetemi intézetek felügyelete és irányítása.” — Karunkat érintő kérdés, hogy ez az átszervezés 1951. február 1-jével befejeződik. Addig a jelentéseket a VKM felé kell küldeni.

Issekutz: Állást kellene foglalnunk a gyógyszerészképzéssel foglalkozó professzorok ügyében. A Természettudományi Karon előadó professzorok a VKM-hez, az orvoskaron előadó professzorok az Egészségügyi Minisztériumhoz fognak tartozni. Rendezni kellene ezt a kérdést.

Dékán: A minisztériumtól nyert felvilágosítás szerint az Egészségügyi Minisztérium február 1-jével csak az orvoskart veszi át, a gyógyszerészekről később történik intézkedés.

Zoltán javasolja, hogy az átvétellel kapcsolatban a kar üdvözlje táviratilag az MDP Központi Vezetőségét, a Minisztertanácsot és Ratkó Anna egészségügyi miniszter asszonyt.

Dékán kérdést intéz a Karhoz, megszavazzák-e az indítványt. Kar megszavazza.

Dékán felkéri Zoltán professzort az üdvözlő távirat megfogalmazására.

2.

Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium leirata az ELTE rektorához. 1950. december 28.
(ELTE Lt. 1/C.: Rektori Hivatal iratai 732/1950—51.)

Rektor Úr!

Az orvoskarok az Egészségügyi Minisztérium hatáskörébe mennek át. Ennek előkészítésére a következőket kell megszervezni:

Össze kell állítani egy bizottságot, melynek tagjai az orvoskari dékán (esetleg megbízottja), a többi karok dékánjai vagy megbízottjuk, a gazdasági igazgató, a Gazdasági Igazgatóság Műszaki Osztályának vezetője. Fel kell kérni a részvételre a Pártbizottság titkárát és az Üzemi Bizottság titkárát. A bizottság munkájában 1951. január 2-től részt vesz a VKM és az Egészségügyi Minisztérium Költségvetési Osztályának megbízottja is. (A Bizottság azonban már előbb megkezdte munkáját.)

A Bizottság elnöke az orvoskari dékán.

A Bizottságot a jelen levél megérkezésekor azonnal össze kell állítani.

Legkésőbb 1951. január 10-re a Bizottság jelentést köteles tenni a következőkről:

1./ Javaslat az oktatás folytonosságának biztosítására (az egyetem vezetésének átszervezésével itt foglalkozni nem kell, erre intézkedés történik).

2./ Az épületek, helyiségek, felszerelés és személyzet elosztására javaslat.

3./ A gazdasági igazgatóságok megosztására javaslat.

4./ Műszaki vonatkozású tennivalókra javaslat.

A Bizottság könnyen megvalósítható javaslatokkal éljen, olyanokkal, melyeket legkésőbb február 5-ig meg is lehet valósítani. A Bizottság jelentése tartalmazza azt is, hogy a javaslatai hogyan ütemezhetők be a fenti időpontig.

Kérem a Rektor Urat, hogy a Bizottság munkáját kísérvje figyelemmel.

Budapest, 1950. december hó 28-án.

Tolnai Gábor
főosztályvezető

(Utóirat)

A gyógyszerészképzéssel kapcsolatban a javaslatot úgy kell összeállítani, hogy a gyógyszerészképzés a Természettudományi Karra kerül át, tehát a csak gyógyszerészképzéssel foglalkozó orvoskari intézetek a Természettudományi Karhoz csatolandók.

3.

Jelentés az Orvostudományi Kar III. rendkívüli kari üléséről 1951. január 5.

(ELTE Lt. 1/c.: Rektori Hivatal iratai 1102/1951.)

Miniszter Úr!

Hivatkozással fenti számú rendeletre, a f. hó 5-én megtartott III. rendkívüli kari ülésről az alábbiakat jelentem:

I. A felsőoktatási reform megtárgyalása:

a./ Mennyire szolgálja a reform dolgozó népünk igényeit és miben kellene ezt fokozni:

1./ Első problémaként felmerült, hogy a kórbonctani gyakorlati oktatásból — tekintve, hogy amúgy is túl nagy az anyag — a boncolás technikai gyakorlatok maradjanak ki, mert Zalka professzor véleménye szerint azzal, hogy egy-egy hallgató egy-két alkalommal sajátkezűleg boncol, úgysem tanulja meg azt, viszont ha ezt a részt kihagyjuk, több idő szabadul fel az anyag többi része számára.

Részletes vita után, amelyben úgy a vidéki gyakorló orvosok boncolásban való járatlanságára, mint a felsőbb évfolyamok e téren észlelhető hiányaira való tekintettel, valamint Petrovskij professzor tájékoztatása alapján arról, hogy a Szovjetunióban külön szekciós kurzusok vannak, a Kar úgy határoz, hogy a boncolástechnikai gyakorlatokat továbbra is fenn kell tartani, viszont a közkórházak intenzívebb bevonásával a gyakorlati oktatásban a hallgatóknak módjuk lesz kisebb csoportokban, több gyakorlaton résztvenni.

2./ A fizika tanításával kapcsolatban felmerült, hogy az I. éves medikusok nagyon különböző előképzettséggel jönnek az egyetemre. Egy részének majdnem semmi fizikai és matematikai előképzettsége nincs (keresk. iskola, óvónőképző stb.), másik része viszont jól van képezve. Ennek eredményeképpen a félév elején alapvető fogalmakra kell tanítani a hallgatóságot, viszont az előadások még így is a hallgatóság egy része számára érthetetlenek, más része számára viszont nem haladnak olyan tempó-

ban, mint az a tudásuk alapján keresztülvihető volna. Tarján professzor javasolja, hogy a beiskolázóknál ezt figyelembe kellene venni és azt nem szeptemberben lebonyolítani, hanem június–július hónapban, hogy legyen idő még egy előképző tanfolyam tartására.

Kar úgy határoz, hogy ezt a javaslatot továbbítja a minisztérium felé, mert ez igen komoly kérdés, amit a legközelebbi beiskolázásnál meg lehet oldani.

3./ Felmerült, hogy az onkológia kérdésével nem foglalkoznak eleget a sebészet keretében, többet kellene tanítani a rosszindulatú daganatok megelőzéséről. Ugyancsak itt merült fel, hogy a sebészeti gyakorlatokról egyes hallgatók hétszámra hiányoznak.

Leszögezi a Kar, hogy a hallgatóságból mintegy 3–400 különböző állásokban (OTI, Mentők stb.) van, ami a Karnak már eddig is égető problémája volt. Ezt a kérdést a félév folyamán többször is megtárgyalták és pártvonalon az Országos Pártszervezethez felvitték és amelyről megállapították, hogy döntő akadálya az orvosképzésnek. Továbbá leszögezték azt, hogy egyes hatóságok a Dékán engedélye nélkül igénybe veszik a hallgatókat 1–2 hétre. Így pl. az Országos Sporthivatal tréningre, Az E.ü. Minisztérium vidéki szűrésekre, a katonai kollégium a katonai kiképzéssel kapcsolatban. Csatlakozik a Kar Petrovskij professzor véleményéhez, hogy a gyakorlatokon a hallgatóságnak mindig jelen kell lenni és a mulasztások pótlandók. Természetesen aki nem volt jelen egész évben, azt pótolni nem lehet, bizonyos számú gyakorlati óra mulasztása a félév elvesztését vonja maga után.

4./ Döntő többségként jött ki a megbeszélésből, hogy az egyetem nincs ellátva preventív intézményekkel. A klinikák gyógyító és tanító tevékenységet fejtenek ki, de a betegségmegelőzés gyakorlati oktatása terén nagy elmaradás van. Felmerült a nőgyógyászat mellé egy nemibeteg gondozó intézet létesítésének szükségessége, a tüdőgyógyászat mellé tüdőgondozó, az elmebeteggyógyászat mellé elmebeteg gondozó és a gyermekgyógyászat mellé csecsemő- és gyermekgondozó intézet. A Szovjetunió egészségügyi berendezésével szemben Magyarországon a gyógyító profilaktikus orvosképzés nincs megoldva, mert még mindig a nyugati módszer érvényesül, melyben a preventív és kuratív orvosképzés el van választva. Ez a kérdés csak úgy oldható meg, ha a klinikák gyakorlatilag is foglalkoznak a profilaxi oktatásának kérdésével.

b./ Marxista—leninista ideológia és az orosz nyelv oktatása minden évfolyamon megfelelő óraszámban és alapossággal történik-e?

Az orosz lektor beszámolójában közli, hogy mindenütt megfelelő óraszámban és alapossággal történt az orosz nyelv oktatása. A hallgatók nagy része belátja, hogy az orosz élenjáró orvostudomány közvetlen megismeréséhez juthat el az orosz nyelv tanulásával és ennek megfelelően szép előmenetelt mutatnak. Köszönetét fejezi ki a tanszékek felé, ahol az órákat megtartják, hogy mindenben készséggel támogatták az orosz nyelv oktatását. Ugyanakkor megemlíti, hogy néhány tanszékenél voltak azért hibák a tanterem rendelkezésre bocsátása terén, valamint tanszerek és takarítás kérdésében. Reméli, hogy a következő félévben ezek a kisebb hibák kiküszöbölődnek.

A marxista—leninista tanszék tanszék-összekötője jelentése alapján szintén kifejezésre jut, hogy a marxista—leninista ideológiai oktatás minden évfolyamon a legnagyobb rendben megtörtént.

c./ Sikerült-e kiküszöbölni az egyes tárgyak között az átfedéseket, a tárgyakon belül a felesleges ismétlődéseket és felesleges tárgyakat?

1./ Felvetődik az a probléma, hogy a reformtervezet szerint a kórbonctanból kiemelték a csont- és idegpathológia tanítását, melyet a szakmai tanszékeken kell előadni. Ugyancsak felvetődött, hogy az idegyógyászat tanításakor kiderül, hogy a hallgatók neurofiziológiai és neuroanatómiai előképzettsége roppant hiányos. Vita után úgy határoz a Kar, hogy

a reform bizottság változtassa meg a kórbonctan programját, és a csont- és idegpathológiát okvetlenül elő kell adni a kórbonctan keretében. Meg kell tárgyalni, hogy az óraszámba hogyan építhető be.

További határozat, hogy természetesen az anatómiai és pathológiai alapismereteket minden egyes szaktárgynál a tárgyra vonatkozó részletekkel ki kell egészíteni, meg kell ismételni, mert az alsóbb évfolyamokon ezekből csak az alapismereteket szerezhették meg a hallgatók.

A Kar óraszámából kifejezésre jutott, hogy az átfedéseket még nem sikerült teljes mértékben kiküszöbölni és ebben a félévben mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy legalább 1951 szeptemberére ezek az átfedések az egyes tantárgyak között megszűnjenek. Ezért a Kar úgy határoz, hogy bizottságokat küld ki a professzorokból, hogy tantárgyaik anyagát összeegyeztetve úgy az átfedések szempontjából, mind az anyag folyamatossága szempontjából állapítsák meg programjaikat a minisztériumi előadás tervezetnek esetleges más sorrendbeni beosztásával.

További határozat, hogy az egyes klinikai tárgyak tankönyvében vagy jegyzetében bevezetésszerűen legyen benne az illető tárgy anatómiai, pathológiai, élettani vonatkozásai, de ezeket a fejezeteket az illető klinikusok a szaktanárokkal, mint munkatársakkal együtt dolgozzák ki.

Felmerült az új tanszék kérdése a tájanatómiai és műtéttan, és az a kívánság jutott kifejezésre, hogy ebbe a tárgyba, mint klinikai anatómia, építtessenek bele a speciális szükségletek, mint pl. a neuroanatómia és ne csak sebészeti szempontok szerepeljenek itt, hanem klinikai anatómiai szempontok is.

d./ A kötelező tanulókörök és szakkörök rendszere megfelelő-e a gyakorlatban?

Az ifjúság képviselőjének beszámolójából kiderült, hogy az egyes intézetekben a gyakorlatok még mindig nem megfelelőek, inkább kis előadást kapnak gyakorlatoztatás helyett. Más intézetekben viszont határozott fejlődés mutatkozik.

A Kar úgy határoz, hogy bár a gyakorlati oktatás — mint az az ifjúság kritikájából is kitűnik — fejlődött, azonban még rengeteg tennivaló van. A Kar kifejezi azt a véleményt, hogy az új minisztériumba való tartozással ezen a téren fejlődés lesz észlelhető a közkórházak intenzívebb bevonásával. Megállapítja a Kar, hogy a gyakorlati oktatás hiányosságai egyrészt felszerelési, anyag és tanszemélyzeti hiányokon alapszik, másrészt komoly szervezési kérdés az intézeteken belül. Módszertani értekezletre van szükség, a professzor komoly állásfoglalására és kidolgozott munkatervre, mely előre meghatározza, hogy mit kell elvégezni a gyakorlatok folyamán a félévben óráról-órára. Azonkívül feltétele a jó gyakorlati oktatásnak, hogy kisebb, legfeljebb 10-12-es csoportok vegyenek abban részt. Ezt az előadók, a személyzet bővítésének terve lehetővé fogja tenni. Szükséges továbbá a gyakorlati oktatás „szimultán” megszervezése.

e./ Valóban kisebb-e az I. éves hallgatók megterhelése, mint az előző tanévekben, és valójában fokozódik-e a felsőbb évfolyamok hallgatóié?

Miután ebben a kérdésben nem alakult ki egyöntetű álláspont, csatolom a vonatkozó jegyzőkönyvi rész másolatát:

Sraub: az elsőévesek megterhelésének könnyítése valóban fennáll, ami mutatkozik a tanulmányi eredményekben is.

Gömöri: A III. évfolyamnak nagyon sok panasa van, ezzel a kérdéssel foglalkozni kellene.

Dékán felkéri Lapis tanulmányi osztályvezetőt, hogy ismertesse a problémát.

Lapis: A III. évben valóban fennáll a túlterhelés, úgy az órák számában, mint a szigorlatok számában. (Heti 43 óra és a reform által megállapított vizsgarend.) Igen nagy követelményeket támasztanak velük szemben és a reform bizottságnak helyt kell adni annak a kérelemnek, hogy átmenetileg erre a félévre

csökkentsék az órák számát, mert erre lehetőség kínálkozik a sebészet vonalán, ahol a hallgatóság szerint Sebestény professzor kijelentette, hogy egy elméleti órát nélkülözni tud. Ugyancsak könnyítést jelentene a belgyógyászati gyakorlati órák számának eggyel való csökkentése. A kórházakban úgyszemint használják ki a teljes 3 óra gyakorlatot, miután azok a déli órákra esnek, amikor a betegek ebédelnek és a főorvosok sem vállalják szívesen a gyakorlatot ebben az időben. Sőt felmerült róluk olyan kívánság, hogy rendszeresítsünk róluk tanszék-személyzetet.

Pedri: Általában nem tartja helyesnek a sebészet óraszámának csökkentését, de ha ebben a félévben Sebestény professzor ehhez hozzájárul és csak erről a félévről van szó, ő hozzájárul, bár az általános sebészet olyan fontos tárgy, hogy a 3 óra elméletre és 3 óra gyakorlatra szükség van.

Gömöri: Nem megy bele a csökkentésbe, mert nem belgyógyászati diagnosztikát tanítanak, hanem propeudeutikát. Ha csökkentenék a 3 órát kettőre, úgy az valójában csak 1 óra volna.

Issekutz jelenti, hogy a méregtant nem tudja beleépíteni a megadott óraszámokba, vagy kér még egy órát ennek előadására, vagy vegyék ki ezt a szigorlat anyagából, mert nem kérdezhet olyat, amit le nem adott.

Dékán: Nem emelni, hanem csökkenteni kell az órákat.

Issekutz: Tanrenden kívül meghirdethet-e professzori órát, mint nem kötelezőt.

Dékán: Ennek nincs akadálya.

Petrovskij nem helyesli a sebészeti óraszám csökkentését.

Incze ugyancsak nem helyesli az óracsökkenést. Heti 1–2 óra csökkentésével nincs megoldva a probléma. Inkább a szigorlati idő kitolásával vagy beosztásával lehet segíteni.

Lapis: A III. éveseknek már a reform előírja, hogy a nyári szünetben 2 hónapot könyvezni kell. Egyébként a sebészetre vonatkozóan Sebestény professzort is meg kell kérdezni.

Zalka kéri a jegyzőkönyv számára feljegyezni, hogy a részletes kórbonctant heti 4 órában leadni lehetetlen. Tudja, hogy ebben a félévben nem lehet ezen változtatni, de a jövőre való hivatkozással kéri ezt feljegyezni.

Röder (Disz): Valóban nagy a III. év megterhelése. Javasolja az óraszámcsökkentést sebészetből és belgyógyászatból avval a megszorítással, hogy minden alapszerv rajta legyen, hogy a csökkentett óraszámot a hallgatóság tőle telhetően kihasználja.

Gömöri: Ha a Disz vállalja a garanciát, hogy a 2 óra valóban 110 perc lesz, akkor hozzájárul, de elveinek fenntartásával.

Dékán: Tekintettel, hogy ebben a kérdésben nem alakult ki határozat, az idei vonatkozó jegyzőkönyvi kivonatot fogják felterjeszteni. Sebestény professzor véleményét (aki akadályozva volt a megjelenésben) kari ülésen kívül megkérdezik és csatolják. (1. sz. melléklet)

f./ A tanmenetek (programok) mennyiben tartják szem előtt a Kar feladatait, mennyire érvényesülnek bennük a gyakorlati élet tapasztalatai?

Megállapítást nyert, hogy a tervek szerint folynak az előadások, amelyek nagyrészt megfelelőek, csupán Baló professzor felszólalása szerint a fizikai programok tartalmazznak hibákat. Nevezett professzorok írásbeli véleményét csatolom. (2. és 3. sz. mellékletek)

g./ A gyakorlati órák kellő arányban vannak-e az elméletiekkel, az üzemi stb. látogatások kellően beleépültek-e az egyes tárgyak tematikájába?

Vita során az derült ki, hogy az elméleti órák és gyakorlati órák egy-két kisebb változtatástól eltekintve (szemészetből nem 3-3, hanem 4-2) kellő arányban vannak és szervesen beleépültek a tárgyak tematikájába.

4.

*Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól és Egészségügyi Minisztériumtól érkezett iratok
1951. január 9.
(SOTE Lt. 1/b. 1950/51.)*

1951. január 9-én megtartott teljes bizottsági ülés jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. Gegesi Kiss Pál e.i. dékán, elnök, jogikar képviselőjeként Nagy Sándor, Természetudományi Kar képv. Vizsolyi Endre, bölcsészkar képv. Barta János, Benyó László, Pékli gazd. ig., Novák Károly, Bölcsész György, Szerdahelyi Sándor, Eü. Min. kiküldöttje, Schilling Rudolf, VKM kiküldöttje, dr. Jánossy Tibor ÜB. titkár, Gyenge György, Bánki György.

Dékán megnyitja az ülést és az előkészítő bizottság javaslatait ismerteti.

I. Javaslat az oktatás folyamatosságának biztosítására:

1./ Az orvoskaron az oktatás folyamatossága biztosítva van. Egyetlen probléma a közkórházak intenzívebb bevonása a medikusok gyakorlati oktatásába. (Ez a kérdés, most, hogy az orvoskar az Eü. Minisztériumhoz fog tartozni, könnyen megoldható.)

Elfogadva.

2./ A gyógyszerészképzésben a katonai oktatás a TTK-val egyetértésben maradjon továbbra is az orvoskaron.

Elfogadva.

3./ A gyógyszerészhallgatók orosz nyelv és marxista—leninista oktatása — tekintettel arra, hogy közös oktatók és tanterem vannak az orvoskarral — erre a félévre maradjon az orvoskarnál.

Vizsolyi nem fogadja el a javaslatot, tanterem a TTK-n is rendelkezésre áll.

Bánki: Ezt a kérdést megbeszélte Verebes elvtárrsal, és minthogy legnagyobb részt orvostanhallgatók vesznek részt az ideológiai szeminárium oktatásban, a TTK nem tudna szemináriumvezetőket biztosítani. Másrészt az orosz oktatásban az óraadók cserélése helytelen volna pedagógiai szempontból is. Ideológiai oktatás összekötője azonos, nincs értelme változtatásnak.

Vizsolyi javasolja, hogy ezt a kérdést meg kell beszélni az ideológiai tanszékkel, a pártszervekkel és a VKM orosz és ideológiai osztályával. Ha pártszervezetileg átkerülnek a gyógyszerészek, akkor a TTK pártszervezete nem jöhet át az orvoskarra, hogy ellenőrizze az ideológiai oktatást.

Gyenge: Tudomása szerint sem pártszervezetileg, sem szakszervezetileg nem fognak odatartozni és így helytelen volna, ha az orosz és marxista—leninista oktatás a TTK-n folyna.

Pékli: Döntő kérdés, hogy pártszervezetileg hová fognak tartozni. Ha idetartoznak, semmi akadálya, hogy az ideológiai oktatást itt kapják. Ha a minisztérium nem látja ezt a javaslatot helyesnek, még változtathat rajta.

Schilling csatlakozik *Pékli* elvtárs véleményéhez, ez még csak javaslat.

Jánossy: Az Orvosegészségügyi Szakszervezet központjától nyert értesülése szerint szakszervezetileg az átmenő dolgozók továbbra is az egészségügyi szakszervezetnél maradnak.

Vizsolyi TTK pártbizottságának nevében szól hozzá: Nem helyezkedhetik olyan álláson, hogy a náluk dolgozók pártszervezetileg ne oda tartozzanak.

Dékán felteszi a kérdést szavazásra. 8 szavazattal 2 ellenében elfogadta a bizottság az eredeti javaslatot.

4./ A gyógyszerértár a hozzá tartozó laboratóriummal az orvoskarral együtt az Eü. Minisztériumhoz fog tartozni. A gyógyszerészhallgatók továbbra is az eddigiek szerint fognak ott kiképzésben részesülni, mintha idegen karra járnának át az oktatásra.

Elfogadva.

5./ Az orvostársi Pártszervezet és az ÜB. titkárát felkéri a bizottság, hogy hívja fel a VIII. kerület Pártszervezetének és az Orvosegészségügyi Szakszervezet figyelmét arra, hogy a szétválással kapcsolatban szervezési problémák is felmerülnek.

II. Épületek, helyiségek, felszerelés és személyek elosztására javaslat:

1./ Az orvoskarnak épületproblémája nincs.

2./ A gyógyszerészképzést szolgáló gyógyszerészeti és gyógyszerészismereti intézetek az Orvostudományi Karhoz tartozó épületekben vannak, helyiségeik részint közösek az orvoskari intézetek helyiségeivel. Az épületek az orvoskarnál és az Eü. Minisztériumnál maradnak. Nevezett két intézet továbbra is maradjon meg a régi helyiségekben. Az 1951. január 1-jei állapotnak megfelelően feltérképezve kell leszögezni, hogy mely helyiségeket használjanak. Az épületkarbantartási költségek az orvoskart terhelik.

3./ Nevezett két intézet felszerelése a TTK tulajdonába megy át, leltár szerint felfektetve.

4./ A Gyógyszerészeti Intézet és a Gyógyszerismereti Intézet személyzete a TTK-ra megy át (lásd 1. sz. melléklet). A Gyógyszerészi Tanulmányi Osztály vezetője állásával együtt átjön az orvoskarra, egy előadó, egy segédelőadó és egy gépirónó átmegy a TTK-ra. A Gyógyszerészeti Intézethez tartozó — az épület állagához tartozó — kapus, fűtő, segédmunkás stb. állások az orvoskaron maradnak.

Vizsolyi: A Gyógyszerészi Tan. Osztályról az állás átvitele az orvoskarra az állások duzzasztását jelenti. Az orvoskarnál nem lesz többletmunka, viszont a gyógyszerészképzés átvételével a TTK-nak szüksége van ezekre az állásokra. Lehet, hogy a munka jobb megszervezésével majd ez az állás feleslegessé válik, de akkor a Pénzügyminisztérium rendelkezésére kell bocsátani.

Gyenge úgy értesült a Szem. Osztály vezetőjétől, hogy ezt a kérdést a VKM letárgyalta. Osztályvezetői állásra nincs szükség a TTK-n, ezért jött át állással.

Pékli: Az orvoskari Tan. Oszt. vezetője eddig tanegedszemélyzeti álláson volt.

4. pont elfogadva.

5./ Le kell szögezni továbbá az orvoskarhoz tartozó azon professzorok és tanegedszemélyzet névsorát, akik a gyógyszerészképzésben továbbra is részt vesznek. Többek hozzászólása után ezt a javaslatot az alábbiakban módosítja a Bizottság:

6./ Az orvoskaron kinevezett professorok, tanegedszemélyzet és megbízott előadók, akik a gyógyszerészképzéssel is foglalkoznak, az orvoskaron maradnak, a csak gyógyszerészképzéssel foglalkozó professorok, tanegedszemélyzet és külső megbízott előadók átmennek a TTK-ra (lásd 2. sz. melléklet, a gyógyszer. képzéssel foglalkozó orvoskari prof., tans. személyzetről).

Elfogadva.

III. A gazdasági igazgatóságok megosztására javaslat:

1./ Pékli és Bányai elvtársak megmaradnak az orvoskaron és Novák és Dávid elvtársak mennek át, mint gazdasági vezetők.

2./ A központi gazdasági igazgatás személyzete a munkának és a költségvetési aránynak megfelelően oszlik meg. Az anyagi és személyi hitelkeret felosztását lásd a 3. sz. mellékletben.

3./ A gazdasági igazgatás irodai felszerelésének megosztását a gazdasági igazgatók megbízottai és a két miniszteri kiküldött végzik el.

Elfogadva.

Az 1951. évi április hó 1. napjától kezdve az orvostudományi egyetemekkel kapcsolatos minden kiadás fedezéséről az egészségügyi tárca költségvetésében kell gondoskodni.

4./ Az egyetemi központi könyvtárak megosztását a két tárca mellőzi. A jelenleg fennálló orvoskari könyvtárak az orvostudományi egyeteméknél maradnak.

5./ A jegyzetkészítő irodák továbbra is a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alatt maradnak. 1951. évi július 1. napjától kezdve az Egészségügyi Minisztérium az orvostanhallgatók részére előállított jegyzetek önköltségi árát a jegyzetkészítő irodának megtéríti; eddig az időpontig az orvostanhallgatók oldalankint 5 filléres áron kapják a jegyzeteket.

6./ Amíg a diákszállók profilírozása meg nem történik, az orvostanhallgatók által lakott diákszállók a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alatt, a Diákszálló Vállalat kezelésében maradnak. A profilírozás megtörténte után a jelenleg legnagyobb részt orvostanhallgatók által lakott diákszállók az egészségügyi miniszter felügyelete alá kerülnek. A diákszállók megosztása után is mind a két tárca biztosítja a felügyelete alatt álló diákszállók szabad helyeire más karok hallgatóinak felvételét, figyelemmel a mindenkori beiskolázási tervekre.

7./ A rektori rendelkezési átalány (reprezentációs költségek) 1951. április hó 1. napjáig a rektor rendelkezése alatt marad, a rektor azonban az eddigi aránynak megfelelően fedezni köteles az Orvostudományi Kar reprezentációs költségeit. 1951. április hó 1. napjától kezdve mind a két tárca a Pénzügyminisztériummal egyetértésben gondoskodik a reprezentációs költségek fedezéséről.

8./ Az 1951. évi orvosi tanönyt-v-kiadási tervet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hajtja végre.

9./ Az orvostudományi egyetemek hallgatóinak ösztöndíj ügyeit az 1950/51. tanév végéig a vallás- és közoktatásügyi miniszter intézi.

Vizsolyi: Foglalkozott-e a Bizottság azzal, hogy a javaslatokat mikorra és milyen ütemterv szerint tudja elvégezni? Továbbá kérése, hogy a mai ülés jegyzőkönyvéből egy példányt kér.

Dékán: A minisztérium ütemezési feladatot nem adott. Olyan javaslatokat kellett tenni, amik február 5-ig megvalósíthatók, de nem adott utasítást, hogy milyen időrendben történjék. A jegyzőkönyvből egy példányt rendelkezésre bocsát. Kérde, hogy van-e még hozzászólás?

Több tárgy nem lévén, az ülést bezárja.

*

Az egyes orvostudományi egyetemekre vonatkozó különleges rendelkezések

Budapesti Orvostudományi Egyetem

1./ A gyógyszerészhallgatók oktatása minden tantárgyból — beleértve az orosz nyelv és a marsixta—leninista oktatást is — a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alatt, a Természettudományi Karon történik.

2./ A gyógyszerész a hozzá tartozó laboratóriummal együtt az Orvostudományi Egyetem részeként az egészségügyi miniszter felügyelete alá tartozik; a gyógyszerészhallgatók kiképzése a leválasztás előtti állapotnak megfelelően, továbbra is itt történik.

3./ A gyógyszerészképzést szolgáló gyógyszerészeti és gyógyszerismereti intézetek épületeinek karbantartási költségeiről az Orvostudományi Egyetem költségvetése keretében kell gondoskodni, tekintettel arra, hogy ezek az intézetek az Orvostudományi Egyetemhez tartozó épületekben vannak elhelyezve, és helyiségeik részben közösek az Orvostudományi Egyetem helyiségeivel. Az intézetek céljára szolgáló épület (Hőgyes Endre u. 5–7.) az egészségügyi miniszter felügyelete alatt az Orvostudományi Egyetemhez tartozik.

Az 1951. évi január 1-jei állapotnak megfelelően részletesen meg kell állapítani, hogy a gyógyszerészeti és gyógyszerismereti intézetek mely helyiségeket használják. A gyógyszerészeti és gyógyszerismereti intézetek felszerelését leltár mellett a Természettudományi Karnak kell átadni.

4./ A gyógyszerészeti intézet és a gyógyszerismereti intézet személyzetét a Természettudományi Kar létszámába kell átvenni, kivéve a gyógyszerészeti intézetnél szolgálatot teljesítő azokat az alkalmazottakat (kapus, fűtő, segédmunkás stb.), akiknek működése az épülethez van kötve: utóbbiak az Orvostudományi Egyetem létszámában maradnak.

A gyógyszerészeti Tanulmányi Osztály vezetőjét az Orvostudományi Kar létszámába, a gyógyszerészeti Tanulmányi Osztály többi alkalmazottait (1 előadó, 1 segédelőadó és 1 gépíró) a Természettudományi Kar létszámába kell átvenni.

5./ Az orvoskaron kinevezett azok a tanárok, tan. segédszemélyzet és megbízott előadók, akik az orvostanhallgatók oktatása mellett a gyógyszerészhallgatók oktatásával is foglalkoznak, az Orvostudományi Egyetem létszámában maradnak. A kizárólag gyógyszerészképzéssel foglalkozó tanárokat, tan. segédszemélyzetet és megbízott külső előadókat a Természettudományi Kar létszámába kell átvenni.

6./ A Gazdasági Igazgatóság személyzetéből Pékli és Bányai az Orvostudományi Egyetem, Novák és Dávid elvtársak a tudományegyetemi karok gazdasági részlegét vezetik.

7./ A Gazdasági Igazgatóság irodai felszerelését a gazdasági igazgatók megbízottai a létszámarányoknak megfelelően, a zavartalan munkamenet biztosításának szem előtt tartásával, közös egyetértéssel osztják meg.

...

13./ Az 1950. évi orvoskari és klinikai tervhitelek lezárását, illetve zárszámadását a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium köteles elvégezni. Az 1951. évi orvoskari és klinikai tervhitelek irányítását és kezelését az 1951. évi február hó 1. napjától kezdve az egészségügyi miniszter veszi át.

14./ A költségvetési létszám elosztásán — ha a gyakorlatban más elosztás válik utólag szükségessé — a két tárca hat hónapon belül közös megegyezéssel módosításokat, illetve eltolódásokat engedélyezhet.

15./ Az orvostudományi egyetemek leválasztásával kapcsolatban szükséges, hogy a szakmai előírásoknak megfelelő leltár szerinti átadást 1951. évi február hó 10. napjáig be kell fejezni.

5.

Az Orvostudományi Kar IV. rendes tanácsulése 1951. február 2.
(SOTE Lt. 1/a. Az Orvostudományi Kar tanácsulési jegyzőkönyvei 1950/51.)

NAPIREND ELŐTT

Dékán megnyitja az ülést.

Üdvözlí a megjelenteket, a felveendő jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Incze Gyula és dr. Sós József ny. r. tanárokat kéri fel.

Bejelenti, hogy a mai ülésen való részvétel alól dr. Haynal Imre ny. r. tanár — tekintettel arra, hogy az egyetem székhelyétől távol van — kimentette magát.

Úgy volt, hogy a mai ülésen dr. Doleschall Frigyes miniszterhelyettes is részt vesz, de elfoglaltsága miatt telefonon kimentette magát.

Dékán bejelenti, hogy dr. Zalka Ödön ny. r. tanár február hó 1-jén meghalt. Kéri a Tanács tagjait, hogy halálával kapcsolatban néma felállással emlékezzenek meg.

Dékán bejelenti, hogy a II. sz. Kórbonctani Intézet ideiglenes vezetésével dr. Szinay Gyula adjunktust bízza meg.

MINISZTERI RENDELETEK

Dékán bejelenti, hogy a Népköztársaság Elnöki Tanácsa az Egészségügyi Minisztériumba a miniszter első helyettesévé Simon Lajost, miniszterhelyettesé dr. Doleschall Frigyest nevezte ki.

Dékán felolvassa a Magyar Közlöny 16. számában megjelent Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 27/1951. (I. 28.) MT. sz. rendeletét az orvostudományi egyetemek szervezetének és működésének átmeneti szabályozása tárgyában.

1. §.

(1) Az orvostudományi karok kiválnak a tudományegyetemek szervezetéből és az 1951. évi február hó 1. napjától az egészségügyi miniszter felügyelete és irányítása alatt, mint budapesti, szegedi, debreceni, illetőleg pécsi Orvostudományi Egyetem önállóan folytatják működésüket.

(2) A vallás- és közoktatásügyi miniszter által az orvostudományi karok tekintetében gyakorolt jogkör az egészségügyi miniszterre száll át.

2. §.

Az orvostudományi egyetemek szervezetére további rendelkezésig a 274/1950. (XI. 23.) MT. számú rendelet rendelkezéseit kell alkalmazni azzal az eltéréssel, hogy a rektor, illetőleg a rektorhelyettesek feladatkörébe utalt ügyekben a dékán, illetőleg a dékánhelyettesek, az Egyetemi Tanács feladatkörébe utalt ügyekben pedig a Kari Tanács jár el.

3. §.

Az orvostudományi egyetemek mellett a tudományegyetemek gazdasági igazgatóságai egy részének leválasztásával önálló gazdasági igazgatásokat kell szervezni.

Dékán ismerteti a Magyar Közlöny 16. számában megjelent egészségügyi miniszter 1400—1/1951. (I. 28.) Eü. M. sz. rendeletét az orvosképzés, valamint az orvosképzés céljait szolgáló egyetemi klinikák és intézetek felügyeletének és irányításának az egészségügyi miniszter részéről való átvétele tárgyában, mely szerint az orvosképzés, valamint az orvosképzés céljait szolgáló egyetemi klinikák és intézetek felügyeletét és irányítását 1951. február hó 1-től az egészségügyi miniszter veszi át. Ez a rendelet előírja,

hogy az utalványozásokat az egészségügyi miniszter 1951. évi április hó 1-ig a VKM költségvetése terhére teljesíti. Előírja továbbá, hogy az Orvostudományi Egyetem hallgatóinak ösztöndíj-ügyét az 1950/51. tanév végéig a VKM intézi.

Dékán jelenti, hogy a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának rendelete értelmében a Tanács tagjai a következők: dékán, a dékánhelyettesek, a tanszékvezetők, a Magyar Dolgozók Pártja Egyetemi Pártbizottságának képviselője, a Tanulmányi Osztály ügyvezetője, továbbá azok az intézeti és magántanárok, illetve megbízott előadók, akiknek a dékán javaslatára — oktatási és tudományos munkájukra tekintettel — a rektor hozzájárul. A Kari Tanács tagjai ezen felül még azoknak a szakminisztereknek és egyéb állami szerveknek képviselői, akiknek meghívását a vallás- és közoktatásügyi miniszter az illetékes szakminiszterrel egyetértésben engedélyezi. A Tanács üléseire az őket érintő kérdésekben a DISZ és a szakképzés szempontjából illetékes szakszervezet képviselőit is meg kell hívni. Tehát a DISZ és a szakszervezet képviselői meghívott tagjai a Tanácsnak.

Dékán bejelenti, hogy dr. Mozsonyi Sándor ny. r. tanárt és dr. Halmi János tanszékvezető intézeti tanárt már nem hívta meg a mai ülésre, tekintettel arra, hogy kizárólag gyógyszerészeket tanítanak és így a Minisztertanácsi Rendelet értelmében ők nem az Egészségügyi Minisztériumhoz, hanem a VKM felügyelete alatt álló Temészettudományi Karhoz tartoznak.

A fentiek szerint tehát szavazati joguk az alábbiaknak van:

- 1./ Dr. Gegesi Kiss Pál ny. r. tanár, dékán
- 2./ Dr. Kiss Ferenc ny. r. tanár
- 3./ Dr. Issekutz Béla ny. r. tanár
- 4./ Dr. Ratkóczy Sándor ny. r. tanár
- 5./ Dr. Kováts Ferenc ny. r. tanár
- 6./ Dr. Balogh Károly ny. r. tanár
- 7./ Dr. Baló József ny. r. tanár
- 8./ Dr. Ruzsnyák István ny. r. tanár
- 9./ Dr. Haynal Imre ny. r. tanár
- 10./ Dr. Babics Antal ny. r. tanár
- 11./ Dr. Földvári Ferenc ny. r. tanár
- 12./ Dr. Germán Tibor ny. r. tanár
- 13./ Dr. Petényi Géza ny. r. tanár
- 14./ Dr. Nónay Tibor ny. r. tanár
- 15./ Dr. Hedri Endre ny. r. tanár
- 16./ Dr. Sebestény Gyula ny. r. tanár
- 17./ Dr. Incze Gyula ny. r. tanár
- 18./ Dr. Sós József ny. r. tanár
- 19./ Dr. Straub F. Brúnó ny. r. tanár
- 20./ Dr. Petrovskij V. B. ny. r. tanár
- 21./ Dr. Zinner Sándor ny. r. tanár
- 22./ Dr. Bálint Péter ny. r. tanár
- 23./ Dr. Dabis László ny. r. tanár
- 24./ Dr. Törő Imre ny. r. tanár
- 25./ Dr. Zoltán Imre ny. r. tanár
- 26./ Dr. Horn Béla ny. r. k. tanár
- 27./ Horváth Kálmán alezredes
- 28./ Halász Béla lektor
- 29./ MDP Egyetemi Pártbizottságának képviselője: Dr. Káldor István
- 30./ Gyenge György a Tanulmányi Osztály vezetője
- 31./ Miniszteri kiküldött

Ezt a névsort a kinevezés sorrendjében állítottam össze.

6.

Megállapodás a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és az Egészségügyi Minisztérium között az orvoskarok leválasztásával kapcsolatban 1951. február 26. (ELTE Lt. 1/C. Rektori Hivatal iratai 980/1951.)

Az orvostudományi karoknak a tudományegyetemek szervezetéről való leválasztásával kapcsolatban az egészségügyi miniszter és a vallás- és közoktatásügyi miniszter között létrejött egy

megállapodás.

Az orvosképzés, valamint az orvosképzés céljait szolgáló egyetemi klinikák és intézetek felügyeletének, illetve irányításának az egészségügyi miniszter részéről való útlevele tárgyában kibocsátott 1400/1/1951. (I. 28.) Eü. M. számú rendelet 1. §-a értelmében az orvosképzés, valamint az orvosképzés céljait szolgáló egyetemi klinikák és intézetek felügyeletét és irányítását az egészségügyi miniszter a vallás- és közoktatásügyi minisztertől 1951. február 1. napján veszi át.

A hivatkozott rendelet 5. §-a értelmében az orvostudományi karoknak a tudományegyetemek szervezetéről való leválasztásával kapcsolatban felmerülő részletkérdésekben az egészségügyi miniszter a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben határoz.

Ezekre a kérdésekre, tekintettel az egészségügyi miniszter és a vallás- és közoktatásügyi miniszter az orvostudományi karok leválasztásával kapcsolatban felmerült részletkérdésekben, az előzetes tárgyalásoknak megfelelően, az alábbiakban állapodtak meg:

I.

Általános rendelkezések

1./ Az orvosi tanulmányokat folytató hallgatók képzésének az a része, amely eddig a tanulmányi rend szerint a tudományegyetem más karain folyt, a jövőben is ezeken a tudománykarokon történik mindaddig, amíg az egészségügyi miniszter az oktatáshoz szükséges külön intézetekről nem gondoskodik. Ugyanez az elv érvényesül a tudományegyetemek egyéb karain tanulmányaikat folytató hallgatóknak az Orvostudományi Egyetem intézeteiben való további oktatására is. Az oktatással kapcsolatban felmerült költségeket mind a két tárca saját hallgatói részére a költségvetésben biztosítani fogja. A katonai tanszékek az orvostanhallgatók kiképzését továbbra is ellátják.

2./ A gyógyszerészképzés átmenetileg a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alatt marad. A gyógyszerészképzést szolgáló, az Orvostudományi Kar keretében szervezett intézeteket a Természetudományi Kar veszi át.

3./ Az egészségügyi miniszter felügyelete alá került orvostudományi egyetemekkel kapcsolatos utalványozásokat az egészségügyi miniszter utalványozási joggal felruházott szervei az 1951. évi április hó 1. napjáig a vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetése terhére teljesítik. Ez alól kivételt képeznek a pécsi Orvostudományi Egyetem II. sz. Belklinikája és II. sz. Sebészeti Klinikája, a debreceni Orvostudományi Egyetem II. sz. Belklinikája és II. sz. Sebészeti Klinikája, valamint a szegedi Orvostudományi Egyetem II. sz. Belklinikája; az ezekkel kapcsolatos utalványozásokat 1951. február 1. napjától kezdve az egészségügyi tárca költségvetése terhére kell teljesíteni.

Az 1951. évi április hó 1. napjától kezdve az orvostudományi egyetemekkel kapcsolatos minden kiadás fedezéséről az egészségügyi tárca költségvetésében kell gondoskodni.

4./ Az egyetemi központi könyvtárak megosztását a két tárca mellözi. A jelenleg fennálló orvostudományi könyvtárak az orvostudományi egyetemekenél maradnak.

...

8./ Az 1951. évi orvosi tankönyv-kiadási tervet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hajtja végre.

9./ Az orvostudományi egyetemek hallgatóinak ösztöndíj ügyeit az 1950/51. tanév végéig a vallás- és közoktatásügyi miniszter intézi.

...

13./ Az 1950. évi orvostudományi és klinikai tervhitelek lezárását, illetve zárszámadását a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium köteles elvégezni. Az 1951. évi orvostudományi és klinikai tervhitelek irányítását és kezelését az 1951. évi február hó 1. napjától kezdve az egészségügyi miniszter veszi át.

14./ A költségvetési létszám elosztásán — ha a gyakorlatban más elosztás válik utólag szükségesé — a két tárca hat hónapon belüli közös megegyezéssel módosításokat, illetve eltolódásokat engedélyezhet.

15./ Az orvostudományi egyetemek leválasztásával kapcsolatban szükséges, a számszaki előírásoknak megfelelő leltár szerinti átadását 1951. évi február hó 5. napjáig be kell fejezni.

/:Dr. Dolleschál Frigyes :/
miniszterhelyettes

/: Dr. Orbán László sk. :/
Egyetemi Főosztály csoportvezetője

7.

Az ELTE rektorának átirata a BOTE dékánjához, az orosz oklevelek kiállítása ügyében 1951. június 25. (ELTE Lt. 1/c. Rektori Hivatal iratai 1372/1951.)

Dr. Gegesi Kiss Pál úrnak
Budapest

Értesítem, hogy a vezetésem alatt álló egyetem Rektori Hivatalának kis létszámú személyzete nem vállalhatja azon orvosdoktorok oklevelének kiállítását, akiknek avatása f. év február hó 1-je, tehát az Orvostudományi Kar önállósulása előtti időkből történt. Vonatkozik ez azoknak az orvosdoktoroknak függőben levő okleveleire is, akik 1950. év augusztus hó 25-én, tehát még az elmúlt 1949–50-ik tanévben avattak doktorrá.

Kérem Dékán urat, hogy a szóban levő oklevelek kiállítása ügyében saját hatáskörben szíveskedjék intézkedni.

A vonatkozó avatási jegyzéket a Rektori Hivatal rendelkezésre bocsátja. Ha doktori oklevél-úrlapok ki-nyomtatásához a régi úrlapból mintára volna szükség, az a Rektori Hivatalban szintén rendelkezésre áll.

Továbbá közlöm, hogy az orvosdoktori oklevélmásolatokat a Rektori Hivatal továbbra is kiállítja, mivel ezek az okmányok az eredeti oklevél egész szövegét tartalmazzák, ami csak a Rektori Hivatalban őrzött adatok alapján rekonstruálható.

Mivel a másodlatok aláírására a Kar leválása óta nem vagyok illetékes, szíveskedjék közölni, hogy a másodlatokat a jövőben az Orvostudományi Egyetem részéről kik fogják aláírni, hogy ezt az okmányok kiállításánál a Rektori Hivatal tekintetbe vehesse.

A doktoravatásról szóló hivatalos bizonyítványokat a Rektori Hivatal a jövőben szintén kiállítja, mert az, hogy a karok részéről avatásra előterjesztettek felavatása valóban megtörtént-e, csak a mi nyilvántartásunk alapján állapítható meg.

Az eredeti orvosdoktori oklevelek bemutatása alapján készülő oklevélmások kiállításához viszont a Rektori hivatal közrműködése nem szükséges, szíveskedjék tehát ezen okmányok kiállítása iránt szintén saját hatáskörben intézkedni. Az orvosdoktori oklevélmásolati űrlapokat kívánatra rendelkezésre bocsátjuk.

/: Dr. Trencsényi-Waldapfel Imre :/
e. i. Rektor

8.

Az Egészségügyi Minisztérium leirata a gyógyszerészképzés irányításáról 1951. június 27.
(SOTE Lt. 1/b. 1950/51. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és Egészségügyi Minisztériumtól érkezett iratok.)

Orvostudományi Egyetem Dékánjának!

A Minisztertanács rendelete értelmében a gyógyszerészképzés az Egészségügyi Minisztérium felügyelete alá kerül. Az átvétel határidejét 1951. július hó 15-ben állapítom meg. Ennek végrehajtására a Közoktatásügyi Minisztériummal egyetértésben a következőket rendelem el:

1./ Az átadás feltételeinek kidolgozására mind a budapesti, mind a szegedi Tudományegyetemen és Orvostudományi Egyetemen közös bizottságot kell létesíteni. Ennek tagjai: a Természettudományi Kar dékánja, az Orvostudományi Egyetem dékánja, a Tudományegyetem gazdasági igazgatója, az Orvostudományi Egyetem gazdasági igazgatója, a Természettudományi Kar Tanulmányi Osztály vezetője, az Orvostudományi Egyetem Tanulmányi Osztály vezetője, a Közoktatásügyi Minisztérium és az Egészségügyi Minisztérium megbíztottja. A bizottság saját belátása szerint más személyeket is bevonhat a munkába, tanácsadás céljából.

2./ A bizottság Budapesten folyó év július hó 2-án, Szegeden július hó 6-án tart értekezletet, melyen kidolgozza az átadás feltételeit.

3./ A feltételek kidolgozásánál elfogadható alapként szolgál a budapesti és szegedi Orvostudományi Egyetem gazdasági igazgatójának az Egészségügyi Minisztérium 1400/93—1951. X/1. számú rendeletére készült felterjesztése. A feltételek kidolgozásánál a következő szempontokat kell figyelembe venni:

a/ Biztosítani kell az oktatás folytonosságát.

b/ Könnyen és gyorsan megvalósítható javaslatokat kell tenni, és a végrehajtást folyó év július hó 15-ig, legkésőbb augusztus 1-ig kell beütemezni. A javaslatok ne tartalmazzanak nagy költségekkel járó, vagy hosszabb ideig tartó átalakításokat. A gyógyszerészek új tanévre történő beiskolázásához szükséges költségekre (tehát azon költségekre, melyek az átadás nélkül is felmerültek volna) a Gazdasági Igazgatóság ne az általános javaslat keretében tegyen javaslatot, hanem azokat ettől függetlenül kérje.

c/ Ahol lehet, el kell kerülni a két tárca közötti közös gazdálkodást.

Kérem Dékán elvtársat, hogy jelen rendelet 2. pontja alapján hívja össze a bizottságot, és az ülés pontos időpontjáról és helyéről bennünket értesíteni szíveskedjék.

Budapest, 1951. évi június hó 27.

/: Dr. Békés György s. k. :/
osztályvezető

Arnold, K.: *Picturing the body. Five centuries of medical images*, Wellcome Institute for the History of Medicine, 1993, 20 p. ill.

Nigel, A.: *Ever the twain shall meet: The interaction of medical science. East and West*, Wellcome Institute for the History of Medicine, 1993, 62 p. ill.

Arnold, K.—Hall, L.—Sheppard, J.: *Birth and Breeding, the politics of reproduction in modern Britain*, Wellcome Institute for the History of Medicine, 1993, 54 p. ill.

Arnold, K.—Tansey, T.: *Pills and Profits, the selling of medicines since 1870*, Wellcome Institute for the History of Medicine, 1993, 60 p. ill.

A Wellcome Intézet munkatársai az Intézet felújított épületébe visszaköltözve, célul tűzték ki, hogy minél több érdeklődőnek és orvostörténettel foglalkozó kutatónak bemutassák gazdag gyűjteményüket. Ezért az Intézet új galériájában negyedévenként rendeznek kiállításokat az orvostörténet és a gyógyszerészettörténet köréből.

1993 februárjában rendezték meg első kiállításukat, amely tematikus rendben követi végig az anatómiai ábrázolások fejlődését a reneszánsztól egészen a 20. századig. Olyan neves illusztrátorok műveit állították ki, mint pl. Giulio Bonasone, J. Houbraken, R. Bright, L. J. M. Daubenton stb.

1993 májusában nyitották meg következő kiállításukat, amely a keleti és a nyugati orvostudomány egymásra gyakorolt hatását mutatta be. A kiállításon Galénosz, Rhazes, Avicenna műveiből mutattak be részleteket. Külön szekcióban állították ki azokat a műveket, melyek az indiai ayurvedikus gyógy mód hatására készültek. Érdekessége a kiállításnak a kínai orvostörténeti emlékműanyagot bemutató rész.

Az 1993 októberétől 1994 februárjáig nyitva tartó kiállítás egészen eltér az előző, orvostörténeti jellegű kiállításoktól. Ez a kiállítás a modern Anglia népesedéspolitikájával foglalkozik. Rendezői a születés és gyermeknevelés témaköréből válogattak össze fotográfákat, filmeket, bélyegeket, plakátokat.

1994 áprilisától—1994 augusztusig tartott az Intézet gyógyszer-történeti kiállítása. A kiállítás 1870-től mutatta be a gyógyszerek eladásának fejlődését.

Scheffer Krisztina

Back, F.: *Az eltűnt gyógyvíz nyomában. (Az Erzsébet Sósfürdőtől a Szt. Imre Kórházig)*. Hygeia Alapítvány, Bp., 1993 29 p., ill.

A mai, délbudai Szent Imre kórház eredetileg egy 1853-ban felfedezett gyógyforrás köré épült, s egyedülálló, glaubersó-tartalmú savanyúvizével, Erzsébet Királyné Sósfürdő néven hamarosan világhírré tett szert. Back Frigyes a kórház és a savanyúvíz történetét beszéli el sok humorral és a kiaknázatlan lehetőségek miatti keserűséggel. Az érdekes fürdőtörténeti tanulmányt angol-, francia- és németnyelvű összefoglaló, több melléklet és 26 fekete-fehér ábra egészíti ki. A „közadakozás” eredményeképpen, elsősorban azonban Back doktor agilitásának köszönhetően megjelent munkát minden hely- és kultúrtörténet iránt érdeklődőnek melegen ajánljuk.

Magyar László

Beran, David (ed.): *Literature and Sickness*. Rodopi Amsterdam — Atlanta, 1993, 116 p. (Rodopi Perspectives on Modern Literature 8.)

Susan Sonntag a *Betegség mint metafora* c. 1987-ben megjelent könyvében a betegséget az élet sötét oldalaként, kínos állampolgárságként definiálja. Mindenki, aki megszületik, kettős állampolgársággal rendelkezik, eggyel az egész-

ség, egyvel a betegség birodalmába. Jóllehet valamennyien az előbbi részesítjük előnyben, előbb vagy utóbb rákényszerülünk arra, hogy a betegség birodalmának állampolgárságával is azonosuljunk. Az itt következő esszék sora — melyek részint akadémikusok, részint fiatal kutatók tollából származnak — irodalmi szövegek, szövegészletek elemzésével próbálják megvilágítani az élet ezen sötét oldalát, azaz a betegségekhez kapcsolódó metaforák feltárására vállalkoznak. Hiszen a betegségek jelentéstartalma irodalmi szövegeken keresztül viszonylag könnyen megközelíthető. Az emberi állapot fájdalmas kliséé régóta a hagyományos gondolkodás részét képezik, gondoljunk csak a romantika melankólia iránti előszeretetére, a romantikát követő korszak szifilisszel való hadakozásaira, az ún. modern művészek legfőbb betegségeire, a tuberkulózisra. Az emberi test épségét másfél századon keresztül nem veszélyezteték pusztító járványok, ám napjainkban újabb szörnyű, minden eddiginél borzasztóbb kór jelentkezett, az AIDS. A betegség, mint megváltozott létezés mód önmagában és irodalmi vagy akár képzőművészeti metaforaként egyaránt a lét sebezhetőségét, a küszöbön álló megsemmisülést idézi fel.

Természetesen a jelenség túlzott leegyszerűsítését jelentené, ha a betegség irodalmi megjelenítését pusztán metaforaként értelmeznénk. Számtalan példát ismerünk, ahol a betegség az irodalmi mű szervező erejeként működik, azaz meghatározza a jellem fejlődését, vagy a mű felépítését. Ismerünk számos olyan példát, melyekben bizonyos értékek megjelenése kötődik különféle betegségekhez, sőt, ennek ellenkezőjére is, ahol a betegség a gonoszság és a büntetés kivételése, számos adat a bizonyíték.

Amint a fentiekből kitűnik, a kötetben sorakozó esszék érdekes olvasnivalót kínálnak az olvasónak az orvos- és irodalomtudomány e nem túl régóta kutatott határterületéről.

Jobst Ágnes

Boyer, George R.: *An Economic History of the English Poor Law.* Cambridge University Press, Cambridge, 1990., 297. p.

Boyer monográfiája, amely az angol szegényügyi törvénykezés történetét vizsgálja, nemcsak az angol történelem egy lényeges jelenségébe enged bepillantást, hanem egyben megismerteti a magyar olvasót a modern társadalomtörténetírás legújabb módszertanával is. Az amerikai Cornell Egyetem professzora nem a jogtörténet oldaláról vizsgálja a szegényügy kezelésére 1750–1850 között hozott angol törvényeket, hanem arra keres választ, hogy a parlamenti szabályozás valóban csökkentette-e a szegények körét Angliában. Ezen túlmenően a szerző földrajzilag is különbséget von a gazdagabb délkelet Anglia és a szegényebb északi és nyugati vidékek között. A mű jelentősége mindazonáltal abban áll, hogy megvizsgálja a szegényügy enyhítésére hozott intézkedéseknek komplex társadalmi és gazdasági hatásait is, azaz a fizetéseknek, a profit rátáknak, az élelmiszer áraknak és a művelés alá vett földterületnek, valamint a születések számának és a belső társadalmi migrációnak az alakulását is.

A közép-európai szemmel gazdag statisztikai adatokkal rendelkező 18–19. századi Anglia lehetővé tette a szerző számára a legkorszerűbb szociológiai vizsgálatok elvégzését. Munkája része az angolszász társadalomtörténetírás neotradicionális és revizionista vitájának. Ebben a vitában az egyik oldalt a Magyarországban is jól ismert *Eric Hobsbawm*, *George Rudé*, *Karl Polányi*, és *Bearice Webb* etc. képviseli, míg a másikat a nálunk talán kevésbé közkézen forgó *Mark Blaug*, *Anne Digby* etc., munkái jegyzik. A két vonal közti különbség az anyag feldolgozásának módjában áll. Míg az előbbi igyekszik minél szélesebb társadalmi kontextusban elhelyezni minden egyes társadalomtörténeti jelenséget legyen az szegényügy, migráció, urbanizáció vagy akár a nacionalista politika támogatóinak köre, addig a másik egy-egy témára koncentráltan — és elsősorban publikált statisztikai anyagon dolgozva — gazdasági modelleket készít, amelyeket aztán különféle korszakok különféle országainak esetében vet össze, bár ezzel gyakran bizonyos társadalmi viselkedési formákat állandónak tételez fel.

Boyer művének is ez utóbbi a legerősebb oldala. Részletes, és a laikus számára meggyőző matematikai modelleket készít az egyes társadalmi jelenségek alakulásáról, sőt az egyes társadalmi csoportoknak az adott gazdasági periódusban mutatott viselkedésmintáiról is. Műve mindenképpen rámutat arra, hogy bizonyos történeti kérdések vizsgálatakor a történészkutatók nem ragaszkodhatnak kizárólag szakmájuk régi, bevett módszereinek. A kötetet természetesen részletes bibliográfia zárja.

Varga Benedek

Brooke, Elisabeth: *Women Healers through History,* London, Women's Press, 1993, 210 p.

A szerző a nők orvostudományban elfoglalt helyét, ennek alakulását követi végig az ókori egyiptomi orvoslástól napjainkig. A mű — terjedelménél fogva — rövid vázlatot nyújthat csak az orvostörténelem ezen érdekes aspektusáról. Szerzőnk — 20 éves klinikai gyakorlattal — maga is érzi az ortodox orvostudomány hátrányos megkülönböztetését,

mely felfogás szerint a nők csupán ápolónak, illetve szülésznőnek kiválóak, de a kutatásban, gyógyításban nem játszhatnak oly komoly szerepet, mint a férfiak. A huszadik században tarthatatlan ez a felfogás, s Brooke a történelem nagy női orvosainak felidézésével próbálja megváltoztatni ezt az előítéletet. A történelem kezdetén az emberek áldozatokat mutattak be egészségük, gyógyulásuk érdekében az istennőknek. A kereszténység koráig a női istenségeknek fontos szerepe volt a gyógyításban. Az monoteizmus elterjedése azonban háttérbe szorította az istennőket, s ezután a nők orvoslásban játszott szerepe is megváltozik. A középkor közepén még feltűntek olyan híres orvosnők mint pl. a salernói Trotula, azonban a nők egyre inkább a gyógyító tudomány perifériájára szorulnak, s mint gyógyfűvekkel foglalkozó javasasszonyok, bábák, betegápoló apácák vehetnek csak részt az orvoslásban. A középkor legsötétebb évszázadaiban egyenesen boszorkánynak kiáltják ki a gyógyításhoz értő nőket, ennek minden következményével.

A szerző kiemeli egy-egy kor reprezentáns szereplőjét, s az ő munkásságán keresztül mutatja be az adott társadalom viszonyát a női gyógyítókhoz. Így kap helyet a műben Hildegard von Bingen, Anna Comnena, a svéd király, Gusztáv Adolf lánya: Krisztina, Lady Montagu, Wendy Savage. A könyv utolsó fejezete a női sámánokkal foglalkozik, az amerikai indián kultúrában. A szerző e művével bizonyítja, hogy tökéletesen megértette a gyógyítás politikáját, s a nők ebben a rendszerben elfoglalt helyét.

Scheffer Krisztina

Cassedy James H.: *Medicine and American Growth, 1800—1860*. Madison-London, Wisconsin University Press, 1986., 298 p., ill.

J. H. Cassedy legfrissebb munkája lebilincselő összegzésben mutatja be a 19. század első felének amerikai szociális és területi terjeszkedését az orvostudomány fejlődésén és a népesség változásán keresztül. Ez az a korszak, amikor Amerika gyarmatból nemzeti státuszba lépett, és azok lettek a politikai vezetők, kormányzók, akik a legtöbb figyelmet szentelték a demográfiai anyagoknak. Többek között olyan neves személyiségek foglalkoztak e témával annak idején, mint Franklin és Stiles, Jefferson és Morse, Madison és Adams. Ahogy a 19. század nemzeti ügyei mind komplexebbé váltak, úgy nőtt az érdeklődés a demográfiai tanulmányok iránt, akár a gazdaságtörténészek, akár politikai közzgazdászok, kommentátorok körében. Az ő munkásságuk világított rá olyan részletekre, mint munkaerő-ellátás, Malthus-i elméletek, a háború és a népesedés kérdései. Egészen napjainkig a történészek sokkal kevesebb figyelmet szenteltek a kisebbségek demográfiai problémáinak — indiánok, feketék, nők, bevándorlók. Ez a könyv olyan orvosokat érintő demográfiai kérdéseket fejtet, mint bevándorlás, belső vándorlás, termékenység, járványos betegségek, halálozás. Cassedy részletesen kutatja a földrajzilag eltérő helyek — közép-nyugat, távol-nyugat, dél — hasonló és egymástól különböző népesedési jelenségeit. Kiterjed figyelme arra is, hogy az egészségügyi intézmények és szervezetek létrejötte, fejlődése és a népeség számának növekedése között milyen összefüggés van. A szerző két korábbi könyvében is hasonló témát dolgozott már fel, de jelenlegi munkája kibővíti eddigi kutatásait az USA földrajzilag nem vizsgált részeire is. A mű értékét növeli, hogy szerzője olyan kiválóan megírt olvasmányos formában alkototta meg mindezt, hogy egyaránt szívesen lapozzák az amerikai történelmet tanulmányozó iskolások, egyetemisták, és ugyanúgy örömmel fogadják, akiket érdekel az orvostörténet és demográfia története.

Ráczkevy Edit

Dillemann, G.—Bonnemain, H.—Boucherle, A.: *La Pharmacie Française. Ses origines, son histoire, son évolution*. Londres—New York—Paris, Tec & Doc—Lavoisier, 1992., 150 p. ill.

A három gyógyszerészprofesszor arra vállalkozik, hogy a francia gyógyszerészet történetét feldolgozó munkák folytatásaként egy olyan összefoglaló művet alkosson, amely nemcsak a régmúlt időkkel foglalkozik, hanem a francia gyógyszerészet 20. századi fejlődését is bemutatja, felvázolja annak mai helyzetét, és ismerteti azokat a jogi rendelkezéseket, amelyek ma meghatározzák a gyógyszerészek munkáját.

A hat nagyobb egységre tagolódó mű első fejezetében a gyógyítás és a gyógyszerészet történetének rövid összefoglalását olvashatjuk a kezdetektől egészen 1803-ig (különös hangsúlyt fektetve a francia viszonyok ismertetésére), amikor Napóleon konzulátusa az ún. „germináli törvénykönyv” XI. fejezetében újrászervezte és megreformálta a francia gyógyszerészek munkáját. A mű második része ennek a dekrétumnak az ismertetését tartalmazza, bemutatja a legfontosabb gyógyszerészeti iskolák helyzetét, illetve ezek újrászervezését, és kitér az ekkor kiadott első francia *Codex Medicamentarius* ismertetésére. A történeti fejlődés szempontjából a harmadik fejezet az 1803-tól kezdődő időszakokkal foglalkozik. Megismerkedhetünk a francia gyógyszerészkutatás fejlődésével, az egyetemi rendszerrel, a

tanszékekkel, a professzori státuszok elnyerésének feltételeivel, a vizsgák rendszerével stb. Képet kaphatunk arról, hogy milyen rendelkezések, jogi dekrétumok születtek a 19–20. század folyamán egészen napjainkig.

A könyv negyedik részében az orvosságok különböző fajtáival ismerkedhetünk meg (pl. drogok, állati-, kémiai eredetű gyógyszerek stb.), azokkal a előírásokkal, kódexekkel, amelyek szabályozzák és normatívvá teszik a gyógyszeres gyártását, ellenőrzését. A gyógyszerek specializálódása, a gyógyszeripar strukturáltsága, a gyógyszerészeti titok fogalma, sőt még a patikaedények formái is mind ennek a fejezetnek a tárgyai közé tartoznak. A könyv ötödik része azokkal a gyakorlati területekkel ismerteti meg az olvasót, amelyek a gyógyszerészek munkáját különböző speciális területekre irányítják: így a kórházi gyakorlaton kívül a katonai és a laboratóriumi munkák formáiról és történetéről is képet kaphatunk. Az utolsó fejezet a gyógyszerészet fejlődésének irányvonalát jelöli ki, és bemutatja az Európai Gazdasági Közösségen belüli helyzetét.

A függelékben néhány fontosabb francia gyógyszerész rövid bemutatása után bibliográfiát találhatunk az általános gyógyszerésztörténeti művekről, és a legfontosabb dokumentumgyűjteményekről.

Horányi Ildikó

Erlík, David: *Breakthroughs in Medicine: from Superstition to Empirical and Scientific Medicine.* Jerusalem: Gefen, 1991. 188 p. ill.

Nagyon jó összefoglaló művet tart kezében az olvasó. A szerző röviden és tömören összegzi az orvostudomány fejlődését az orvoslás kezdetétől napjainkig. Minden fejezethez egy-két neves korabeli orvos neve és munkássága kapcsolódik. Az anatómia elméletének a fejlődése: Leonardo da Vinci, Andreas Vesalius. A vérkeringés első valódi leírása: William Harvey. Boncolás: Giovanni Battista Morgagni, René Laennec. Mikroszkóp a kórélettanban: Rudolph Virchow. A kísérleti orvostudomány kezdetei: Claude Bernard. Bakteriológia: a láthatatlan világ teleplezője; Semmelweis Ignác aki megelőzte korát. A bakteriológia atyja: Louis Pasteur. Bakteriológia és tuberkolózis: Robert Koch. Érzéstelenítés: a feltalálók tragikus végzete; William T. G. Morton. A modern sebészet fejlődésének fokozatai: Joseph Lister, Theodor Billroth, Theodor Kocher, William Halstead, Harvey Cushing. A vírusos betegségek megelőzése Jennertől Reed-ig. A himlő, sárgaláz és a lepra elleni védekezés. Növényi gyógyszerektől a modern antibiotikumokig: Paul Ehrlich, Alexander Fleming. A belső elválasztás rejtélye: Frederic Banting, Charles Best. Köpölyözéstől a transfúzióig. A gyomor és az emésztés: William Beaumont. A műszerek kora. A röntgensugarak véletlen felfedezése: Wilhelm Konrad Röntgen. A rádium és az izotópok kora: Pierre és Marie Curie. Orvosi fantáziálások: hipnotizmus; Franz Anton Mesmer. Homeopátia.

Bibliográfia, névmutató és illusztrációk teszik használhatóvá a könyvet.

Hadrovics Gábor

Ertzdorff, X. von—Neukirch, D.—Schulz, R. (Hrsg.): *Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit.* (Chloe — Beihefte zum Daphnis, Band 13.) Rodopi, Amsterdam—Atlanta, 1992. 582. p.

A kötet az 1991 júniusában, Giessenben tartott interdiszciplináris utazástörténeti kongresszus anyagát tartalmazza. Célja az utazás közép- s kora újkori emlékeinek körülményeinek, elemzése. Az utazás, mint azt H. M. Müllenmeister szellemes bevezető-tanulmányából megtudjuk, manapság merőben más társadalmi és egyéni célokat szolgál, más jelentést hordoz, mint a középkorban. A keresztes háborúkkal kezdődő s nagyjából a 19. század végéig tartó időszakban ugyanis az európai gondolkodás története szétválaszthatatlanul kapcsolódott össze az utazásokkal: a messze földről visszatért ember nem csak saját tudományát, vagyónát, élményanyagát gyarapíthatta útja során, hanem közvetve vagy közvetlenül hozzájárult a kultúra, a művészetek, a tudományok gazdagításához, a világ „kitágításához” is. Elsősorban ebből a szempontból, de módszereiben igen változatosan dolgozza föl témáját a kötet 23 szerzője. A szövegkritikai, az általános nyelvészeti, az ikonográfiai, a tipológiai, a tárgy-történeti és a vallástörténeti megközelítés mind más és más következtetésekhez segíti az olvasót. A bőséges anyagból ezúttal hadd emeljünk ki az orvostörténeti szempontból legérdekesebb tanulmányokat: Julius Stangl-nak a 16–17. századi „önképző” utazásokról szóló cikkét, Helmut Busch-nak a fürdő-utak ürügyén, a közép- s korajújkori fürdő-típusokat igen szellemesen bemutató dolgozatát, vagy Irmgard Bitsch-nek az úti táplálkozással kapcsolatos, érdekes adatokban gazdag előadását. Emellett informálódhatunk a 16. századi európai Kína-ismeretről, a korabeli térképekről, Madeville és Marco Polo utazásairól vagy éppen Szibéria felfedezésének számunkra ismeretlen történetéről is. Különösen szórakoztatónak és tanulságosnak találtam Ewald Wagner, ötletes hazugságtipológiát tartalmazó tanulmányát az iszlám útleírások igazságtartalmáról, melynek — minthogy Evlija Cselebilvel is bőven foglalkozik — számos magyar vonatkozása is akad.

A kitűnően szerkesztett, regiszterrel is ellátott tanulmánygyűjtemény olvastán csak azt sajnálhatjuk, hogy a csodálatos magyar utazásirodalom nem került a kongresszus terítékére: hasonló tárgyú szimpózium azonban, esetleg hazánkban is szervezhető lenne. Talán megérné a fáradságot.

Magyar László

Frängsmyr, Tore (ed.): *History of Science in Sweden. The Growth of a Discipline, 1932–1982*. Uppsala Studies in History of Science 2., Uppsala 1984, 64 p.

Az első svéd tudománytörténeti tanszék felállításának ötvenedik évfordulóján tartott konferencia 48 előadásából három jelentett meg ebben a füzetben az egyetem. Gunnar Bronberg bevezető tanulmánya a modern svéd tudománytörténeti kutatások kezdeteit tekinti át, amelyeket Johan Nordström iskolája, A Svéd Természettudományi Társaság folyóirata a *Lychnos*, és a *Svenska Linnésällkapets Årsskrift* kötetei, majd *A Tudomány és a Technika Országos Múzeumának* 1924-es megnyitása, és folyóirata a *Daedalus* jelzett. Svédországban az orvostörténelem az 1910-es évek végétől került az egyetemen előadott tárgyak közé: előbb Johan Valentin Broberg a stockholmi *Karolinska Intézet* kutatója, majd O. T. Hult tartott e tárgyban rendkívüli órákat. Az első tudománytörténeti tanszék viszont csak 1932-ben jött létre Johan Nordström vezetésével, aki a tárgyat beillesztette az általános civilizációtörténet és a természettudományos képzés tantervébe. A tanulmány kitér a svéd tudománytörténet további jelentős személyiségeire is és megvizsgálja a matematikus Gustav Eneström (1852–1923), Svante Arrhenius (1859–1927), Erik Nordenskiöld (1872–1933), és a biológus Nils von Hofsten (1881–1975) tevékenységét.

Kifejezetten Nordström munkásságát részletezi Tore Frängsmyr dolgozata, aki rámutat a pozitivistá történettudományi iskola, közelebről August Comte, Tannery és Sarton hatására a svéd tudós kiterjedt kutatásaiban.

A harmadik tanulmány Gunnar Eriksson tollából a svéd tudománytörténeti oktatás Nordström visszavonulása utáni helyzetét vizsgálja. A Nordström iskola fontos személyiségei, Henrik Sandblad (1918–) és Sten Lindroth (1914–1980) vették át mesterük visszavonulása után a tudománytörténeti kutatások irányítását Svédországban. Sandblad, a Göteborgi Egyetem professzorának, eszme és művelődéstörténeti kutatásai egyúttal új korszakot is nyitottak a svéd tudománytörténetben. Emellett természetesen jelentkezett a marxista irányultságú eszmetörténetírás is, amelynek jeles reprezentánsai között a szerző meglelíti Sven-Eric Liedman és Ronny Ambjörnsson nevét.

A hetvenes évektől végül kirajzolódtak a svéd tudomány- és eszmetörténeti kutatás jól elkülöníthető irányzatai is. Uppsalában Lindroth és tanítványai a természettudományi alap kutatások történetére koncentráltak, míg Göteborgban Sandblad hatására a természettudományos gondolkodásnak az általános bölcséletben való elhelyezkedést, közelebről a vallás- és társadalom- és politikafilozófiai rendszerekkel való kapcsolatát vizsgálták. Mindez persze csak feldolgozás módszertanát illetően jelentett különbséget, a témák változatosságát nem befolyásolta. Paracelsus munkásságát dolgozta fel Lindroth, Copernicusz Sandblad, a természetjogi iskola hatását a 17–18. századi matematikai, fizikai és kémiai tudományára Bo Lindberg, a wolffianizmust jelen kötet szerkesztője Tore Frängsmyr, a mesmerizmusét Johannison. Földrajzi és asztronómiatörténeti tanulmányokat végzett Herman Richter és N. V. Nordmark. Kiemelt kutatási területek között szerepelt ugyanakkor a svéd biológia (Eriksson, Bronberg) és kémia (Hugo Olsson, Berzelius) 19–20. századi eredményeinek feldolgozása is. Kifejezetten orvostörténeti publikációk közé sorolhatók Vilhelm Djuberg tanulmányai, amelyek az említett Johan von Horn-nak a bábaképzésre gyakorolt hatását vizsgálják. Ingemar Nilsson (Göteborg) publikációi a késő 19. század pszichológiáját részletezik, P. G. Ottosson (Uppsala) pedig az észak-itáliai skolasztikus medicináról írt doktori disszertációt, majd jelentetett meg több tanulmányt Uppsalában és Nápolyban.

Varga Benedek

Gardner-Thorpe, Christopher: *James Parkinson (1755–1824) — Parkinson, James: Essay on the Shaking*. Facs. London, For Sherwood Neely and Jones. 1817, Exeter, Wheaton and Co Ltd. 1988, 82+ 66(2) p.

James Parkinson neve az orvostudományban a róla elnevezett betegségről (paralysis agitans, parkinson kór) vált ismertté.

A jelen monográfia James Parkinson életútját mutatja be. Számos életrajzi kalauz látott napvilágot ezt megelőzően is James Parkinson munkásságáról. Ezek a megemlékezések főleg Dr. A. D. Morrisnak köszönhetőek, aki a St. Leonard kórház tisztí főorvosa volt. Ebben a kórházban dolgozott 150 évvel ezelőtt James Parkinson is.

Kortársaihoz hasonlóan polihisztor volt, humán érdeklődése nemcsak az orvostudomány, hanem politika, geológia és a vallás felé is irányult.

Jelen tanulmány családi hátterét és a munkásságát mutatja be az alábbi fejezetekben:

1. James Parkinson családjá (szülei és házassága)
2. James Parkinson és a politika
3. James Parkinson és az egyház
4. James Parkinson és az orvos
5. James Parkinson a geológus
6. Az utolsó évek

A szerző számos dokumentummal illusztrálja James Parkinson életútjának különböző állomásait, külön bibliográfiai jegyzékben közli a róla írott legfontosabb tanulmányokat.

A könyv második részében található James Parkinson főművének reprint kiadása (*Essay on the Shaking Palsy*, London, 1817), amelyben elsőként írta le a paralysis agitans kórképét.

A tudományos ismeretterjesztés céljait kiválóan teljesítő munka James Parkinson munkáinak jegyzékével zárul.

Somorjai Ferenccé

Heberden, Ernest: *William Heberden. Physician of the Age of Reason*. London, Royal Society of Medicine Services, 1989, XIV, 246 p. ill.

A könyv érdekessége, hogy írója az orvos egyik kései leszármazottja. Id. William Heberdent (1710–1802) a róla elnevezett csomók felismerése tette híressé. Talán nem lesz érdektelen felidézni, hogy mik ezek a csomók. Idősebb embereknél (nőknél gyakrabban mint férfiaknál) fellépő szimmetrikus göbök a kezujjak végizületein. A csomók többnyire a kinyújtott ujjak oldalán keletkeznek. Ezek többnyire nem fájdalmasak, de az ujjak mozgáskorlátozódásához vezethetnek. A csomók a kis ízületek csontszélein keletkeznek mint reaktív szél- és többletképződésekből, az ujj végizületeinek ízületi betegségeinél; ezek csontkinövések. Kivételesen lehetséges ez a lábujj végizületeken is és (legritkábban) a nagy végizületeken is előfordul. A szerző születésétől a haláláig alapos részletességgel kíséri végig Heberden életútját, bemutatva az egykorú Angliát és részben a kort, melyben élt. A függelékben megemlékezik a fiáról ifj. William Heberdenről (1767–1845) is, aki szintén orvos volt. Főműve: „Observations on the increase and decrease of different diseases in London particularly of the Plague” (London 1801). (Megfigyelések Londonban a különféle betegségek növekedéséről és csökkenéséről, különös tekintettel a pestisre.)

A könyvet bőséges fejezetenkénti bibliográfia és névmutató teszi nagyon jól használhatóvá. Számos korabeli kép illusztrálja és különösen érdekes a csomók eredeti latin nyelvű leírása.

Hadrovics Gábor

Lorin, Claude: *Sándor Ferenczi de la médecine à la psychanalyse*. Histoire de la psychanalyse. Paris, Presses Universitaires de France, 1993, 256 p. ill.

Claude Lorin, aki évek óta foglalkozik a nagy magyar pszichoanalitikus, Ferenczi Sándor (1873–1933) munkásságával, ebben a könyvében arra vállalkozik, hogy bemutassa a fiatal Ferenczi életét és írásait. Rekonstruálni szándékozik a kutató környezetét, személyes gondolatait, impresszióit és azokat a hatásokat, amelyek ifjúkorában érték a tudóst, hogy megérthessük miként válhatott Ferenczi Sándor orvosból pszichoanalitikussá. Lorin forrásként Ferenczi személyes visszaemlékezéseit, a kortárs tanuk vallomásait és azokat a dolgozatokat használja, amelyeket Ferenczi az 1899-től 1907-ig terjedő időszakban írt. 48 ilyen művet regisztrál Lorin, s ezeket az írásokat a fiatal kutató fejlődésének egy-egy sajátos pillanataként kezeli. Ferenczi dolgozatainak vizsgálata mellett megpróbálja bemutatni a fiatal kutató környezetét rámutatva a korszak és az egyén közötti relációkra. Felvázolja azt az utat, amelyet a — később Freuddal együtt dolgozó — tudós bejárt, rámutat azokra a pontokra, amelyek Ferenczi érdeklődését a pszichoanalízis felé fordították új terápiás módszereket keresve a hagyományos orvosi gyakorlaton kívül.

Ferenczi életútját tehát Lorin addig a pontig mutatja be, mikor az már pszichoanalitikussá érett, és Freuddal kezdett együtt dolgozni. A könyv első fejezeteiben megismerkedhetünk a gyermek Sándor életével, az őt ért családi és társadalmi hatásokkal, és megtudhatjuk, hogy mindezek hatására miért választotta Ferenczi az orvosi pályát. Meg kell jegyeznünk, hogy bár Lorin törekvései szempontjából a korabeli társadalmi viszonyok és életmód bemutatása nagyon fontos szerepet játszik, mégis megelégszik azzal, hogy mindezt csupán Lukács J.: Budapest 1900 (Paris, 1990) című művére alapozza, és ezen kívül nem tájékozik részletesebben a korszak felől — így kissé sematikusra sikerül ez a kórkép, Ferenczi meg valamilyen heroikus figurává nővi ki magát, aki képes volt arra, hogy ilyen elkese-

rító környezetben nagy dolgokat vigyen véghez. A tanulmány további fejezeteiben az 1899-es évtől kezdődően megismerkedhetünk az ifjú orvos azon gondolataival, amelyeket írásaiban rögzít. Évek szerint haladva Lorin bemutatja, hogy mi foglalkoztatta Ferenczit ebben az időszakban, miképp formálódtak gondolatai, míg végül eljutott a pszichóanalízis területére, és együtt kezdett dolgozni Freuddal, majd kidolgozta saját „bioanalízisnek” nevezett elméletét. Lorin bemutatja Ferenczi elméleti munkásságának teoretikai és metodológiai alapjait, azt, hogy hogyan jut el a biológiai öntudatlan fogalmának kidolgozásához, és az ontogenetikus szimbólumok kutatásához.

A könyv végén bibliográfia található, amelyben csak francia nyelvű művek szerepelnek, ezzel elég szelektívvé téve a Ferenczi-irodalmat.

Horányi Ildikó

Medieval prognosis and Astrology: A working edition of the Aggregationes de crisi et creticis diebus. With introduction and English summary by Cornelius Boyle. Cambridge, Wellcome Unit, 1991, 92 p.

Az *Aggregationes de crisi et creticis diebus* a 13. század utolsó harmadában ismeretlen szerző által írott, az orvosi prognosztikához kapcsolódó munka. A kéziratnak összesen tizenegy példánya maradt fenn, elsősorban a szigetország könyvtáraiban, három példány a vatikáni, egy-egy az erfurti Amplonianában, illetve a bécsi Osztrák Nemzeti Könyvtárban. A kéziratok közös jellemzője, hogy angol, francia illetve olasz előzményekre vezethetők vissza, és 1280–1469 közé datálhatók. Mindebből kitűnik, hogy nehezen hozzáférhető forrás kiadására került sor, mely jelentősen megkönnyíti a témában érdekelt kutató dolgát.

A forrás közreadásán túl a szövegkiadás célja a prognosztika technikájának bemutatása a kor orvosi gyakorlatában, ami szorosan összefügg a hellenisztikus hagyományokra visszavezethető, majd a késő-középkorban és reneszánszban újjáéledő orvosi asztrológiával. E iatromatematikának is nevezett, a görög iater (= orvos) szóból származó ága az orvostudománynak a 13. századra vált az orvosi gyakorlatban elfogadottá, olyannyira, hogy a 15. századra a párizsi egyetem orvosi tanszékét már egyenesen „Facultas in medicina et astrologiá”-nak nevezték. Művelői azzal érveltek, hogy minden ember testi felépítését meghatározza születése időpontjának csillagállása. Ebből következik, hogy az emberi szervezet természetes módon reagál a planéták helyzetének változásaira is. Az emberi test részeit a zodiákus különböző jegyeinek rendelték alá, s a gyógyszerek hatékonyságát is a csillagállástól tették függővé.

Az asztrológiai alapokon nyugvó prognosztika elmélete Galénosz *De creticis diebus* c. művéből eredeztethető, mely a betegség ún. kritikus napjait a szabad szemmel is jól megfigyelhető Hold-fázisokkal hozza összefüggésbe. Ezen munka jól ismert volt Nyugat-Európa tanult gyógyítóinak körében.

A kezünkben tartott kötetet forráskiadvány jellegén túlmenően az teszi különösen értékesé, hogy Magyarországon az orvosi asztrológia kérdéskörének — egy 1927-ben az Orvosi Hetilapban olvasható rövid, Mayer Ferenc Kolos tollából megjelent tanulmányt leszámítva — az orvostörténészek egyáltalán nem szenteltek figyelmet. A Wellcome Alapítvány e kiadványának használatát különösképpen elősegíti, hogy a latin nyelvű szöveg közreadásán túl foglalkozik a szövegváltozatok, írásmód, rövidítések, datálás, tehát a több példányban fellelhető kéziratok sokaságos problematikájával, s mindezt kiegészíti Cornelius O’Boyle angol nyelvű bevezetője és összefoglalása.

Jobst Ágnes

Porter, Dorothy, and Porter, Roy eds., *Doctors, Politics and Society: Historical Essays.* (Clio Medica 23). Amsterdam-Atlanta (GA) 1993, p. 309.

A szerkesztő, Roy Porter neve egyike a Magyarországon is ismert vezető angol orvostörténészekének. Kevésbé köztudott viszont és ezért talán érdemes megemlíteni, hogy a Wellcome Institute professzora nem pusztán a medicina fejlődésének kutatására szakosodott, hanem számos egyéb eszme- és társadalomtörténeti jelenség avatott ismerője is. Talán Porter széles látóköre is magyarázza, a kötet sajátos, bár Magyarországon bevett problémafelvetését, amely egyfelől az orvosoknak, az orvostársadalomnak a politikára gyakorolt befolyását vizsgálja, másrészt a különféle politikai mozgalmaknak az egészségügy politikára és ezzel kapcsolatban az orvosi működés szabályozására tett programjait veszi sorra. Porter átfogó történeti spektruma mindazonáltal főbb pontjain összegzi az 1970 és 1980-as évek angol-szász és francia orvostörténeti kutatásait és ez indokolja az alábbi megszokottnál hosszabb recenziót.

Porter szemléletét összegzi a kötet bevezető tanulmánya, amelyben mintegy 250 kötetre, tanulmányra hivatkozik, hogy aztán szerkesztőként — és ez az igazi szerkesztői teljesítmény — mások írásai prezentálják itt összegzett gondolatait. A kötet így nem pusztán szövegyűjtemény, hanem egymással vitatkozó, egymást kiegészítő dolgozatok sorozata.

Bevezetőjében a szerkesztő mindenekelőtt tarthatatlannak tartja az a hagyományos, egyébként 19. századi munkákra visszamenő orvostörténetírási felfogást, amely a politika és a medicina szempontjainak egyeztetését, a modern közegészségügyi rendszer létrehozását, a tudományos racionalitásnak az állami politikát meghatározó diadalútjaként igyekszik beállítani, ahol egy szakma elismert szakértői és azok támogatói harcoltak az ignorancia és a maradiság ellen, ahol az államorvostan, a jóléti állam és végső soron a közegészségügy-biztosítási rendszer szorgalmazói játszották volna el a progresszívák és mindennek hátráltatói, a retrográdok szerepét. Noha a viktoriánus kor, illetve a kontinens esetében a jobb híján liberalizmussal címkézett éra történeti szereplőinek öngazolása valóban ebben a gondolati körben mozgott, mégis — emlékeztetett Porter — mindez egyúttal különféle érdekcsoportoknak a politikát meghatározó játszmája is volt.

Thomas Beddoes, Erasmus Darwin, és Cabanis nyomán a 19. század angol orvosai között alakult ki az az attitűd, amely az orvosi hivatás művelőit egyúttal egy új erkölcsi világrend törvényhozóiként szemlélte. Általánossá válik a vélekedés, hogy az orvostársadalom olyan új intelligenciát alkothatna, amelynek tagjai, mint Porter fogalmaz, „szellemi guruként” a jövő erkölcsi vezetői lehetnének. Az orvosi hivatás illetén felfogása természetesen nem volt tipikusan angol sajátosság, inkább fakadt az utilitarista gyökerű irányzatok szellemi indíttatásából és jellemző volt a 19. századi kontinentális Európára is. Jelestül maga *Virchow* is szorgalmazta, hogy az orvosok, a szegények és el-esettek természetes védőügyvédjéi lévén, törekedjenek általában befolyást gyakorolni a közügyek alakítására; de mindezt fellelhetjük a pesti orvosi iskola reprezentánsainál is.

Ez a diszpozíció egybecseng ugyanakkor az angol libertárius, utilitárius és fabiánus csoportoknak, és fűzzük mindjárt hozzá, számos kontinentális liberális, később demokrata irányzatnak azzal a politikai gondolkodásbeli általános megközelítésével (nevezetesen a *dirigiste*-vel), miszerint a „nép” üdvéért a népet akár saját hibáitól is szükséges megóvni.

Az orvosi hivatásnak ez az átfogó felfogása válik Porter szerint a 19. század második felétől uralkodóvá Európában. Úgy látja, hogy a comte-i pozitívizmus és Darwin fejlődésméletének hatására politikai bölcselek, de számos államigazgatási praxist folytató orvos is, a társadalmat szuperorganizmusként szemlélve a politikát nem másnak fogta fel, mint eme organizmus orvosi kontrolljának, tehát lehetőséget látott egy ekkor már évszázadok óta ismert gondolat gyakorlati alkalmazására.

Magának az évtizedenként és országoként változó politikai környezetnek az orvos- és egészségügy politikára gyakorolt hatását Porter két ponton tartja kiemelendőnek. Az első, amely jórészt Michel *Foucault* nézeteire megy vissza (*Discipline and Punish. The Birth of Prison*), arra utal, hogy a *savoir* (szakértelem) és a *pouvoir* (kormányzás) szövetsége nem annyira a demokrácia, a jólét és társadalmi igazságosság előretörését jelenti történelmünkben, hanem inkább az emberi társadalom úgymond racionális állami ellenőrzésének erősödését hozta magával. Ebben az aspektusban például a születésszabályozás és az abortusz törvényi szabályozása a 19–20. század során sem közegészségügyi megfontolásokon nyugodott, hanem a közérkölc előírandó követelményeinek az (akár látens akár nyilvánított) politikai célokkal való konkordanciáján, avagy pusztán gazdasági követelményeken.

A másik ambivalencia: Porter elfogadja Frank Mort nézetét (*Dangerous Sexualities: Medico-Moral Politics in England since 1830*. London—New York, 1987), miszerint az orvosi hivatás által támogatott egészségügyi reformok kiemelt célja volt — amely egyébként politikailag evidens —, hogy a haladás és a szakszerűség zászlaja alatt, az orvosi *establishment* különböző, épp befolyással bíró szegmenstejének az adott társadalmon belül elfoglalt pozícióját erősítse. Másfelől, szintén Mort nyomán Porter azt is hangsúlyozza, hogy ez a befolyás mindazonáltal politikai tekintetben korlátozott maradt, és így fordított helyzet is előfordulhatott, mikor az orvostársadalom által szakmailag tökéletesen megalapozott javaslatok alkalmanként mégis elbuktak. Porter példái szerint meglepő, hogy a kétségtelenül modern *Contagious Diseases Act* (Törvény a fertőző betegségekről) előbb átjutott a parlamentben, majd visszavonták. A kötelező himlőoltást a 19. század során előbb bevezették, majd meggyengítették. Az eugenikai törvényhozás pedig Angliában eleve hamvába holt. Az okot Porter persze népszerűtlenségükben leli fel, abban, hogy nem volt politikailag célszerű az orvosilag, vagy ha úgy tetszik tudományosan, amúgy indokolt szabályozásokat bevezetni. Mindezt erősíthette az orvosi szakma reprezentánsainak megosztottsága a meghozandó törvényeket illetően. Semmiképp sem lehet tehát, és ez további tanulság a közegészségügy és egészségügyigazgatás tekintetében a 19. századi folyamatok megértéséhez, az angol orvostársadalmat egységes egészként szemlélni, amely magabiztosan és sikeresen törekszik az orvosi hivatást az állami politika kiemelt céljai közé inkorporálni, és megvalósítani a racionálisan szervezett közegészségügyi ellátás hálózatát. Hozzáfűzhetjük, hogy mindazonáltal mégse a politika ördögi arcát kellene felismernünk ebben a rajzban, hanem az emberi és társas viszonyok esetlegességét.

A huszadik század első felében aztán embeben egyéni és társadalmi attitűdök jó része megmaradt, de új dilemmákkal is kiegészült. A magas szinten adminisztrált kormányzati rendszerek megteremtésével ugyanis az állami beavatkozásnak még szélesebb lehetőségei nyíltak meg, és így az alkalmazott orvostudomány választásai erkölcsileg súlyosabbakká váltak. A kötet tanulmányai ki is térnek arra, hogy például a genetika előrehaladásának köszönhető

gyakorlati lehetőségek milyen morális aggályokat emeltek azzal, hogy immár nemcsak az individuum és az emberi faj érdekeinek esetenkénti divergenciája vált plauzibilissé, hanem lehetőség nyílt a beavatkozásra, a faj genetikai korrekciójára is.

A kötetet a 19. századi viszonyokat taglaló tanulmányok indítják, és általában elmondható róluk, hogy az egészségügyigazgatás megújításának, és a modern közegészségügyi rendszer megteremtésének problémái közül különös hangsúlyt helyeznek az orvosi hivatás új szellemű felfogására.

Janet Semple tanulmánya Jeremy Benthamnak a 19. századi angol közegészségügyi hálózat létrehozására és ezzel szoros összefüggésben a szegényügyre gyakorolt hatását vizsgálja. A dolgozat kétségtelen erénye, hogy Bentham e tárgyban tett javaslatait és elgondolásait képes elhelyezni az angol jogbölcseleti gondolkodó politikai eszméinek rendszerében. Bár a dolgozat nem hoz alapvetően újat az utilitaristák politikai gondolatrendszerét feldolgozó korábbi írásokhoz képest, mégis ebben a tárgyban meggyőző részletességgel prezentálja Bentham nézeteit.

Ugyanezen sorba illeszkedik R. K. Webb írása egy kevésbé ismert angol orvosról, *Southwood Smith*-ről, aki a szigetország közegészségügyi szabályozásának elhivatott apostolaként tevékenykedett a 19. század második negyedében. Smith tevékenységének ismertetése természetesen könnyen illeszkedik a Benthamról szóló dolgozathoz, hiszen neki ugyanúgy része volt a kutatók által ma elterjedten a „19. század kormányzati forradalmának” nevezett új, valójában a modern állam feladatait kijelölő és összegző kormányzati rendszerének kialakításában, mint a nagytekinthető jogbölcseletnek, vagy — az ismertebbek közül — akár Edwin Chadwicknek, vagy Rowland Hillnek. Érdekességként érdemes megjegyezni, hogy a múlt század kormányzati fejlődése során, amikor feltűnik a professzionális köztisztviselők típusának ideálja ezt, legalábbis az Egyesült Királyságban olyanok képviselik, akiket éppen nem lehet a jogi képzettségű közhivatalnokok közé sorolni, hiszen komoly szakmai reputációjukat mint orvosok, ügyvédek, egyetemi tanárok, esetleg mint közírók, publicisták szerezték, még mielőtt állami szolgálatba álltak volna. S. Smith pályája ehhez képest annyiban eltérő, hogy a kevés skót unitárius egyikeként, orvosi tanulmányai után, már első komolyabb publikációja teológiai és államszervezeti tárgyú volt (*Illustrations of the Divine Government, tending to show that Everything is under the Direction of Infinite Wisdom and Goodness and will Terminate in the Production of Universal Purity and Happiness* (Edinburgh, 1813). Írásaival pedig megteremtője lett az említett magatartásbeli attitűdnek.

A tizenkilencedik század utolsó harmadának, nevezetesen a francia Harmadik Köztársaság (1870–1914) időszakának a politikai mozgalmait tekinti át egy normandiai orvos, a párizsi *Désiré Magloire Bourneville* személyén keresztül *Bernard Bravis* dolgozata. A kor neves orvospolitikusai közül *Paul Bert* (1833–1886), *Charles Robin* (1821–1825) és a természettudós *Léon Gambetta* (1838–1882) neve jól ismert a hazai történeti irodalomban is, azonban a második vonalat reprezentáló, a híres *Le Progrès Médical* c. folyóiratot szerkesztő Bourneville neve még szülőföldjén is csak újabban, J. Léonard alapvető műve, *La médecine entre les savoirs et les pouvoirs: histoire intellectuelle et politique de la médecine française au XIXe siècle* (Paris, 1981) nyomán került a kutatás homlokterébe. Jelen tanulmány szerzője célját abban jelöli meg, hogy megvizsgálja, milyen szerepet vittek az orvosi hivatás reprezentánsai az új francia köztársaság republikánus és radikálisan liberális eszmerendszerének megfogalmazásában és érvényesítésében. A dolgozat annyiban egyedi, hogy azonkívül hogy megvizsgálja az orvospolitikusok szerepét a közegészségügyi reformok 19. század végi kidolgozásában és bevezetésében, megnézi azt is, hogy általában véve mennyiben terjedt ki ezen csoportok befolyása a modern, szekularizált társadalom és politikai struktúra kialakítására. Sőt a szerző éppen ez utóbbi ponton szeretné megragadni Bourneville politikai pályának kulcsát, mint azt már tanulmánya címe is jelöli: *D.M. Bourneville and French Anticlericalism during the Third Republic*. A dolgozat ezen túlmenően érdekes adatokkal szolgál arra, hogy ebben a politikai folyamatban milyen szerepet játszottak a személyes ismeretségeken, barátságokon és az értékek azonosságán alapuló az emberi kapcsolatok.

Huszadik századi egészségügypolitikus pályáját mutatja be *Charles Webster* dolgozata, amely Bertrand E. Viscount Dawson of Penn (1864–1945) egészségügyszervezési munkásságával foglalkozik. Dawson, noha kiváló oktatásban részesült (University College London, London Hospital), orvosként mégsem szerzett tudományos reputációt. Pályájának érdekessége, hogy rávilágít azokra a problémákra, amelyek a modern egészségügyi társadalombiztosítási rendszer kiépítése során merültek fel Angliában. Dawson 1914-ben a Királyi Haditengerészet szolgálatába lépett tett tanúbizonyoságot jó szervezési készségéről. A háború után orvostábornokként szerzett tapasztalatait és szervezési képességeit kamatoztatta abban a vitában, amelynek két fontos dátuma 1911 — a *National Health Insurance* (NHI) rendszer bevezetése és 1946, a *National Health Service* (NHS) — a mai jóléti állam egészségügyi rendszerének kialakítása volt. Anglia dilemmája e kérdésben abban állott, hogy a 19. század során létrehozott és a helyi közigazgatás, illetve magánadományok által fenntartott orvosi szolgálatot a 20. század első felében szerették volna egy központilag adminisztrált és a kormány által fizetett országos rendszerrel felváltani. Az e cél érdekében megalkotott 1911-es NHI rendszer azonban képtelennek bizonyult az orvosi szakma művelőit kellő számban alkalmazni, másfelől a konzervatív politikuskok kételkedtek az államilag támogatott egészségügyi rendszer bevezetésének indokoltságában.

Dawson 1918-ban lehetőséget kapott, hogy a West London Medico-Chirurgical Society szervezésében kifejthesse nézeteit. Ezt követte *The Nation's Health. The Future of the Medical Profession* (1918) című írása, majd elképzeléseinek további pontosítása a *Dawson Report*-ban (1920). A jelentés főbb elveit átvette az 1942-es ún. *Beveridge Report* és az 1944-es ún. *White Paper* (mindkettő a modern egészségügybiztosítási rendszer alapvető dokumentuma), majd átkerült az NHS rendszert 1946-ban létrehozó parlamenti szabályozásba is. Dawson elnöke lett az 1920-ban Lloyd George által létrehozott *Consultative Council on Medical and Allied Services* hivatalának, amely bár — mint a szerző rámutat — hozzá nem értő és gyakorlatlan tagokból állott, hosszú távon mégis hozzájárult a modern egészségügyi rendszer kialakításához. Dawson érdemét a szerző elsősorban abban leli fel, hogy képes volt a meglévő intézményi kereteket hozzáilleszteni a megnövekedett népesség által igényelt, magasabb szinten szervezett egészségügyi ellátás rendszeréhez, továbbá abban, hogy profilírozni tudta a kormány által fenntartott közegészségügyi szolgálat különféle tevékenységét (általános körzeti vagy háziorvosi szolgálat, kórházi szervezet, szakorvosi rendelések, specializált kórházak etc.). Noha Dawson tudományos tevékenységét nem folytattot, így nemcsak hogy nem sikerült 1918-ban a Royal Society tagjává választatnia magát, de 1921-ben is képtelennek bizonyult — William Osler esetleges utódaként — az oxfordi egyetem *Regius Chair of Medicine* stallumának elnyerésére (amiben az angol tudományos élet imponáló autonómiájára kell felfigyelnünk), vikomti rangra emelkedve viszont a Lordok Házában tudta az orvosi szakma és a közegészségügy kérdéseit képviselni. A szerző nézete szerint tevékenysége hozzájárult ahhoz, hogy létrejöhessen egy olyan egészségügybiztosítási rendszer, amely eltérően Sztálin szovjet, vagy Mussolini fasiszta rendszerétől nemcsak magas szintű ellátást tudott megvalósítani, hanem egyúttal meg tudta őrizni az orvosi hivatás autonómiáját, és a kapitalista (sic!) társadalom értékeit.

Hasonlóan híres orvospolitikus pályáját tekinti át Frank *Honigsbaum* tanulmánya, aki *Christopher Addison* munkásságát vizsgálja (Christopher Addison: A realist in Pursuit of Dreams). Bár Dawson kortársa volt, sőt egészségügyi államtitkárként (1919) komolyabb beosztást foglalt el, Addison tökéletesen ellentétes álláspontot képviselt az egészségügybiztosítási rendszer kialakításának kérdésében. A liberális politikusként indult Addison ugyanis elutasította Dawson aggályait, az államilag fizetett rendszer létrehozására, és az évek során radikalizálódva egyre inkább arra törekedett, hogy az egészségügyi rendszer minél teljesebb államosításra kerüljön. A szerző az államtitkár politikai naivitásának tulajdonítja, hogy céljai elérésére végül képtelennek bizonyult, bár rámutat, hogy az NHS rendszer létrehozásában Dawsonhoz hasonlóan neki is jelentős szerepe volt.

A kötet egy másik külföldi témával foglalkozó tanulmánya az abortusz legalizálásának demográfiai indokait tárgyalja a huszas évek Szovjetuniójában, Susan G. *Solomon*, a torontói egyetem political science professzornőjének tollából. A szerző valójában arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi volt a magyarázata annak, hogy a művi terhesség-megszakítás szovjetunióbeli ellenzői elsősorban nem a demográfia kínálta eszköztárral éltek — mint tették kortársaik a háború által hasonlóan megzavart Franciaországban és Németországban —, hanem kezdetben az esetlegesen nagyszámú műtét sikerét illetően alkalmazták meg orvosi kételyeiket. A demográfiai ellenérvek csak később, az évtized vége felé sorakoztak fel az orvosiak mellé, bár szintűgy korlátozott eredménnyel: hiszen a dekrétum hivatalos kommentárjai szerint: „*lehetetlenség volt akár egyetlen ellenzőjét is fellelni a ... rendeletnek*”. A szerző véleménye szerint, noha a vita elsősorban a demográfia és az orvostudomány eszközeivel folyt, mégis az abortusz legalizálásának támogatói a női populáció munkaerejének jobb kihasználását szándékoztak biztosítani.

A nem angolszász témákkal foglalkozó tanulmányok közül a harmadik század 20-as éveitől a második világháború végéig aktív német bakteriológus, *Heinrich Zeiss* professzor tevékenységét és hatását vizsgálja a zsidó és a szláv holocaust elméleti hátterének megalkotásában. A Wellcome Institute oxfordi kutatóhelyén dolgozó szerző, Paul Weindling jegyzetei utalnak rá, hogy tanulmánya jól illeszkedik egyéb műveinek sorába, amelyek nemcsak a német–szovjet orvosi kooperáció témakörével, hanem az egészségügynek és a rasszizmusnak az újabkori német történelemben játszott szerepét törekednek feltárni: („German—Soviet Medical Co-Operation and the Institute for Racial Research 1927—c.1935”, *German History*, x. (1992); *Health, Race and German Politics between National Unification and Nazism* (Cambridge, 1989); „Typhus and holocaust” (h. n.). A szerző kétségtelenül avatott ismerője a huszas-harmincas évek német társadalmának.

Zeiss hosszú éveket töltött a bolsevik Szovjetunióban, előbb mint egy központi bakteriológiai laboratórium vezetője, majd mint a moszkvai Német—Orosz Geomedicina Intézet igazgatója. Weindling szerint Zeiss 30-as években felismerve a Pasteur-intézetek hálózatának a mediterrán térségben a francia tudományos és kulturális jelenlét érdekében kifejtett tevékenységét, Keleten hasonló német intézményrendszer megteremtésére törekedett. A szerző ebben a *Lebensraum* elv korai megvalósítási kísérletét látja, ami talán túlzás, bár a nemzetiszocialista Németország és a bolsevik Szovjetunió 30-as évekbeli kapcsolatainak erősítésében az oroszul kiválóan beszélő, és a Szovjet viszonyait árnyaltan ismerő Zeiss kétségtelenül nagy szerepet vitt.

Zeiss híressé mégis a *geomedicina* tudományának tipizálásával vált, kidolgozván egy olyan diszciplínát, amely az egyes populációk egészségügyi és élettani viszonyait környezetükkel összhangban igyekezett vizsgálni. A szerző

szerint Zeiss szerepet játszott annak a nézetnek az elterjesztésében, hogy az orvostudomány (és egy kitűnően működő és mindenre kiterjedő adminisztráció) segítségével, nemcsak a járványserű vagy öröklődő betegségek veszélye csökkenthető radikálisan a geomedicina útmutatásai alapján — ha kell életek ezreinek feláldozásával (amelyre Weindling szerint Zeiss a *Kremation*, és *Disinfektion* eufemizmusait használta) —, hanem hogy maga az előregedett emberi faj elkerülhetetlen megújítása is kivitelezhető lehetőséggé immár. Az episztemológia oldaláról tekintve, a szerző interpretációja szerint, Zeiss nézetei magát a tudományos felfedezést illetően a korra jellemzőek voltak: Zeiss nem a racionalitásból (közelebről a racionális akkumulációban és adattömegek feldolgozásában) látta a tudományos felfedezés kiváltóját, hanem a kutatót ért pszichológiai és társadalmi válságok sorozatában. Zeiss szerint a tudomány feladata egyszerre progresszív és destruktív, hiszen a használhatatlan, vagy alsóbbrendű életeket és a meghaladott gondolatokat épp a fejlődés érdekében kell elvetni.

Az aktív nemzetiszocialista német professzorhoz képest egészen más karakter tűnik fel viszont *Dorothy Porter* írásában: *John Ryle: Doctor of Revolution?* D. Porter kérdésfeltevése valójában Paul Forman 1971-ben írott és azóta elhíresült tanulmányához megy vissza („Weimar Culture, Causality and Quantum Theory, 1918—27: Adaptation by German Physicists and Mathematicians to a Hostile Intellectual Environment” *Historical Studies in the Physical Sciences*, iii (1971). Ebben a dolgozatban a szerző azt a tudományos szempontból némileg provokatív kérdést veti fel, hogy mennyiben járult hozzá a világháború elvesztése és a német nép megaláztatása — tehát végsősoron társadalomlélektani emóciók csoportja — ahhoz, hogy a 20-as 30-as évek Németországában még a meglehetősen egzakt fizikai és matematikai tudományok is elhagyták a mechanikus oksági, okozati gondolkodás és episztemológia Newton és Descartes által kijelölt útját, és ezzel szemben az emberi gondolkodás és tudás új, intuitív és holisztikus modelljének kialakítására törekedtek. Forman ebben találta meg a magyarázatát — némileg Sprengler *Der Untergang des Abendlandes* (1918—1922) művének hatása alatt —, hogy az anglo-francia pozitívizmus elutasításakor egyidőben jelentkezik Németországban a neo-vitalista biológia, a Gestalt-pszichológia. G. Weyl híres intuitivista matematikakritikája, és Husserl fenomenológiája, bár nem árt megjegyezni, hogy ez utóbbi esetében az első publikálás dátuma 1901. Forman nézeteinek legjellegzetesebb vonása mindazonáltal talán nem is e részletekben rejlett, hanem abban — amitől valószínűleg a legtöbb természettudós természetszerűen megriad —, hogy feltételezte, sőt szociológiai elemzésként felhasználta a széles értelemben vett kulturális értékeknek, mint összességükben egyfajta történeti erőnek magára az egzakt természettudományos gondolkodás belső fejlődésére gyakorolt hatását. Dolgozata ezen az alapon kapta a legtöbb kritikát elsősorban John Hendry-től és W. Laqueur-tól. Műve ugyanakkor követőkre is talált. Így például az amerikai Anne Harrington hasonló kapcsolatot mutatott ki az anti-mechanikus episztemológiának a holisztikus neurobiológiára gyakorolt hatásában a huszas- és harmincas évek Németországában. Ugyanehhez a csoporthoz csatlakozik most D. Porter írása is, aki egy kiemelkedő angol fizikus, John Ryle munkásságát vizsgálja hasonló szempontok alapján. D. Porter problémája abban áll, hogy hogyan volt lehetséges, hogy az angol tudományos elithez tartozó Ryle, aki 1835—1942 között Cambridge-ben a fizikai tudományok *regius professor*-a volt, hozzájárult — D. Porter szóhasználata szerint — az *anti-scientific* filozófiának (ne feledjük, hogy a „science” kifejezés alatt az angol jobbra mindig természettudományt ért) a medicinán belüli meghonosításához. Mi lehetett az oka, hogy a társadalomorvoslás (*social medicine*) feltűnésével egyidőben a tudományos alapokon álló, és technológiailag fejlett európai orvoslás kritikusai ekkor (!) a brit tudomány vezető reprezentánsai közül kerültek ki? Valamint, hogy miért és mennyiben tekintették a társadalomorvoslást az orvosi művészet úymond valódi hippokratészi szellemét megvalósítani képes megközelítési módnak? Ryle természetesen nem volt egyedül munkásságában, hasonló utat követett a genetikus Francis Crew, valamint Julian Huxley és Arthur Massey is.

D. Porter meggyőző részletességgel ismerteti Ryle és köre nézeteit előbb a társadalomorvoslás megfogalmazását illetően, majd hogy milyen módon igyekeztek tudományos elképzeléseiket az angol orvosképzés rendszerébe beépíteni, sőt kitér arra is, hogy Ryle gondolkodása nem állt meg a betegségek társadalmi okainak megszüntetésénél, hanem az orvoslás, a szociológia és az eugenika szimbiózisának szorgalmazásával szintén eljut századunk egyik jellegzetes dilemmájához, amelyet legjobban a következő sorok árulnak el: „*Such is our respect for the liberty of the individual, and I might add our disrespect for the race — that we cannot yet control, by segregation or sterilization, the excessive fertility of village half-wits who perpetuate their kind with multiple illegitimate births. We cannot at present even do much towards encouraging the general fertility of the fit and discouraging the fertility of the unfit.*”

Ryle és a hozzá csatlakozó természettudósok filozófiájának szerteágazó kapcsolatrendszerére utal másfelől az a tény — mint arra D. Porter rámutat —, hogy bár ők a marxista gondolkodásnak a tudomány idealizált felfogásával kiegészített modelljéhez jutnak el (ami persze nem különösebb novum a 20. század közepének eszméletörténeti irányzatainak sorában), de ugyanakkor beépítik gondolkodási rendszerükbe többek között a dél-afrikai kormányzó, John Smuts írásait (elsősorban alapvető művét: *Holism and Evolution*) is. Ennek megfelelően — és a német holisztikus neurobiológusokhoz hasonlóan — támadták a kísérleti tudomány pozitívista episztemológiáját, Ryle pe-

dig — Zeisshez hasonlóan — szintén elutasította a mechanikus filozófia redukcionizmusát, mint a természeti törvények kizárólagos ismeretforrását. Akárcsak Smuts tábornok, Ryle is hangsúlyozta, hogy a holisztikus és mechanikus gondolkodás nem egymást kizáró megközelítési formák, hanem ellenkezőleg egymást szervesen kiegészítő (vagy kiegészítendő) eszközök a fejlődés folyamatának megértéséhez. Ryle végül is erre alapozza a társadalom- orvostannak mint diszciplinának a szükségességét. Nézete szerint a betegségek jelentős csoportja utólagos individuális kezelés által nem számolható fel megnyugtatóan, hanem szükséges a kiváltó okok társadalmi méretű kontrollja. A társadalomorvoslás mindazonáltal Dorothy Porter nézete szerint Ryle és körének munkássága ellenére sem került be az angol tudományos képzésbe. Ami megvalósult, legfeljebb a járványügyi igazgatás, és a hatvanas évektől az ún. *community medicine* körébe sorolható, amely utóbbi hosszú távú egészségmegővási programokat koordinál.

Zeiss és Ryle gondolkodásának hasonló elemei ellenére kettőjük gondolati rendszerének, de főleg politikai célkitűzéseik különbsége mégis markáns. S mindez nem pusztán gondolati síkon jelentkezett (nevezetesen abban, hogy Ryle a baloldali eszmék vonzálmába került, illetve hogy Zeiss népe általa vélt történeti küldetését mindenek-főként érvényesíteni szándékozott), hanem jellegzetes a politikai célok és eszközök megválasztásában is. Az angol tudós minden gondolkodásbeli radikalizmusa ellenére visszariadt a gyökeres változtatásoktól, ezzel szemben a nemzetiszocialista bakteriológus üdvözölte és maga is szorgalmazta őket. Ebben talán nemcsak a két egyéniség eltérő mentalitását lehetjük fel, hanem a két állam korabeli politikai állapotainak diametriális ellentétét is. Ezzel végső soron visszaérteztünk a szerkesztő Roy Porter indító kérdésfeltevéséhez, hogy az egészségügypolitika meddig igyekszik a *per se*, a tudomány által korszerű elveknek a közegészségügy érdekében tett felhasználását, és mettől az állami, nemzeti vagy társadalmi csoportok politikai érdekeit megfogalmazni és *szolgálni*.

Varga Benedek

Rogal, Samuel J.: (ed) *Medicine in Great Britain from the Restoration to the Nineteenth Century, 1660–1800: An annotated bibliography* Greenwood Press: New York; Westport; London, 1992.

Ahogy a címe is mondja, a teljes szigetország, vagyis Anglia, Skócia, Wales valamint Írország orvostörténeti bibliográfiájáról szól a mű, a restaurációtól a 19. századig. (1660-tól 1800-ig.) Ez volt az az idő, hogy a mű előszavából idézzünk, mikor is „az orvosi hivatás kifelé haladt a tudálékosság sötét korszakából és a hagyományos babonából, a tudomány világossága felé”. A „világos oldalon” olyan neveket lehet megemlíteni mint Sir Hans Sloane, John Hunter, Edward Jenner, id. és ifj. Alexander Monro, William Smellie és William Hunter. Ők és más orvosok, tudósok és emberbarátok jelentősen közreműködtek az orvosi ismeretek terjesztésében.

Az összeállító 24 fejezetben 2057 annotált tételt sorol fel az akkori idők teljes orvostudományáról. Nemcsak könyveket ismertet, hanem felvesz néhány korabeli orvosi folyóiratot is. Aki e kor és hely orvostörténelmét kutatja, kiváló és nélkülözhetetlen segédeszközre talál ebben a könyvben. Tárgy és névmutató teszi teljessé a művet.

Hadrovics Gábor

Schott Heinz (ed.): *A medicina krónikája* Bp. Officina Nova, 1993, 648 p., ill.

Rendkívül hasznos és értékes könyvet adott a szakma és az orvostörténelem iránt érdeklődők számára az Officina Nova Könyvkiadó. A könyv eredeti német változatát Heinz Schott és munkatársai állították össze kronologikus módszerrel és a gyógyítás művészetét követték nyomon a legrégebbi emlékektől napjaink orvosi eredményeiig. Mindig hasznos kézikönyv a rövid írásokat, sok illusztrációval díszítő munka, hiszen gyarapítja az áttekintés lehetőségét, figyelemfelhívó, további bűvár ösztönzésre ad alkalmat. E műfaj nem ismeretlen a könyvkiadásban, gondoljunk a világ és a magyar történelem hasonló kézikönyveire, segíti a gyors tájékoztatást, a szakterületben járatosoknak is tud sok újat nyújtani. Heinz Schott és munkatársai sem kívántak ennél többet nyújtani, amint bevezetőjükben is mondják. Az eredeti munka magyar fordítását Birtalan Győző egyetemi tanár végezte el, míg a magyar kiegészítéseket ő, Szállási Árpád és Károlyi György készítette el. A munka értékét növeli, hogy a munka végéhez gazdag életrajzi és irodalmi mutatót is csatoltak.

Kapronczay Károly

Sobel, Hildegard: *Hygieia; die Göttin der Gesundheit*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1990, 136. p. ill.

Hygieiát, a gyógyító hérosz, Aszklepiosz leányát Kr. e. 5. században kezdték tisztelni. Az istennő kultusza Görögországból a Római Birodalom területére is áterjedt. Hygieia a görög mitológiában az egészség megszemélyesítője, apjával, Aszklepiossal általában együtt szerepel. Köztudott, hogy Aszklepiosz családjához tartozik, mégis rendelkezik bizonyos önállósággal. Vannak mítoszok, melyek szerint Hygieia Aszklepiosz hitvese.

A két gyógyítással kapcsolatos istenség attribútuma a kígyó. Aszklepioszt mindig botra csavarodó kígyóval ábrázolják; Hygieia pedig mérlegherpenyőből itatja a kígyót. A Hygieia és Aszklepiosz közötti kulturális kapcsolatot számos irodalmi alkotás és régészeti lelet bizonyítja.

A szerző végigkíséri Hygieia mítoszának változását nyolc évszázadon keresztül, bemutatja a különböző Hygieia-típusokat, és a különböző területekről származó variánsokat. A régészeti anyag nagy része az ókori Görögország területéről származik, de sok másolat és érem került elő a Római Birodalom egyéb területeiről is. Különösen Galliában virágzott a Hygieia-kultusz, amit számos régészeti lelet is bizonyít.

A könyv fő fejezeteiben a szerző elemzi a rendelkezésre álló írott forrásokat; bemutatja Hygieia és Aszklepiosz kultuszát, a kígyó-motívum szerepét az antikvitásban; sorra veszi Hygieia attribútumait és viseleteit.

A mű legerjedelmesebb része a különböző művészeti ágak Hygieia-ábrázolásaival foglalkozik, mint pl. a vázafestés, dombormű, szobor, kispasztika. Ezek az alkotások főleg az ókori Görögországból származnak. A gemmák, érmék, kisméretű bronzszobrok többsége a Római Birodalom területéről került elő.

Hildegard Sobel a fennmaradt Hygieia-szobrok segítségével kísérletet tett a különböző Hygieia-típusok meghatározására. Például Héra-, Aphrodité-, Fortuna- és Szappho-típusokat különböztetett meg.

A könyvet tárgykatalógus zárja, melyet részletes irodalomjegyzékkel egészítettek ki.

Nagyon érdekes a könyv képanyaga, melyben a legjellemzőbb Hygieia-típusokat szemlélheti meg az olvasó.

Jancsikity Erzsébet

Tröhler, Ulrich (Hrsg.): *Felix Platter (1536–1614) in seiner Zeit*. (Basler Veröffentlichungen zur Geschichte der Medizin und der Biologie, Neue Folge, Fasc. 3.) Schwabe et Co Ag. Verl. Basel, 1991, S. 86.

Felix Platter a nemzetközi hírnő baseli orvosprofesszor, anatómus, botanikus és statisztikus születésének 450. évfordulója alkalmából a baseli egyetem orvos- és filozófiatörténeti fakultásán symposiumot rendeztek, mellyel egyidőben az egyetem könyvtárában kiállítást nyitottak meg.

Munkásságáról az első monográfiát 1949-ben adták ki, naplója, mely a 16. század kultúrtörténetének klasszikus forrása a 19. században két alkalommal (1840, 1878), utoljára pedig 1976-ban látott napvilágot.

Jelen kötet a symposiumon elhangzott előadások anyagát tartalmazza négy témakörbe csoportosítva.

Az első témakör az *Ärztliche Aus- und Weiterbildung* címet viseli.

Nutton, Vivian: *Wander und Wissenschaft: Medizinstudenten und die Peregrinatio academica im 19. Jahrhundert* című írásában arra keres választ, hogy az egyetemi hallgatók, mely országokba és miért tettek gyakran hosszú tanulmányutakat, s ezen utazások költségeit számukra kik finanszírozták.

Dillieu, Louis: *Felix Platter, étudiant de l'École de médecine de Montpellier* és Bernoulli, René: *Felix Platter à Paris* írásaikban Platter Franciaországban folytatott tanulmányairól olvashatunk.

A második témakör a *Medizinische Konzepte* címet viseli.

Stettler, Antoniette: *Felix Platter und die Pathologie* munkájában arra ad választ, hogy Platter személye — aki köztudottan gyakorlatban praktizáló orvos —, miként kapcsolható a pathológiához. Ehhez azt vizsgálja, hogy mit jelentett az 1550-es években a pathológia fogalma, és miként jelentkezett a kor orvostudományának gyakorlatában.

Battegay, Raymond: *Felix Platter und die Psychiatrie* címmel Platter a pszichiatriához fűződő kapcsolatát az ősi görög-római és egyéb kultúrák szemléletében a lelki megbetegedések különböző formáinak tükröződésében tárgyalja.

A harmadik témakör a *Forschung und Praxis* címet viseli.

Dirnhoefer, Richard: *Felix Platter — Vater der helvetischen Gerichtsmedizin* címmel Platter „Observationes”-ében leírt törvényszéki orvostan köréből származó megfigyeléseit tárgyalja, a praxisában előfordult különböző mérgezésekből, fejlődési- születési rendellenességekből, valamint erőszakos cselekedetekből bekövetkezett halálások kapcsán.

Mattmüller, Markus: *Platter Pestforschung im Zusammenhang mit zeitgenössischen Pestpolitik der Stadt Basel* című írása is Platter „Observationes”-ének feljegyzéseire támaszkodva ad képet arról a 7 pestisjárványról, mely Baselenben dúlt élete folyamán. Közülük 5 alkalommal már, mint gyakorló orvos aktívan tevékenykedett. A feljegyzések tartalmazzák a járványokkal kapcsolatos megfigyeléseit, elképzeléseit és a kor adta lehetőségeket megelőzésükre, megfékezésükre, valamint a város által előírt különböző rendszabályokat is.

Koelbing, Huldrych M.F.: *Felix Platters Patienten. Ihre Krankheiten, Lebensverhältnisse und Schicksal im Spiegel der „Observationes”*. Platter „Beobachtungen” címen ismert munkája orvosi megfigyeléseit, esetismertetéseit közli, amely 3 kötetes tankönyv a „Praxis medica” alapját képezi. Itt betekintést kapunk páciensei betegségének megoszlása mellett életkörülményeikről és társadalmi helyzetükről is. Ezen feljegyzések azonban minden tekintetben teljes diszkrécióval készültek. A szerző érdekeséggé említi meg, hogy az esetismertetések között viszonylag kevés a sebészeti vonatkozású.

A negyedik témakör az *Ärztlicher und privater Alltag*.

Fortmann, Marie-Louise: *Theodor Zwinger (1533–1588) und Felix Platter — eine Ärztfreundschaft* írása kettőjük megismerkedéséről, barátságáról és gyakori közös munkájáról szól. Mindketten Baselenben működtek és nem volt ritka, hogy közösen kezeltek beteget.

Staemlin, Martin: *Felix Platter und die Musik* c. rövid közleménye Platter zenéhez való kapcsolatáról, muzikalitására szól. Megtudhatjuk, hogy több hangszeren is játszott és a mindennapi fáradtságos munka után kikapcsolódást számára a barátjaival való közös muzsikálás jelentette.

A kötetet összevont névmutató zárja.

B. Szalkay Judit

Szállási, Árpád: *Weszprémi István és kora*. Debreceni Orvostudományi Egyetem, Debrecen, 1994.

Igazat kell adnunk Diósadi Elek Györgynek: aránylag keveset tudunk arról a nagy magyar orvosról, aki talán legtöbbet tette a hazai medicina múltjának megismertetéséért. Az első életrajzi összefoglalót saját maga írta, a *Succincta Biographia* első kötetében jelent meg, de csak az 1774-es lipcei kiadásig terjed időben. A következő tomosokban folytatódott a kiegészítések, az utolsó 1787-ben hagyta el a bécsi-pesti Trattner nyomdát, majd a magyar nyelvű nekrológot a közvetlen 1779-ben bekövetkezett halála után megjelent *Pannoniae Luctus* tartalmazza, szerző feltüntetése nélkül, de az értők szerint minden bizonnyal vejenek, Földi János doktornak a tollából. Erre épül Szinyei és Magyary Kossa lexikon szerű címszava. Az első önálló monográfia 1958-ig váratott magára. Ekkor jelent meg az Irodalomtörténeti Füzetek 16. számaként Sükösd Mihály jeles tanulmánya „Tudós Weszprémi István” életéről és munkásságáról, mindössze 800 példányban, tehát ma bibliofil ritkaság. Miként Kótay Pál professzor anonim előszava, a *Succincta Biographia* kezdő kötetének bevezetőjeként, 1100 példányban.

A különben két rokonszenves közleményben hasonlóak, csak más hangsúlyiak a vitatható állítások. Sükösd túl nagy teret kerekített Weszprémi materializmusának bizonyítására. Holott véleményünk szerint a tudós orvosnak nem isten létezése lehetett a legfőbb gondja. Aztán kész tényként kezeli a „Grand Question” 1751-es dublini megjelenését. E dátum idején Weszprémi még a debreceni kollégium öregdiákja, így nehéz elképzelni, hogy a vallási villongások korában a kálvinista Rómából egy református magyar diák a katolikus Írország fővárosában egy angol nyelvű önálló ateista művet tudott volna megjelentetni. Ez többszörös képtelenség. Még 1755-ben is. Ugyanis maga a szerző is a kiadatlan munkák közt említi. Módis László sen. debreceni könyvtárigazgató állítása elfogadható: itt fordításról van szó, melynek az eredetijét megtalálta és közölte a Theológiai Szemle 1960-as évfolyamában. A dublini művet Kótay szintén tényként kezeli. Habsburg-ellenessége hangsúlyozottabb. Nem kevesebbet állít, mint „ha Weszprémi fiatalabb, feje a Vérmezőn hull porba”. Holott nehezebb elképzelni nála praktikusabban aulikusabb személyt a 18. században a kálvinista központ vályogfalai között.

A két kitűnő közlemény aligha teszi fölöslegessé egy harmadik megjelenését. Kivált ha az előzőek már „hiánycikkék”, másrészt bizony állítások már módosításra szorulnak. A Debreceni Orvostudományi Egyetem sorozatot indított el elhunyt tanárkiválóságainak monográfias megörökítésére. Jól tette a Rektori Hivatal, hogy Weszprémi Istvánra is gondolt. Mert a helybeli medikusok legtöbbje legfőljebb csak az évfolyam-elsőket megillető jutaloméremre gondol, a mai civisek pedig a Nagyerdőn lévő kis utcára.

Az elmúlt esztendőben Lampé László professzor ügybuzgalmából megjelent a babakönyv reprintje, most egy életrajzon a sor.

Ezt a civisvárosi egyetem egykori orvostanhallgatója, Szállási Árpád készítette el, néhány újdonsággal megtoldva. Pl. az „Examen Chirurgicum” kéziratának ismertetésével, melynek alapján Weszprémi városi tisztiorvos a borbélysebszket vizsgáztatta. Vagy a könyvtárából származó Johann Jakob Baier biográfiájának bemutatásával, melynek margóin ott található Weszprémi kézjegye. Ezt a remek művet forrásmunkái közt eddig senki nem említette. Sajnos, arcképet ő sem tud közölni, mert ilyenről nem tudunk. Érthetetlen ez a debreceni rézmetszők

fénykorában, a kortárs Hatvani és Csapó József parókás portréja mellett. Hangsúlyt kap a numizmata Weszprémi éremtani működése és ábrázolása, arckép hiányában.

Házában megfordult Földi (későbbi boldogtalan veje), Csokonai, Fazekas Mihály poeta főhadnagy, Diószegi Sámuel fűvészkész, nagyszerű orvoskortársaival együtt, így otthona a debreceni felvilágosodás szellemi műhelye lett.

A bőséges irodalmi hivatkozás és gazdag képanyag igyekszik hitelesíteni azt a személyt, aki 42 esztendeig szolgálta Debrecen, négy kötetben megírta Magyarország és Erdély orvosainak életrajzát, valamint a Tentamen és az Observationes révén bekerült a nemzetközi orvostörténetbe. Ami magyar nyelvtérületről rajta kívül csak keveseknek sikerült.

A. SZ.

Vida, Mária: *Spas in Hungary in Ancient Times and Today (Magyarország gyógyfürdői régen és most)*. Semmelweis K., Bp. 1992, 36 p. + 97 ill.

Heilbäder in Ungarn in alten Zeiten und heute. Bp. 1993. 41 p. + 97 ill.

A Semmelweis Kiadó ezzel az 1992-ben megjelentetett könyvvel a magyar balneológia régi adósságát törlesztette. Olyan tudományos munkát ad az olvasó kezébe, mely olvasmányos szövege és 97 gyönyörű fénykép illusztrációja által a népszerűsítés követelményeinek is megfelel. A fényképek Szelényi Károly művészetét dicsérik és zömmel a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár tulajdonát képező tárgyakat, iratokat, ábrázolásokat mutatják. A szerző a Magyarországra látogató, németül és angolul értő vendégeket a gyógyvizek és gyógyfürdők történetén keresztül megismerteti a magyar történelem főbb vonulataival is. Ezt szolgálja a könyv elején és végén található két térkép. Az előbbi a történelmi, az utóbbi pedig a mai Magyarország gyógyhelyeit és ásványvíz lelőhelyeit mutatja. A térképek a helységnév mutatóval együtt segítik az olvasót az ismertetett történések térbeli elhelyezésében.

A szerző meghatározása szerint a balneológia a fürdést egyrészt a mosdás és tisztálkodás szolgálatába állította, másrészt a gyógyításába. Már igen régtől fogva ismert volt, hogy a vizek és a bennük oldott anyagok számos betegség gyógyításában játszanak komoly szerepet. (Ilyenek például a nőgyógyászati és szívpanaszok, a magas vérnyomás és a köszvény, továbbá a különféle mozgásszervi megbetegedések.)

A szerző a rómaiak fürdőkultúrájának ismertetése után tér rá a Kárpát-medence római kori fürdőinek leírására. Aquincum leghíresebb fürdőit Hadrianus uralkodása alatt építették az i. sz. II. sz.-ban. Megtudjuk, hogy a Flórián téri katonai fürdőt már Mária Terézia korában feltárták.

A magyarok gyógyvíz iránti tiszteletéről először Anonymus *Gesta Hungarorum*-ában olvashatunk. A középkor kórházait gyakran telepítették „szent források” mellé, így a mai Gellért fürdő forrása mellett is állt már a középkorban a johanniták fürdője és lepra-kórháza. A gyógyvíz-kultusszal kapcsolható össze az is, hogy a XV–XVI. sz. festészetének kedvelt témája volt „Magyarországi Szent Erzsébet, amint leprásokat füröszt”. IV. Béla a fürdőkultúrát azzal támogatta, hogy a fürdőknél adómentességet biztosított. A közfürdők első igazívirágzásának kora azonban Zsigmond király uralkodásának idejére esett. Az első közfürdő 1351-ben Pozsonyban nyílt. Georgius Wernher 1549-ben az addigra kialakult magyar fürdőkultúrát „*De admirandis Hungariae aquis*” c. munkájában részletesen ismerteti. Oláh Miklós esztergomi érsek „*Attila et Hungaria*” c. munkájában (1536) részletesen leírja a Szentlélek és a Szentháromság kórház fürdőberendezéseit. A királyok fürdőépítése hatással volt a Felvidék közfürdőinek létesítésére.

Már a XIV. sz.-tól érezhető volt a fürdőtörvény hiánya. Ennek következtében a fürdőbe nem annyira tisztálkodni vagy gyógyulni, mint inkább szórakozni jártak az emberek. A késő középkor közfürdőinek felépítését és a fürdőszokásokat részleteiben megismerhetjük a könyvből. A XVI. sz. első felétől a fürdősöknek Magyarországon céheik is voltak, hol önállóan, hol a sebészekkel és borbélyokkal közösen. A nagyszombati egyetem megalakulása a fürdőorvosok képzését egyetemi szintre emelte. A XVII. sz.-i fürdési szokásokat Comenius „*Orbis pictus*” c. műve alapján tárja eléink a munka.

A 150 éves török uralom számos máig is működő fürdővel ajándékozta meg országunkat. Ilyenek Budapesten a Rudas, a Rácz, a Király és a Császár fürdő. Épültek fürdők Szegeden, Esztergomban, Székesfehérvárott, Lippán, Tolnán, Vácott, Pécsen, Egerben és még sok más, a hódoltsági területhez tartozó városban. A szerző különös gondot írja le a török fürdők épületeinek szerkezeti különlegességeit, gazdag díszítéseit, valamint a török fürdőzési szokásokat. Mindezt számos korabeli utazó (pl. Evlia Cselebi és Edward Brown) leírásaira támaszkodva teszi. A török fürdőknek két fő típusa létezett: a hideg-meleg vizes ilidzse és a gőzfürdő, a hamam. A köz- és a magánfürdők szerkezete megegyezett, de utóbbiak kisebbek voltak.

A magyar fürdőélet, ill. fürdőfejlesztés a XVII. sz.-ban indult virágzásnak. A Felvidéken, Nyugat-Magyarországon és Erdélyben alakultak ki ekkor fürdővárosok, pl. Szklénónak 5, Stubbyfürdőnek pedig 7 fürdője volt.

A fürdőélet fellendülése a májusi fürdőkúrák divatjával volt kapcsolatos. A korabeli naptárak jó tanácsokat adtak az egyes hónapokban követendő fürdőszokásokat illetően. A fürdőzésnek megvoltak a hátrányai is: kellő ismeretek hiányában a fürdők higiénés állapota nem volt kielégítő, így sokan megbetegedtek a fürdőtől.

Az első, aki a gyógyvizeket megkísérelte tudományosan analizálni, Jordán Tamás volt. A magyar gyógyvizeket Moller Ottó Károly, II. Rákóczi Ferenc udvari és tábori orvosa tanulmányozta elsőnek. Az első magyar nyelvű fürdőismertetés Scholtz Jeremiás tollából a balfi fürdő előnyeit ecseteli. A mai balfi fürdőközpont a XVIII. századi létesítmény rekonstrukciója.

A fürdővizek máig érvényes kategorizálását Friedrich Hoffmann állította fel a XVIII. sz. első felében. A helyi vizek elemzése a megyei orvosi hálózat létrehozásával vált lehetségessé, szintén ebben a korszakban. Így a budai gyógyvizeket is a városi orvos, Stocker Lőrinc írta le „Thermographia Budensis” c. munkájában. Ugyancsak ekkoriban jelent meg az első népszerű budai fürdő útikalauz, az előbbi mű alapján.

A XVIII. sz. második felében Winterl Jakab József fejlesztett ki új módszert a vizek elemzésére. Mária Terézia rendeletére Heinrich Johann Crantz, a bécsi egyetem professzora, a birodalom összes vizeit lajstromba vette, így a magyarországiakat is. Ebben a korszakban tette ismertté vízelemzésével a balatonfüredi forrást a helyi fürdőorvos, Österreicher Manes József. Ugyancsak a XVIII. sz. végén írta le Erdély több, mint 50-féle gyógyvizét Kibédi Mátyus István. A fürdőkkel és vizekkel kapcsolatos magyar „szaknyelv” megalkotásában Nyulas Ferencnek voltak kiemelkedő érdemei. Kitaibel Pál „Hydrographia Hungariae” c. munkája 150 magyarországi víz elemzésével új utakat nyitott ezen a tudományterületen.

A XIX. sz. elejének vívmánya a vízgyógyászat és vízkúra, melyek Winzenz Priessnitz és Sebastian Kneipp nevéhez fűződnek. Ezeket a gyógy módokat számos felvidéki, erdélyi és nyugat-magyarországi fürdőhelyen is alkalmazták.

A XIX. sz. közepén a Magyar Tudományos Akadémia pályázatot írt ki a hazai vizek felhasználásának elősegítésére. Ezt a pályázatot Török József debreceni professzor „A két Magyarhaza elsőrangú gyógyvizei és fürdőintézetei” c. munkája nyerte el.

A balneológiának mint egyetemi tantárgynak oktatására először 1848-ban Balassa János tett javaslatot, de csak 1863-tól oktatta ezt a tantárgyat Pete Zsigmond Pesten és Lőte József, ill. Rigler Gusztáv Kolozsvárott.

Szintén 1863-ban találták meg az első budai keserűvíz forrást. A Hunyadi János keserűvíz forrást tulajdonosa, Saxlehner András világhírűvé fejlesztette.

A XIX. sz. végének artézi-kút fúrásai számos melegvízű forrást tártak fel. A legtöbb ma ismert ilyen forrás felfedezése Zsigmondy Vilmos nevéhez fűződik.

A XIX. sz. végének fürdőéletét számos rendelkezés és intézmény segítette. Chyzer Kornél 1868-ban „Fürdőlapok” címmel balneológiai hetilapot indított. Ugyanő térképpel ellátott összefoglaló munkát írt a korabeli fürdőről. 1876-ban az egészségügyi törvény részeként rendelkeztek a gyógyfürdőkörzöl és ásványvizekről. Eszerint egy gyógyfürdő működéséhez belügyminisztériumi engedély volt szükséges. Minden fejlesztéshez húsz év adómentességet adtak. 1882-ben egy balneológiai bizottságot állítottak fel, 1886-ban ásványvíz elemző állomást hoztak létre. Lényeges és máig ható elhatározás volt 1881-ben a Balneológiai Társaság megalapítása.

Már az 1883-as évektől palackozó üzemek létesültek a híresebb források mellett. A gyógyvizek kereskedelmét központilag 1916-tól szabályozták.

Külön fejezetet szentel a szerző „Budapest Fürdőváros”-nak. A XVIII. századi virágzás után a XIX. sz. közepén a budai fürdőkultúra hanyatlóban volt. Fejlesztését az tette lehetővé, hogy a XX. sz. elejére a budapesti fürdők jelentős része a főváros tulajdonába került. 1929-ben fürdőtörvényt hoztak, mely Budapest fürdőit három körzetbe csoportosította. Ezek a következők voltak: a Gellért-hegy környéke, a budai Duna-part a Margit-szigettel és a Széchenyi-fürdő környéke Pesten. Ennek a három fürdőkörzetnek a jórészt ma is működő és széles körben ismert fürdőit a szerző részletesen ismerteti.

A fürdőélet és a turizmus kapcsolatát már a század elején felismerte a főváros vezető testülete. Az első világháború után ez a városfejlesztési politika fontos irányvonala lett. 1927-ben alapították meg a Budapest Fürdőváros Egyesületet és az Országos Idegenforgalmi Tanácsot. A fürdőturizmus szempontjából a szerző röviden összefoglalja a fürdőhelyekhez vezető közlekedés történetét is.

A könyv végén részletes ismertetést kap az olvasó a mai Magyarország területén lévő, régi és új alapítású, ma hírnévnek örvendő fürdők történetéről.

A kiragadott néhány mozzanat fenti ismertetéséből is kiténik, milyen óriási ismeret-, ill. forrásanyagot sűrített bele a szerző a rendelkezésre álló terjedelembé.

Nagyon nagy kár, hogy a hazai közönség számára nem készült magyar nyelvű kiadás is a könyvből. Úgy érzem, hogy ezt a hiányt mihamarabb pótolni kellene.

Weidemann, Doris: *Leben und Werk von Therese Benedek 1892—1977. Weibliche Sexualität und Psychologie des Weiblichen*. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main. 1988. 286 p., ill.

Doris Weidemann könyve a „Pszichopatológia és a humántudományok” című sorozat 4. kötete. A kiadvány témája Benedek Teréz élete és munkássága.

A magyar származású pszichiáter 1919-ben hagyta el hazáját, Magyarországot. Először Németországba emigrált, majd az amerikai egyesült Államokba. Negyven évig — 1936—1977-ig — a Chicagói Pszichoanalitikai Intézetben dolgozott mint pszichoanalitikus. A könyv első része a pszichológusnő részletes életrajzát tartalmazza. A szerző bemutatja Therese Benedeknek a családban, illetve a különböző tudományos intézményekben elfoglalt helyét, s utal még a társadalmi, történelmi, politikai háttérre is.

Doris Weidemann Therese Benedek életművét három fejezetben ismerteti. Benedek a szexualitás fogalma alatt egyrészt viselkedést, másrészt szaporodási funkciót ért. Az első fejezet a nő szexuális ciklusáról szól. A szexuális ciklus Therese Benedek szerint két szempontból is vizsgálható; az egyik aspektus a menstruációs ciklus, a másik vizsgálati szempont az életkortól függő biológiai változás.

A szexuális zavarokat pszichodinamikus alapokról közelíti meg. Összehasonlítja a pszichés szexuális manifesztációkat a fiziológiás változásokkal, s megállapítja a köztük lévő korrelációt. Therese Benedek az ösztrogén-produkciót mennyiségi szempontból vizsgálja. Az ösztrogén-produkció mennyisége megváltoztatja a nő viselkedését, és így szexuális tendencia alakul ki. A szexuális tendencia heteroszexuális kívánságban, fantáziában vagy álomban jelenik meg. Passzív tendencia esetében nárcizmus alakulhat ki.

Therese Benedek a nő szexualitását a személyiségfejlődés részének tekinti. A pszichoszexuális fejlődés a pszichológusnő szerint függ a társadalmi és családi viszonyoktól. Az anya—gyermek-kapcsolat, illetve az apa—leány-viszony (kóros formában Ödipusz-komplexus) befolyásolja a serdülő leány szexuális fejlődését. Therese Benedek kutatta a menstruációt, a terhességet, az anyaságot és a szülés pszichológiáját.

A 2. fejezet tárgya a pszichoanalízis mint a terápia eszköze. E rész központi problémája a késleltetett fejlődés analízise.

A 3. rész Freud ösztönelméletét ismerteti, illetve Benedek Teréz ellenérveit tartalmazza a freudizmussal kapcsolatban.

A könyv végén részletes jegyzetanyag és bibliográfia található.

Jancsikity Erzsébet

Woolf, Stuart: *The Poor in Western Europe in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*. Methuen, London—New York, 1986. 228 p.

A firenzei European University Institute tanára Stuart Woolf régóta foglalkozik a 18—19. századi itáliai társadalomtörténet kérdéseivel és a társadalmi változásoknak a különböző államok politikai rendszerére tett hatásával. Korábban e tárgyban már nagyobb monográfiát publikált *A History of Italy 1700—1860. The social constraints of political change* (1984) címmel. Jelen kötet tanulmányai külön-külön megjelentek már olaszul különféle kötetekben és folyóiratokban. A kötet nyolc tanulmányából hét foglalkozik a 18—19. századi Itáliával, a kötethez írott negyvenoldalas bevezető dolgozat viszont az ott gyűjtött anyagot összeveti a kor nyugat-európai államainak, elsősorban a protestáns északnak, valamint Franciaországnak a helyzetével. A többi tanulmány a Nápolyi Királyság, a napóleoni Toszkána, és különösen Firenze helyzetével foglalkozik.

A szerző bevezetőjében megemlíti, hogy a 16. századtól kezdődően, az új gazdasági rendszer kialakításával párhuzamosan növekedett a szegények köre, és ezt a folyamatot a járványok, háborúk vagy gazdasági válságperiódusok felgyorsították. Az egyházak, a helyi adminisztráció és az egyéni jótékonykodás hosszú távon nem bizonyult elegendőnek a szegények számának jelentős korlátozására. Rámutat arra a különbségre, amely a protestáns észak országai (Anglia, Hollandia, Dánia és Svédország) és számos katolikus ország gyakorlata között feszült. Míg az előzőek esetében viszonylag korán központi rendelkezések igyekeztek a gazdagabbaktól elvont összegekkel javítani a szegényebbek helyzetén (Anglia 1598, 1601, Hollandia 1618 etc.), addig pl. számos katolikus ország eseti közbeavatkozásokkal próbálkozott.

Woolf megvizsgálja a napóleoni kormányzás kétségtelenül modernebb eszközeit a szegényügy kezelésére Észak-Itáliában, és érdekes megfigyelésekkel szolgál a napóleoni adminisztráció által 1812-ben készített összeírások megbízhatóságát illetően.

Varga Benedek

Zajácz Magdolna: *Történelem szemorvosoknak*. (Kézirat gyanánt) Az Országos Szemészeti Intézet kiadványa. Bp., 1993, 157.

Modern, magyar nyelvű, általános szemésztörténet híján a hazai szemorvosok eddig csak nehézségek árán ismerkedhettek meg szakmájuk múltjával. Zajácz professzorasszony könyve tehát hézagpótló munka: ha a szemészet több ezer éves történetét, terjedelmi okokból nem is mutathatja be részletesen, kitűnő, adatgazdag áttekintést ad a fejlődés legfontosabb állomásairól és a legnagyobb hatású szemészek munkásságáról. Mivel a szerző „gúzsba kötve táncolt”, azaz a részletek ismertetésének lehetősége nélkül törekedett teljességre, kénytelen volt az elkerülhetetlen adattömeget ötletes szerkesztési fogásokkal „cémészthetővé” tenni: s könyvének egyik legfőbb erőssége talán éppen e szerkezet lett.

A kötet első részének általános szemésztörténeti összefoglalóit — ahol a tárgyalt kor már erre lehetőséget ad — a magyar fejlődés parallel bemutatása egészíti ki. A munka második része a modern, 20. századi szemészettel foglalkozik: itt a kronológikus rendet a szerző megbontotta s az egyes therápiás eljárások, illetve a fontosabb betegségek szerint csoportosította anyagát. A mű kétségtől legnagyobbat újonsága a magyar szemészeti intézetek részletes története, melyben sok, eddig nehezen lelhető adatra is bukkanhatunk. A világos stílusú, felesleges kitérőktől mentes, s nem csak az oktatásban, ismeretterjesztésben, hanem a történeti kutatásban is remekül használható könyvet nagy irodalomjegyzék, névmutató és a legfontosabb általános történeti eseményekre is utaló időrendi táblázat zárja.

Zajácz Magdolna könyve olvastán csupán két dolgot sajnálhatunk: részint azt, hogy a hasznos kiadvány csak korlátozott példányszámban jelent meg s terjesztése is nehézségekbe ütközik, részint pedig azt, hogy a könyv szövegét sajnán a kellelénél sokkal több nyomda- és névírásai hiba terheli.

Mint hogy ez a jegyzet tudományos értékelésre nem, csupán ismertetésre és az érdeklődés felkeltésére vállalkozhat, hadd hívjam fel a figyelmet arra, milyen lényeges lenne, ha a hasonló könyveknek — akár e lap hasábjain is — részletesebb elemzése jelenhetne meg, nagyobb visszhangja lehetne. A megjelent hazai orvostörténeti vonatkozású könyvek, tanulmányok alapos kritikájának hiánya ugyanis nem csak a potenciális szerzők kedvét veheti el az alkotástól, hanem az érdeklődő és tanulni vágyó olvasókat is megrövidíti.

Magyar László

A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNELMI TÁRSASÁG PROGRAMJA

1993. december 1-től 1994. november 10-ig

1993

December 15.

A MOT Népi Orvoslás szakosztálya és a Magyar Néprajzi Társaság együttes ülése.

Szász Mónika (Székelyudvarhely): Háziállatok betegségei és azok népies gyógyítása Gyergyócsomafalván.

Németh András (Csorna): Népi gyógyászat és járványok a Rábaközben.

Grynaeus Tamás (Budapest): Gyógyítók Szeged környékén a századfordulótól napjainkig.

1994

Január 20.

A MOT elnökségi ülése

Program:

1. Beszámoló a Társaság munkájáról.
2. Közgyűlés előkészítése.

Február 17.

A MOT elnökség-megújító vezetőségi ülése.

Program:

1. Elnökség megújítás.
2. Közgyűlés előkészítése.

(Az újabb ülésre a korábbi vezetőségi ülés határozatképtelensége miatt került sor.)

Március 24.

A MOT rendes évi közgyűlése

Program:

1. Antall József emlékezete.
2. Beszámoló az elnökség-megújító vezetőségi üléséről.
3. Beszámoló a Társaság 1993-as tevékenységéről.
4. Időszerű kérdések, a Társaság 1994. évi tervei.
5. Vita.

Április 9.

A MOT Orvosi Numizmatikai Szakosztályának ülése

Program:

Jakó János: Debreceni orvosok érmei

Váradai István: Rajki László szülészeti témájú érmei

Horányi Ildikó: Kegyességi és fogadalmi emlékek a gyógyulásért. (Bevezető előadás a kiállításához)

Az ülés vendége volt *Dr. Ira Rezak* (New York) és *Dr. Ralph Sonennschein* (Malibu, California).

Június 23.

A MOT tudományos ülése

Program:

Le Calloc'h Bernard: Sangs-rgyas phun-chogs lámaorvos, Kőrösi Csoma Sándor tibeti tanítómestere.

Back Frigyes: Beszámoló a Billroth halálának 100. évfordulója alkalmából, Abbáziában rendezett orvoskongresszusról.

Szeptember 29.

A MOT, a SOTE, a SOTE I. Pathológiai és Kísérleti Rákkutató Intézete és a Magyar Pathológusok Társasága együttes, az első magyar egyetemi Pathológiai Intézet alapításának 150. évfordulója alkalmából, Arányi Lajos emlékének tiszteletére rendezett ünnepi tudományos ülése

Program:

Jeney A.: Elnöki megnyitó

Réthelyi M.—Kendrey G.—Walker F.—Balogh, K.: Üdvözlő beszédek

Radaszkiewicz, Th.—Holzner, H.: Rokitansky's school of pathology

Honti J.: Arányi Lajos és a magyar pathológia

Vida M.: Arányi Lajos, az orvos-illusztrátor és művész

Kapronczay K.: Arányi Lajos a szabadságharcban

Göbl G.: Arányi Lajos a mentőorvos

Karasszon D.: A pathológia jelentősége az orvostudomány fejlődésében

Kádár A.: Az arteriosclerosis kutatás múltja és jövője

Szende B.: A hazai pathológia jövőképe

Emléktábla-avatás az Intézet Aulájában

Arányi Lajos sírjának megkoszorúzása a Nemzeti Pantheonban

Az Arányi Lajos emlékkiállítás ünnepélyes megnyitása

(Rendezők: *Vida M.* és *Kapronczay K.*, megnyitó beszéd: *Szende B.*)

A SEMMELWEIS ORVOSTÖRTÉNETI MÚZEUM, KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR RENDEZVÉNYEI

OPHTHALMOLOGIA IN NUMMIS KIÁLLÍTÁS

1993. október 26-án *Ophthalmologia in nummis* címmel időszaki kiállítást nyitott meg a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban dr. Brooser Gábor, a Haynal Imre Egészségtudományi Egyetem rektora.

A kiállításon szereplő 170 db érem dr. Györffy István szemésztanár gyűjteményét képezi, s mintegy 50 év gyűjtőmunkájának eredménye. A magyar vonatkozású szemészeti érmek mellett igen nagy arányban találunk a gyűjteményben külföldi személyi, jutalom- és kongresszusi érmekeket is. E világviszonylatban is jelentős éremanyag összegyűjtése dr. Györffy István szakmai és baráti kapcsolatainak is köszönhető, de egyben szakmai eredményeinek elismerése is. Hiszen számos olyan kül- és belföldi jutalomérmet is tartalmaz, melyekkel Györffy István szemészeti tevékenységét jutalmazták az alapítók. Így például a FICK-KALT-MÜLLER jutalomérem, melyet elsőként Györffy kapott meg, vagy a Frederick William Herschel jutalomérem, melyet szintén az ő nevére véstek.

A személyi érmek csoportjában 47 magyar és 54 külföldi szemész érmét láthattuk. Közülük a legkorábbiak a Schiantarelli milánói szemorvosról 1836-ban, valamint Fierens belga szemésztől 1837-ben készült érmek.

A kongresszusi érmek között a Nemzetközi Szemészeti Társaság 10 kongresszusáról található érem. A legkorábbi az 1899. évi utrechti kongresszus emlékét őrzi. A további 27 kongresszusi érem és jelvény Lisszabontól Maniláig, Tokiótól Gyöngyösig különféle szemészeti egyesületek és társulatok kongresszusait örökíti meg. Közöttük is unikális példány a Szemklinikai gomblyukjelvénye, melyet az 1909-es Orvostudományi Világkongresszuson viseltek a rendezők. Mennyiségét és összetételét tekintve is páratlan ez a szemészeti éremgyűjtemény. Jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az 1993. november első hetében Bécsben ülésező Julius Hirschberg Társaság is beiktatta programjába a budapesti kiállítás megtekintését. A Semmelweis Múzeumban dr. Györffy István, dr. Kapronczay Károly és dr. Magyar László fogadta a vendégeket. A világhírű szemészprofesszorok — a látottakon fellelkesülve — azóta számos új példánnyal gyarapították Györffy tanár úr gyűjteményét.

KEGYESSÉGI ÉS FOGADALMI EMLÉKEK A GYÓGYULÁSÉRT

„Orvosoj! Uram, és én meggyógyulok” (Jeremiás könyve)

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum időszaki kiállítása
1994. február 10—augusztus 15.

Az európai kereszténység történetében különösen fontos szerepet tölt be a különböző ereklyék, amulettek, szentképek, kegytárgyak tisztelete. A hit a különböző ereklyék és sírok csodatévő hatalmában a középkorban a védő- és segítőszentek kultuszának nagyarányú elterjedését segítette elő. Ahol a szentek közbenjáró hatalma csodálatos módon manifesztálódott, ott alakultak ki a búcsújáró szent helyek. Ezeken a helyeken különféle kultikus kegyképeket, kegyzobrokat állítottak, amelyeknek csodatévő erejéről a különböző középkori legendák történetei is beszámolnak. A vallásos tárgyú ábrázolások elsősorban kegytárgynak számítanak, és a képmágia archaikus világát tükrözik. A kegyképeknek más szentelményekkel, szakrális tulajdonságú tárgyakkal együtt óvó-, védő-, és bajelhárító erőt tulajdonítottak, a népi gyógyászatban gyakorta fordultak hozzájuk segítségül. Ennek alapjául az a gondolat szolgált, hogy a betegséget Isten próbatételül róttá volna az emberre, vagy pedig bűneinek büntetésekként sújtaná őt vele. A szentképeknek, kegyességi tárgyaknak kétféle típusa ismert. Az egyik a nyilvánosságnak szóló (kegyképek, kegyzobrok, ereklyék stb.), a másik a magánjátosságot szolgáló munkák összessége, amelyeket elsősorban kolostorokban állítottak elő. Ezek a különféle házioltárkák, pergamenre festett miniatúrák, metszetek, az apácamunkák különböző típusai, a búcsújáró helyekről hozott kegyességi tárgyak stb. Egy részüket amulettként is felhasználták a gonosz erőket a szent dolgok, az ereklyék, a szentképek jótekonny hatásával ellensúlyozandó. A 15. század második felétől megnövekedett az igény a magánjátosságból használatos, viszonylag olcsó képek iránt; a növekvő kegytárgykereslet egyben hozzájárult a fa- és rézmetszés technikájának elterjedéséhez is. A különféle búcsús tárgyakat és szentképecskéket elsősorban kolostorokban állították elő, majd templomokban és a különböző vallási eseményeken árusították őket. Imádságos könyvek lapjai között szívesen őrizgettek szentképeket, a paraszti házakban külön sarkot

alakítottak ki az ájtatosságot szolgáló rekvizitumoknak, amelyeket gyakran ajándékoztak buzdító, serkentő, szentek oltalmát ajánló céllal. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban megtekinthető kiállításon az orvoslás és a szakrális kultúra kapcsolatával ismerkedhettünk meg, amely az archaikus pogány hit gyökereiből táplálkozva keveri a mágikus elemeket a keresztény szentségben való mély hittel. A szakrum, lelkiertő adva a gyógyulni vágyóknak nagy mértékben hozzájárulhatott a gyógyulás folyamatához. A kiállítás három nagyobb tematikai egységet foglal magában. Az első része a pestisjárványok ellen óvó rekvizitumokat mutatta be (pestisállérok, Pestis-Madonnák, pestis elleni védőszentek, pestiskeresztek típusai), a második rész a különféle betegségek ellen védő segítőszentek tiszteletéről szeretett volna képet nyújtani (főleg amulettek szerepeltek itt), a harmadik témakör pedig a különböző kegyhelyekről származó emlékeket vonultatta fel különös hangsúlyt fektetve a magyarországi Mária-kultusz szerepére.

Horányi Ildikó

SEMMEIWEIS-NAPI MEGEMLEKEZÉS

Intézetünk hagyományainak megfelelően ebben az évben is megemlékeztünk a magyar orvostudomány nemzetközi tekintélye, intézetünk és a budapesti orvostudományi egyetem névadója Semmelweis Ignác Fülöp születéséről. A megemlékezést ezévből különösen aktuálissá tette, hogy Intézetünk 30 éve alakult meg, 20 éve egészült ki levéltárral, és ugyancsak két évtized telt el az Arany Sas Patikamúzeum megnyitása óta. Az ünnepségen részt vett, dr. Karasszon Dénes a Magyar Orvostörténelmi Társaság elnöke, valamint özv. Antall Józsefné, intézetünk néhai főigazgatójának özvegye és családja. A jelenlévőket köszöntötte dr. Vida Mária a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár főigazgatója, aki emlékeztetett arra, hogy az említettekén túl Antall József is harminc évvel ezelőtt lett intézetünk munkatársa. Ünnepi beszédet tartott Schultheisz Emil professzor az SOMKL Tudományos Tanácsának elnöke, aki felidézte az orvostörténelmi kutatóbázis létrejöttének körülményeit és az eltelt három évtized eredményeit. Az ünnepséget fogadás zárta, amelyen résztvettek az Orvostörténelmi Társaság tagjai, a társintézmények vezetői, és intézetünk támogatói.

150 ÉVES A SOTE I. SZ. KÓRBONCTANI INTÉZETE

A Semmelweis Orvostudományi Egyetem 1994. szeptember 29-én ünnepi tudományos ülésen emlékezett meg az I. sz. Kórbonctani Intézet előadótermében a pesti orvosi kar jogelőd intézményének alapítása 150. évfordulójáról. A pesti orvosi karon 1844-ben kapott rendkívüli tanári megbízást, egyben a kórbonctan előadási jogát Arányi Lajos, a pesti orvosi iskola kiemelkedő egyénisége, a hazai tudományos patológia egyik megalapozója. A tudományos ülésen — 1994. szeptember 29-én — az előadók — Prof. dr. H. Holzer, dr. Honti József, dr. Vida Mária, dr. Kapronczay Károly, dr. Göbl Gábor, Prof. dr. Karasszon Dénes, Prof. dr. Kádár Zoltán, Prof. dr. Szende Béla — áttekintették Arányi Lajos páratlan szakmai pályafutását, életútját, azon a területeket, amelyben maradandót alkotott, amely örzi nevét.

A konferencia résztvevői az intézet előcsarnokában emléktáblát avattak, amely megörökítette Arányi emlékét, azt a tényt, hogy 1844-ben saját költségén magánintézetet alapított, mely a mai intézet jogelődje és ahonnan kivirágzott a m. tudományos kórboncolás tudománya.

Délután 15 órakor az egyetem, a Magyar Patológiai Társaság, a Magyar Orvostörténelmi Társaság koszorút helyezett el Arányi Lajosnak, a Kerepesi úti Nemzeti Panteonban levő sírjára.

A megemlékezők 16 óra 30 perckor a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban részesei lehettek az Arányi Lajos életútját és szakmai tevékenységét áttekintő kiállítás megnyitásának, amelyben eredeti dokumentumok, Arányi Lajos preparatuma, kéziratai, könyvei, mentéstörténeti értékű és művészettörténeti jelentőségű rajzai kerültek kiállításra. Rendező: dr. Vida Mária, dr. Kapronczay Károly.

K. K.

A NAGYSZOMBATI EGYETEM ORVOSKARA MEGALAPÍTÁSÁNAK 225. ÉVFORDULÓJA

A nagyszombati orvosi kar megalapításának 225. évfordulójára a Semmelweis Orvostudományi Egyetem, a Magyar Orvostörténelmi Társaság és a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum. Könyvtár és Levéltár közös rendezvénysorozatot szervezett, melynek programja a következő volt:

1994. november 4.

10.00 óra a 225. alapítási évforduló alkalmából rendezett kiállítás megnyitása, a SOTE Elméleti Tömb épületének díszpáholyában.

10.15–16.00 A Magyar Orvostörténelmi Társaság ünnepi ülése.

Megnyitó: Réthelyi Miklós a SOTE rektora; Karasszon Dénes: *Az orvostudomány történelemformáló jelentőségéről*; Székely György: *Orvosi tanulmányok és orvosok a közéletben a Nagyszombati Kar előtt*; Török József: *Orvosi ismeretek és a növendék papság a XVIII–XIX. században*; Kádár Zoltán: *A historia naturalis oktatásának kezdetei*; Birtalan Győző: *Az orvostörténelem kialakulásának és befogadásának kérdései*; Ringelhann Béla: *A XVIII. századi Magyarország járványügyi viszonyai*; Pisztor Ferenc: *A hazai elmebetegügy és a magyar elmeorvosgyógyászat előtörténete a XVIII–XIX. században*; Szállási Árpád: *Bábaképzésünk múltja*; Back Frigyes: *Chirurgusképzésünk múltja*; Zalai Károly: *A 225 éves egyetemi orvoskar működésének hatása a gyógyszerészeti tudomány, oktatás és gyakorlat fejlődésére*; Szögi László: *Az Orvostudományi Kar önálló egyetemmé válása 1950/51 fordulóján*; Kapronczay Károly: *Újabb magyar orvosi karalapítási törekvések a XIX–XX. század fordulóján*; Schultheisz Emil: *Renaissance-kori orvosi curriculum tankönyvei*; Zárszó.

1994. november 5.

8.30 Semmelweis Ignác Fülöp nyughelyének megkoszorúzása a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum kertjében.

10.00 óra A SOTE ünnepi tanácsulése, az Elméleti Tömb épületében. Rektori köszöntő; A Köztársasági Elnök üdvözlő beszéde; társegyletek köszöntői; zenei műsor.

15.00 óra Doctor Honoris Causa avatás a SOTE Elméleti Tömbjének épületében.

SZERZŐINKHEZ

Az Orvostörténeti Közlemények (Communicationes de Historia Artis Medicinae) negyedévenként jelenik meg. Célja az orvostörténettel, gyógyszerésztörténettel s a rokon tudományokkal kapcsolatos tanulmányok közlése.

Kéziratok a következő címre küldhetők: dr. Vida Mária főszerkesztő, Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1023 Budapest, Török u. 12.

Kizárólag még meg nem jelent szövegek, dokumentumok és cikkek közlésére vállalkozunk.

A *kézirat* legföljebb 25 lapnyi lehet. Kérjük Önöket, hogy kéziratukat, kettes sorközzel, széles margóval, az A4-es formátumú lapnak csupán egyik oldalára gépelve juttassák el szerkesztőségünkhöz, két megegyező szövegű példányban. A szerkesztőség fönntartja a nyelvi-stilisztikai javítás jogát.

Hivatkozások: Az idézett irodalom vagy a szerzők abécérendjében a cikk végén álljon, vagy az idézetek szövegbeli sorrendjének megfelelően számozva, a cikktől elkülönítve lábjegyzetként szerepeljen. Az egyes jegyzeteknek tartalmaznia kell a szerző családnévét és keresztnévének kezdőbetűjét, valamint az idézett mű teljes címét. Folyóiratcikk-idézet esetén a jegyzet tartalmazza a folyóirat nevét, évszámát, számát s a pontos lapmegjelölést. Könyvek esetében pedig a kiadási helyet, a kiadót, a kiadás évét és a pontos oldalszámot kérjük megjelölni.

Az *ábrákat* hátoldalukon kérjük megszámozni, ugyanitt ajánlatos halványan föltüntetni a szerző nevét, illetve a cikk címét is. Az illusztráció adatait és aláírását külön lapon kérjük megadni.

Idegen nyelven írott cikkeket is közlünk. Ez esetben a szerkesztőség rövid, magyar nyelvű összefoglalót kér. Ha a cikk eredeti nyelve magyar, az összefoglaló legyen angol, német vagy francia nyelvű.

A hasáblevonatból minden szerzőnek küldünk példányt, kérjük ezt minél előbb, javítva vissza-küldeni.

Valamennyi szerzőnek honoráriumként negyven darab különlenyomatot és két kötetet biztosítunk.

Leveleket, ismertetésre küldött könyveket és a szerkesztőségnek címzett egyéb küldeményeket a következő címen fogadjunk: Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1023 Budapest, Török utca 12.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Our COMMUNICATIONES DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE (ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK) is published quarterly and publishes works relating to all aspects of the history of medicine and pharmacy and various related sciences.

Manuscripts for publication should be addressed to Dr. phil. Mária Vida, Editor, Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives, H-1023 Budapest, Török u. 12. Hungary. Previously unpublished texts and documents, short papers are invited. The maximum length for original articles is about 20—25 sheets.

Manuscripts should be typewritten on one side of the paper only with double spacing and wide margins; the original typescript and one clear copy should be sent. The Editor reserves the right to make literary corrections.

References: literature cited should be arranged alphabetically by author, or benumbered in accordance with the order of their appearance in the text and should contain name(s) and initial(s) of author(s) and full title of paper work. Journal articles should also include the name of journal, year, volume, number and complete pagination. With books, the city of origin, publisher, date, and full pagination should be given.

Illustrations must benumbered, marked on the back with the author's name and provided with a suitable legend which should include particulars of their source and should be typed on a separate sheet in double space. Original articles written in English, German or French are also accepted. In this case the Editorial Board will make a summary in Hungarian. If the original article is written in Hungarian, a summary in foreign language on 1–2 sheets should be sent.

A galley proof, which should be corrected and returned as quickly as possible to the Editor, will be sent to every contributor of an original article.

Reprints. Forty reprints of main articles are provided to an author free of charge. Further reprint orders must be sent with the corrected galley proofs.

Correspondence relating to the publication of papers or subscriptions, orders, and review copies of books and reprints should be addressed to the Editorial Board, the Semmelweis Medical Historical Library, H-1023 Budapest, Török u. 12. Hungary.

